

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

PUHTAAT PUUT, LIKAISET SANAT

Kielen ja luonnon kontrapunktisia
kytköksiä suomalaisessa sotienjälkeisen
modernismin kielikeskustelussa

Maarit Soukka

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

PUHTAAT PUUT, LIKAISET SANAT

Kielen ja luonnon kontrapunktisia kytköksiä
suomalaisessa sotienjälkeisen modernismin
kielikeskustelussa

Maarit Soukka

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat

Professori emerita Päivi Lappalainen
Turun yliopisto

Professori emerita Lea Rojola
Turun yliopisto

Tarkastajat

Dosentti Satu Grünthal
Helsingin yliopisto / Vilniaus universitetas

Dosentti Anna Hollsten
Helsingin yliopisto

Vastaväittäjä

Dosentti Anna Hollsten
Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-9889-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9890-6 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)
Painosalama Oy, Turku, Suomi 2024

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kotimainen kirjallisuus

MAARIT SOUKKA: Puhtaat puut, likaiset sanat. Kielen ja luonnon kontrapunktisia kytköksiä suomalaisessa sotienjälkeisen modernismin kielikeskustelussa

Väitöskirja, 190 s.

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma Juno

Lokakuu 2024

TIIVISTELMÄ

Väitöskirjatutkimuksessani tutkin kielen ja luonnon kytköksiä suomalaisessa modernistisessa 1950-luvun runoudessa. Tarkastelen runoja kontrapunktisen luennan kautta ja samalla kehitän ja testaatan tätä Edward Saidin 1990-luvulla lanseeraamaa menetelmää.

Sotienjälkeistä aikaa on kuvattu Suomessa sekä kielen että luontosuhteen kriisin ajaksi. Tutkimuksessani kysyn, millaisia kytköksiä kielen ja luonnon välille runoudessa rakennetaan, mikä on luonnon rooli kielikeskustelussa, millaisia erilaisia ääniä kielikeskustelussa esiintyy ja millaista vuorovaikutusta ja yhteistoimintaa äänten kohtaaminen tuottaa. Ydinaineistonani ovat Suomessa 1950-luvulla ensipainoksina julkaistut modernisteiksi luokiteltujen kirjailijoiden suomenkieliset runokokoelmat. Kontekstoivina aineistoina toimivat ajan muu kuin modernistinen runous ja suomenruotsalainen modernistinen runous sekä suomenkieliset kirjallisuus- ja kulttuurilehdet. Tutkimuksen lähtökohtaoletuksena on, että 1950-luvulla kielellä on keskeinen asema kirjallisuuskeskustelussa ja että myös runous osallistuu aktiivisesti tähän keskusteluun.

Tutkimukseni paljastaa, että 1950-luvun runoudessa sekä luonto että kieli esiintyvät eri ilmenemismuodoissaan tiheään. Tämän lisäksi ne usein esiintyvät yhdessä: kielestä ja ilmaisusta puhutaan luonnon avulla ja luonto otetaan ratkaisun avaimeksi kielen ongelmiin ja kriisiin. Samalla erilaiset näkemykset kielestä ja luonnosta tulevat kohdatusten ja kielen ja luonnon välille rakentuu sekä yhtymäkohtia että eroja. Kontrapunktinen luenta paljastaa kielikeskustelusta useita erilaisia ääniä, joiden välillä muodostuu vuorovaikutusta ja jännitteitä. Samalla kieleen ja luontoon kytkeytyvät äänet kietoutuvat toisiinsa ja osallistuvat kirjallisuuden ilmaisukielen pohdintaan yhdessä. Keskeisiä keskustelun ääniä ovat esimerkiksi uuden kielen kaipuu, kielen riittämättömyys, kielen viallisuus ja luonnon ihanteellisuus. Äänten yhteentulemisissa usein lähdetään etsimään ilmaisulle ja olemiselle mallia luonnosta ja kyseenalaistetaan ihmisen totunnainen tapa sanallistaa maailmaa ja etsiä merkityksiä ja kielillisyyttä luonnosta.

ASIASANAT: runous, modernismi, luonto, puut, kieli, kielikeskustelu, kontrapunktinen luenta

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of History, Culture and Arts Studies

Finnish Literature

MAARIT SOUKKA: Pure trees, dirty words. Contrapuntal connections between language and nature in the discussion of language in Finnish post-war modernism

Doctoral Dissertation, 190 pp.

Doctoral Programme in History, Culture and Arts Studies Juno

October 2024

ABSTRACT

In my doctoral research, I examine connections between language and nature in Finnish modernist poetry of the 1950s. I analyze poems through contrapuntal reading, while simultaneously developing and testing this method introduced by Edward Said in the 1990s.

The post-war period in Finland has been described as a time of crisis for both language and human–nature relationship. I ask what kinds of connections there are between language and nature in poetry, what role nature plays and what different voices appear in discussions about language, and what kind of interaction is produced when these voices come together. My core material consists of Finnish poetry collections of the 1950s, by authors classified as modernists. As contextual materials, I examine non-modernist poetry of the time, Finnish-Swedish modernist poetry, and Finnish literary and cultural magazines. The foundational assumption of my research is that language held a central position in the literary discourse of the 1950s, and that poetry also actively participated in these discussions.

My research reveals that both nature and language appear frequently in 1950s poetry. Additionally, they often appear together: language is discussed through nature, and nature is seen as the key to solving the problems and crisis of language. At the same time, different views on language and nature come into contact, and there are both intersections and differences between them. Contrapuntal reading reveals different voices in the discussions about language, among which interaction and tensions arise. At the same time, the voices connected to language and nature intertwine with each other and jointly engage in reflecting on the language of literary expression. Central voices in the discussion include the longing for a new language, the insufficiency of language, the defectiveness of language, and the idealization of nature. In the convergence of these voices, there is often a search for models of expression and existence from nature, and a questioning of conventional ways of verbalizing the world and seeking meanings and language in nature.

KEYWORDS: poetry, modernism, nature, trees, language, language discourse, contrapuntal reading

Kiitokset

[—]

mutta kenen perässä puhuisin minä?

Olen tahtonut purkaa, nähdä elämän kokoonpanon,

analysoida kieltä, nähdä kuka on puhunut

ja keskustella, keskustella tahdon koko

maailmojen kanssa,

olla erilainen niinkuin muutkin,

saada elintilani tässä keskustelussa

[—]

(Maila Pylkkönen 1957, 49)

Tutkimusprosessissani olen etsinyt ja halunnut antaa elintilaa. Olen kokenut tärkeäksi raivata tilaa kontrapunktiselle luennalle ja sen edustamalle tavalle tarkastella maailmaa. Olen etsinyt suomalaisen modernistisen runouden paikkaa tutkimuskentällä. Olen tuntenut intohimoa kieltä ja luontoa kohtaan ja halunnut jakaa tästä intohimosta muillekin. Olen äärettömän onnellinen, että olen saanut osallistua tähän keskusteluun ja saada elintilaa tutkimukselleni. On kiitoksen paikka.

Kiitän ensinnäkin ohjaajiani professori emerita Päivi Lappalaista ja professori emerita Lea Rojola, jotka olivat mahdollistamassa tutkimukseni liikkeelle lähdön ja kulkivat mukana tutkimuksen eri vaiheissa. Se, että sain olla mukana Päivi Lappalaisen johtamassa Turun yliopiston Kirjallisia murroksia -projektissa heti tutkijanurani alussa, tarjosi erinomaiset puitteet ja yhteisön täysipainoisen tutkimustyön tekemiselle. Lea Rojola kiitän erityisesti kipinän syttymisestä modernistisen kirjallisuuden tutkimukseen ja inspiroivista ja oivalluksista tarjoavista moderismikeskusteluista.

Kiitän väitöskirjani esitarkastajia dosentti Satu Grünthalia ja dosentti Anna Hollstenia. Kiitän Anna Hollstenia myös vastaväittäjäkseni lupautumisesta. Samoin kiitän tiedekunnan edustajaksi lupautunutta dosentti Aino Mäkikallia. Olen myös kiitollinen saadessani professori Viola Parente-Čapková'n kustokseni, ja kiitän häntä myös kaikesta avusta, neuvoista ja kannustuksesta koko tutkimusprosessini ajan.

Kiitän myös airuttani Carita Roivasta, jonka kanssa olen saanut jakaa työhuoneen lisäksi sangen monet konferenssityöpajat ja modernismiseikkailut.

Elintilaa tutkimukseni on saanut Turun yliopiston Kotimaisen kirjallisuuden oppiaineessa ja koko oppiaineryhmässä. Niinpä kiitän kaikkia näihin oppiaineisiin sidoksissa olevia ja olleita. Olen myös saanut osallistua ensin oppiaineeni ja sitten oppiaineryhmäni tutkijaseminaareihin, joiden osallistujia kiitän tutkimukseni kommentoinnista sen eri vaiheissa. Samoin kiitän tutkimustani konferenssien työryhmissä, väitöskirjatyöpajoissa ja illanvietoissa kommentoineita. Kaikkien niiden luetteleminen, jotka matkan varrella ovat tavalla tai toisella olleet mukana kulkemassa, matkaan sysäämässä, kyselemässä, arvioimassa, kannustamassa, kyseenalaistamassa tai tietä näyttämässä, olisi tässä mahdotonta, joten luettelen muutamia nimiä ja kiitän lisäksi monia tässä nimeämättömiä. Kiitän siis aakkosjärjestyksessä esimerkiksi teitä, Katri Aholainen, Kuu Aholainen, Mikko Carlsson, Risto Eräsaari, Lena Gottelier, Heidi Haapasalo, Anna Helle, Kaisa Ilmonen, Riitta Jytilä, Satu Järviö, Reeta Holopainen, Elsi Hyttinen, Siru Kainulainen, Ralf Kauranen, Kaisa Kurikka, Tiia Kähärä, Miikka Laihin, Kati Launis, Elli Lehikoinen, Markku Lehtimäki, Lotta Luhtala, Karoliina Lummaa, Olli Löytty, Kukku Melkas, Hanna Meretoja, Mirjami Mykkänen, Isla Parkkola, Riikka Pirinen, Faeze Rezaii, Jouni Teittinen, Carita Viljanen, Helinä Ääri ja se, jonka nimen modernismin kiemuroihin sotkeutuneet ja väitöskirjan viimeistelyprosessin uuvuttamat aivoni unohtivat tähän laittaa.

Olen kiitollinen siitä, minkälaisia verkostoja tutkimusprosessini aikana on muodostunut. Kiitän ensinnäkin Kirjallisuudentutkimuksen päivien 2023 järjestelynelikkoa Miranda Geustia, Niina Hanhista ja Oiva Ristimäkeä ystävydestä ja timantiksi hioutuneesta yhteistyöstä. Modernismiverkoston jäseniä kiitän tärkeistä ja inspiroivista keskusteluista, intohimon jakamisesta ja jatkuvuuden tunteesta. Olen myös iloinen, että meille on muodostunut mainio kahviuoneyhteisö Arcanumiin, josta prosessin aikana tuli yksi kodeistani.

Koska tutkimukseni on artikkeliväitöskirja, olen saanut prosessin osana myös nauttia artikkelien vertaisarvioijien ja julkaisujen toimittajien asiantuntemuksesta ja kehittää artikkelitani näiden näkemyksellisten kommenttien pohjalta. Niinpä artikkelini kiittävät kehityksestään ja elintilastaan kaikkia julkaisuprosesseissa mukana olleita.

Tutkimukseni ei olisi tässä pisteessä nyt ilman rahoitusta. Niinpä kiitän tutkimukseni mahdollistamisesta Kirjallisia murroksia -projektin lisäksi Niilo Helanderin säätiötä, Jenny ja Antti Wihurin rahastoa ja Turun yliopiston tohtoriohjelma Junoa. Rahoitus on todella antanut elintilaa, mahdollisuuden olla mukana keskustelussa ja luonut uskoa siihen, että myös omalla tutkimusaiheellani ja tutkimustyölläni on paikkansa, tilansa olla erilainen niinkuin muutkin.

Kiitän kotijoukkojani, Joria, Linneaa, Teoa ja Mupua, tutkimuksen vastapainosta, ajankäytöllisten haasteiden taklaamisesta ja moniäänisestä arjesta. Vanhem-

milleni olen kiitollinen monen muun ohessa tutkimuksellisen innon virittämisestä, halusta nähdä elämän kokoonpano, pysähtyä havaitsemaan ja katsomaan pinnan taakse. Veljeäni kiitän esimerkistä, analyyttisestä otteesta ja tutkimukseni loppuun saattamisen vaatimista tuulettumisen hetkistä pingishalleilla.

Liedossa 10.9.2024
Maarit Soukka

Sisällys

Kiitokset	6
Sisällys	9
Osajulkaisuluettelo	11
1 Johdanto	12
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat.....	12
1.2 Suomen sotienjälkeisen modernismin kielikeskustelu tutkimuskohteena	16
1.3 Kielen käsite tutkimuksessani.....	17
1.4 Luonto ja suomalainen modernismi	19
1.5 Luonnon käsite tutkimuksessani.....	23
2 Katsaus aineistoihin	26
3 Kontrapunktinen luenta	31
3.1 Taustaa	31
3.2 Kontrapunktin käsite aiemmassa kirjallisuudentutkimuksessa	31
3.3 Modernismi, kontrapunktin ja moniäänisyys	32
3.4 Kontrapunktisen luennan historiaa ja teoriaa: Edward Said ja hänen perintönsä.....	35
3.5 Kontrapunktinen luenta tutkimuksessani	40
3.5.1 Kontrapunktisen luennan äänet ja äänistä muodostuva keskustelu	40
3.5.2 Kontrapunktisen luentani keskeiset periaatteet ja käytännön toteutus	45
4 Väitöskirjaan sisältyvät artikkelit	51
4.1 Artikkelin 1: Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua.....	51
4.2 Artikkelin 2: "Må naturen tala för sig själv". Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik.....	52
4.3 Artikkelin 3: "Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu". Elämän ja kuoleman kysymyksiä suomalaisessa 1950- luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa.....	53

5 Kirjallisuuskeskustelun kieli- ja luontonäkemykset ja keskusteluympäristö	54
5.1 Sotienjälkeisen modernismin kielellinen ja keskustelullinen ympäristö	54
5.2 Likaiset sanat: näkemys kielestä 1950-luvun runoudessa ja lehtikirjoituksissa	63
5.3 Puhtaat puut: luonto 1950-luvun kirjallisuuskeskustelussa	70
6 Kielen ja luonnon kytkökset 1950-luvun modernistisessä runoudessa	74
6.1 Yhteneviä ihanteita ja poolittuneita asetelmia	75
6.2 Luontosuhteeseen kajoava kieli ja luontoon tunkeutuva ihminen	77
6.3 Kieleksi muuttuva luonto	81
6.4 Kielellinen luonto	83
6.5 Luonto kielen ja ilmaisun mallina	86
6.6 Luonto olemisen ja kokemisen mallina	89
6.7 Yhteenvetoa.....	90
7 Lopuksi	97
Lähteet	103
Alkuperäisjulkaisut	109

Osajulkaisuluettelo

Väitöskirjan yhteenveto-osa perustuu seuraaviin alkuperäisjulkaisuihin.

- I Soukka, Maarit 2022: Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 19(2), 6–25. <https://doi.org/10.30665/av.107622>
- II Soukka, Maarit 2022: ”Må naturen tala för sig själv”. Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik. Käännös Hanna Lahdenperä. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier* 96. Toim. Anna Biström & Johanna Wassholm. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 155–188. <https://doi.org/10.30667/hls.112211>
- III Soukka, Maarit 2023: ”Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu”. Elämän ja kuoleman kysymyksiä suomalaisessa 1950-luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa. *Sananjalka* 2023, 238–259. <https://doi.org/10.30673/sja.128513>

Artikkelien käyttöön väitöskirjan osajulkaisuina on saatu kustantajien lupa.

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Vaari istui penkille ja pyyhki hikeä otsaltaan. Suutari istui vaarin viereen. Nyt ne puhelivat.

– isäukkovainaa piti meteliä kun yöjalassa käytiin, vaari sanoi.

Petu nauroi.

– vahtivat puntarin kanssa nurkan takana kun yöjalassa käytiin.

Lapsi näki sen, yöjalan: suuren mustan lapikkaan kävelemässä itsekseen nurmikolla.

(Vartio 1955, 36–37)

Yllä oleva katkelma Marja-Liisa Vartion novellista ”Maailman uusin laulu” on yksi keskeisistä alkusysäyksistä väitöstutkimukselleni. Lapsen ja aikuisen erilaiset kielimaailmat, tavat käyttää ja hahmottaa kieltä, kohtaavat, johtavat väärinymmärrykseen mutta samalla tuottavat lapsen mielessä jotain uutta, joka ei olisi saanut hahmoaan ilman kielimaailmojen moninaisuutta ja vuorovaikutusta.

Kielen keskeisyys mainitaan liki aina suomalaisen sotienjälkeisen modernismin määrittelyissä. Puhutaan uuden kielen tarpeesta, eronteosta vanhaan, ihanteista ja ilmaisukielen ohjailusta. Jälkikäiteishahmotuksia modernistien kieli-ihanteista ja kielestä hallitsevat tietyt piirteet, kuten tiiviys, käsitteellistysten välttäminen ja konkreettisuudessa pysyminen, fraasien, iskusanojen, sentimentaalisten ilmausten ja adjektiivien kaihtaminen, totunnaisuuksien varominen, tuoreus, puhtaus ja välittömyys. (Ks. esim. Hökkä 1999; Kunnas 1981; Laitinen 1958; Polkunen 1967.) Suomalaisen sotienjälkeisen modernismin yhtenäisyys on kuitenkin tutkimuksessa kyseenalaistettu, ja yleisestikin modernismin kohdalla puhutaan usein mieluummin monikossa modernismeista. Niinpä voisi olettaa, että kieltä koskevissa näkemyksissäkin modernismin piirissä olisi moniäänisyyttä, joka ei tiiviissä piirteiden määrittelyissä ole tullut esille. Laajempaa selvitystä siitä, mitä käytännössä kielen keskeisyys 1950-luvulla tarkoitti, minkälainen kriisi kieleen liittyi ja mitä kaikkea kielestä kirjoitettiin, ei tätä ennen ole julkaistu. Tästä puutteesta virisi halu selvittää, mitä kielestä oikeasti 1950-luvulla keskusteltiin, minkälaisia erilaisia keskustelun ääniä on kuultavissa ja miten

erilaiset näkemykset kielestä asettuvat kokonaiskuvaan ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään.

Etsiessäni kielikeskustelun esiintymiä 1950-luvun modernistisesta runoudesta huomasin vähän väliä törmääväni puihin ja muihinkin luonnon elementteihin. Luonto ja kieli näyttivät majailevan samoissa virkkeissä, säkeissä, pohdinnoissa ja kytkeytyivät tiiviisti toisiinsa. Samalla sain huomata, miten keskeisessä asemassa, liki jatkuvasti näkyvillä ja toimimassa, luonto oli 1950-luvun modernistisessä runouudessa, vaikka siitä ei aiemmassa tutkimuksessa paljoa ollutkaan kirjoitettu. Tämä havainto johti ottamaan selkoa siitä, miten ja miksi kieli ja luonto niin usein löytyivät toistensa seurasta. Väline tähän tarkasteluun löytyi Vartion novellien analyysin kautta. Olin kotimaisen kirjallisuuden pro gradussani analysoinut näitä novelleja kontrapunktisella luennalla ja huomannut sen tuottavan ajatuksia herättävän kuvan novellien suhteesta modernismikeskusteluun ja modernismiin. Halusin nähdä, mitä annettavaa moniäänisyyteen ja äänten vuorovaikutukseen puretuvalla kontrapunktisella luennalla olisi selvittäessäni 1950-luvun kielikeskustelun piirteitä ja tämän keskustelun kytkeytymistä luontoon.

Väitöstutkimuksessani kartoitan kontrapunktisen luennan avulla 1950-luvun modernismiin kytkeytyvää kielikeskustelua ja etenkin sitä, miten keskustelussa kieli ja luonto kohtaavat. Samalla kehitän, sovellan ja arvioin kontrapunktista luentaa runouden analyysivälineenä ja laajan kokonaisuuden hahmottamiskeinona sekä selvittän, mitä tällä luennalla on tarjottavaa kielikeskustelun ja luonnon ja kielen kytkösten analyysille ja hahmottamiselle. Ydinaineistonani ovat 1950-luvun suomenkieliset modernistiset runoteokset, ja tätä kontekstoivana aineistona toimivat ajan kirjallisuus- ja kulttuurilehdet, suomenruotsalainen modernistinen runous ja suomenkielinen muu kuin modernismin ytimeen luettu runous.

Kysyn tutkimuksessani, millaisia kytköksiä kielen ja luonnon välille rakentuu, mikä on luonnon rooli kielikeskustelussa, millaisia ääniä tässä keskustelussa esiintyy ja millaista dynamiikkaa, uutta luovaa kytköksellisyyttä ja yhteistoimintaa äänten kohtaaminen tuottaa. Tarkastelen kytköksiä tekstien sisällä ja välillä ja lähestyn aihetta kielen suunnasta. Koska kielen ja luonnon kytkevässä keskustelussa kyse on sekä kielestä että luonnosta, tarkasteluun tulee myös kirjallisuuden yhteydessä vallinnut luontokeskustelu. Tutkimukseni tuottaa uutta, aiemmasta syvennettyä tietoa modernismin kieli- ja luontosuhteesta, modernismin sisäisestä dynamiikasta ja samalla suomalaisesta sotienjälkeisestä modernismista.

Luonnon ja kielen suhde on viime vuosina herättänyt tutkimuksellista kiinnostusta, erityisesti ekolinguistiikan piirissä. Scott Knickerbocker (2012) on esittänyt, että tietoa luonnon ja kielen suhteesta olisi tarve lisätä. Tutkimuksessani lähestyn kielen ja luonnon suhdetta erityisesti kaunokirjallisuuden alueen kautta. Tällöin painopiste on kirjallisen ilmaisun kielestä käydyssä keskustelussa ja siinä, miten kieli ja luonto toimivat yhdessä osana kielikeskustelua. Keskiössä ovat erilaiset keskuste-

lun äänet ja niiden vuorovaikutus. Katse kohdistuu myös kielen ja luonnon kohtaamisen sisältöihin ja merkityksiin ja kielen ja luonnon aseisiin ja funktioihin tässä vuorovaikutuksessa – siihen, mitä kielestä ja luonnosta oikeastaan sanotaan ja mitä tämä kertoo kieli- ja luontosuhteesta. Tältä osin tutkimuksellani on läheinen suhde ekolinguistiikan tiettyihin osa-alueisiin. Ekolinguistiikassa voidaan toisaalta keskittyä kielten häviämiseen, ylläpitämiseen ja säilymiseen, mutta toisaalta voidaan syventyä siihen, miten kieli vaikuttaa käsitykseen luonnosta ja ekologiseen tilanteeseen. Mukana voi olla ajatus, että kieleen vaikuttamalla voidaan vaikuttaa ympäristöön. (Fill 2018, 1.) Kieleen vaikuttamalla voidaan tässä ajatusmallissa tehdä hyvää, mutta kieli voi olla myös osatekijä tuhossa.

Tutkimuksessani en tutki, miten modernistien kieli- ja luontosuhteet vaikuttivat siihen, mitä ympäristölle on tapahtunut. Aineistostani on kuitenkin analyysillani mahdollista saada esiin vallinneita näkemyksiä ihmisen luontosuhteesta ja luonnosta, jolloin jatkoanalyysissa voi erilaisten aineistojen kautta tarkastella näiden luontosuhteiden kytköksiä ihmisen toimintaan ja ympäristön tilaan. Sinänsä ajatus siitä, että käytetty kieli vaikuttaa ihmisen käsitysten ja toiminnan kautta ympäristöön, on läsnä tutkimuksessani: tämä ajatus tulee esiin aineistostani, jolloin tarkastellen sitä yhtenä aineistoni äänistä ja tekijöistä, jotka tuovat kielen ja luonnon yhteen. Samoin aineistossani näkyy ajatus tarpeesta ohjata kielen käyttöä jonkin yksityisen ja yleisen hyvän ajamiseksi. Siinä missä ekolinguistiikassa periaatteena usein on ihmisen ohjaaminen kielellä luonnon hyväksi, kirjallisuuskeskustelussa luonto ei ole aina tällaisessa asemassa, vaan kielen, luonnon ja ihmisen suhteet tulevat esiin monimutkaisempina: yleinen asetelma on, että kieltä ohjataan tiettyyn suuntaan, jotta luonnon elementit voidaan kuvata mahdollisimman suoraan ja aidosti, ja tämä edelleen, jotta ihminen, ihmisen tapa olla maailmassa tai suhteessa muihin olioihin ja ihmisen tapa hahmottaa maailmaa kehittyisivät.

Käsitteellistän ja analysoin artikkeleissani tutkimuskohteitani nimenomaan kontrapunktisen luennan kautta ja käsittein, koska haluan analyysissäni koetella ja kehittää kontrapunktista luentaa runouden ja kielikeskustelun analyysivälineenä sekä nähdä, mitä aineistostani saa irti tämän luentatavan kautta. Jos tavoite ja lähtöasetelma olisivat olleet toisenlaiset, samaa aineistoa olisi voinut lähestyä esimerkiksi ekokritiikin, posthumanismin tai uusmaterialismin näkökulmasta ja käsittein. Olisi voinut tarkastella inhimillisen ja ei-inhimillisen välisten rajojen horjuttamista materiaalisen ekokritiikin suunnasta tai tapoja puhua luonnosta ekolinguistiikan välinein. Hedelmällisiä vaihtoehtoja olisi monia. Vaikka en näiden alueiden käsitteistöjä tutkimuksessani erityisesti hyödynnäkään, tutkimukseni voi tuottaa relevanttia tietoa myös näiden alueiden tutkimusten hyödynnettäväksi. Vaikka tutkimukseni ei sinänsä tee pesäeroa näihin viitekehyksiin, en näe, että kaiken luontoa koskevan humanistisen tutkimuksen pitäisi sitoutua juuri niihin. Lisäksi olen todennut valitsemani yhdistelmän toimivaksi.

Koska tutkin keskustelun ääniä, menetelmäksi olisi voinut valikoitua myös jokin diskurssintutkimuksen menetelmistä. Niiden lailla kontrapunktisessa luennassa kielenkäyttö nähdään toimintana, joka rakentaa sosiaalista todellisuutta, ja yhteistä on myös teksteissä ilmenevien valta-asetelmien huomioiminen ja irtaantuminen keskitymisestä kieltä käyttävään yksilöön (vrt. Potinkara ym. 2022, 330; Pälli & Lillqvist 2020, 381–382). En kuitenkaan kontrapunktisessa luennassani tarkastele ensisijaisesti, miten kielellä tuotetaan todellisuutta tai rakennetaan tiettyjä ilmiöitä tai millaisilla kielellisillä strategioilla valta-asemia tuotetaan, vaan huomio on keskustelun sisällöissä ja mahdollisimman monien keskustelun eri äänten ja vastaäänten löytämisessä ja äänten vuorovaikutuksen ja sen seurauksien sekä keskustelukokonaisuuden analyysissa. Kontrapunktinen luenta etualaistaa nimenomaan sen, miten äänet toimivat yhdessä ja osallistuvat saman kokonaisuuden rakentamiseen vuorovaikutteisesti. Toki myös äänen käsite muistuttaa diskurssin käsitettä. Siinä missä diskurssit nähdään vakiintuneina merkityksellistämisen ja puhumisen tapoina (ks. esim. Potinkara ym. 2022, 333), äänet eivät yksi yhteen vastaa diskurssin käsitettä: äänet voivat olla vakiintuneita ja jaettuja mutta ne voivat myös olla yksilöllisiä ja keskustelussa muokkautuvia. Tutkimukseni kannalta olennaista on menetelmien osalta ollut keskittyä kontrapunktiseen luentaan ja sen käsitteellistykseen. Kontrapunktinen luenta mahdollistaa hyvinkin monenlaisten näkökulmien ja äänten tarkastelemisen samassa tutkimuksessa. Näin on mahdollista muodostaa erittäin moniulotteinen kuva tutkimuskohteesta.

Tutkimukseni ytimessä olevat kaksi tavoitetta sitoutuvat toisiinsa ja tukevat toisiaan. Lähtökohtaoletuksenani, jota olen tutkimuksessani myös testannut, on, että kirjallisuus- ja kielikeskustelu näkyy lehtikirjoittelun lisäksi metalyysisinä ja meta-kielellisinä elementteinä kaunokirjallisuudessa. Elise Nykänen (2022, 16) on todennut, miten ”[k]irjallinen debatti modernistisesta 'rappiotäiteestä' siirtyi kiinnostavalla tavalla itse teoksiin, joissa se näkyy kotimaisen avantgarden itsereflektiona ja erilaisten tunne- ja tulkintayhteisöjen reaktioita peilaavana metafiktiona.” Tutkimuksessani tarkastelen myös tällaisia siirtymiä ja vuorovaikutusta tekstien välillä ja sisällä. Samalla teksteissä näkyvä reaktiivinen ja itsereflektiivinen suhtautuminen keskustelussa esiintyneisiin kommentteihin ja keskustelun erilaisiin ääniin tulee esiin kohdetekstien analyysissa.

Väitöskirjaani sisältyy kolme artikkelia, joissa lähestyn kielikeskustelua 1950-luvulla kolmesta osin yhtyvistä ja osin erillisistä, sakaramaisesta näkökulmasta. Kaikissa artikkeleissani erityishuomion saa se, miten luonto kytkeytyy osaksi kielikeskustelua – ja toisaalta, miten kieli kytkeytyy osaksi keskustelua ihmisen luontosuhteesta. Asetelma ei ole ensin kieli, sitten luonto -tyyppinen, vaan näen, että kyse on kahdesta rinnakkaisesta mutta toisiinsa linkittyvästä osa-alueesta – kontrapunktista. Artikkelit on lueteltu ilmestymisjärjestyksessään väitöskirjan alun osajulkaisu-

luettelossa. Viitataan jatkossa artikkeleihin niiden ilmestymisjärjestyksen mukaisilla järjestysnumeroilla (”ensimmäinen artikkeli” jne.).

Artikkelini sekä pureutuvat väitöskirjani ydinongelmaan eli kielen ja luonnon kytköksiin että tuottavat sen tarkastelulle välttämättömän kontekstin. Ytimen lisäksi ensimmäinen artikkelini tarjoaa näköalan siihen, miten luonto kytkeytyy muuhunkin modernismikeskusteluun kuin kielikeskusteluun. Kolmas artikkeli luo kuvan laajemmastakin kielikeskustelusta kuin vain luontoon kytkeytyvästä. Lisäksi toisessa ja kolmannessa artikkelissa katsastan, mitä tapahtuu suomenruotsalaisessa modernismissä ja muussakin kuin modernistisessä suomenkielisessä runoudessa. Esittelen tarkemmin näitä rajanylityksiä luvussa 2.

Artikkelini eivät tutkimuksen kannalta muodosta ilmestymisjärjestystään vastaavaa kronologiaa. Viimeisimpänä ilmestynyt osin edustaa tutkimuksen kehityksessä ensimmäistä pistettä: siinä painottuvat kielen ongelmat ja luonto astuu kuvaan, kun katse kääntyy ongelmien ratkaisuun ja siihen, mitä kieli ei ole tai mitä se voisi olla. Ensimmäisenä julkaistun artikkelin ytimessä ovat keskustelu modernismista ja luonnon elementeistä puut, ja kieli saa tässä kokonaisuudessa huomiota modernismikeskustelulle keskeisen roolinsa kautta. Keskimmäisenä julkaistussa artikkelissani keskityn koko artikkelin pituudelta nimenomaan tämän väitöskirjan keskeiseen kysymykseen eli kielen ja luonnon kytköksiin.

1.2 Suomen sotienjälkeisen modernismin kielikeskustelu tutkimuskohteena

Suomen sotienjälkeisen modernismin kielinäkemyksistä on toistaiseksi suhteellisen vähän tutkimustietoa. Kielen piirteitä ja joitakuuta kielikeskusteluun osallistuneita kannanottoja tuodaan esiin kirjallisuushistorioissa ja tutkimuksissa, mutta laajaa kokonaisuusesitystä ei ole tuotettu. Melko laajasti kieli tulee esiin esimerkiksi Maria-Liisa Kunnaksen (1981) tutkimuksessa *Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945–1959*. Huomio on tässä tutkimuksessa tosin laajalti muuallakin kuin kielessä. Yksittäisten modernistikirjailijoiden teoksiin kohdistuvissa tutkimuksissa kieli on myös tullut esiin, mutta vain harvoin keskeisessä asemassa. Kuitenkin esimerkiksi Lea Rojola (2013) on tarkastellut sotienjälkeisen modernismin kielen piirteitä, modernismin sisäistä moninaisuutta ja kieli-ihanteiden problematisoitumista Marja-Liisa Vartion romaanissa *Tunteet* artikkelissaan ”Kielten taistelu. Marja-Liisa Vartion *Tunteet* ja suomalainen modernismi”. Rojolan havainnot, vaikka ovat proosan puolelta, ovat olleet taustana tutkimuksessani ja saaneet tukea runoaineistostani esiin nousevasta suhteesta kieleen ja kieli-ihanteisiin. Liisa Enwald (2001) on pohtinut sana-motiivin osuutta ja merkityksiä Helvi Juvosen tuotannossa. Tiia Kähärä (2017) puolestaan on pro gradu -tutkielmassaan *Kielen ja mielen hämärä. Merkitysten etsintä Eeva-Liisa Mannerin proosateoksessa Kävely-*

siikkia pienille virtahevoilla ja muita harjoituksia syventynyt laajasti kielen keinoihin ja toimimiseen Mannerin mainitussa proosateoksessa. Runoudentutkimuksen puolella kieleen negaation kautta kytkeytyy Siru Kainulaisen (2011) tutkimus *Kun sanat eivät riitä. Rythmi, modernismi ja Eila Kivikk'ahon runous*. Kähärän ja Kainulaisen tutkimuksissa painopiste on muualla kuin metalyyrisissä tai metakielellisissä tekijöissä, joten vaikka sanojen riittämättömyys ja kielen hämäryys tulevat esiin myös omassa tarkastelussani, tulokulma on erilainen.

Aiemmassa modernismiin kytkeytyneiden kirjailijoiden ilmaisukieleen ja kielisuhteeseen kohdistuvassa tutkimuksessa kyse on paljolti tietyn kirjailijan teoksiin keskittyvästä tutkimuksesta ja monesti konkreettisen tason ilmaisun analyysistä. Nämä tutkimukset toimivat taustana tai rinnakkaistutkimuksena tutkimukselleni, jossa konkreettisen ilmaisun analyysin sijaan painopisteenä ovat nimenomaan näkemykset kielestä ja näiden näkemysten vuorovaikutus eli laaja kirjailija- ja teosrajat ylittävä tarkastelu. Tämä mahdollistaa laajan kokonaiskuvan luomisen mutta jättää muiden tutkimusten tehtäväksi yksittäisten kirjailijoiden poetiikkojen kielisuhteen määrittämisen ja suhteuttamisen kokonaiskuvaan.

Suomalaisesta 1950-luvun kirjallisuus- ja kielikeskustelusta on julkaistu vasta vähän tutkimusta. *Parnasson* historiikissa Matti Suurpää (2011) on esitellyt myös 1950-luvun kirjallisuuskeskustelua *Parnasson* näkökulmasta. Keskustelijoista Tuomas Anhavaan kohdistuvaa tutkimuksellista kiinnostusta on nähtävissä hänen keskeisen vaikuttajaroolinsa takia (ks. esim. Eskelinen 2016; Hakkarainen 2012). Suomalaisen 1950-luvun kaunokirjallisuuden metalyyrisestä ja metakielellisestä osallistumisesta keskusteluun ei myöskään ole paljon tutkimusta. Sakari Katajamäki (2004) on artikkelissa ”Kukunor, – niin kaunis sana’. Metakielellisyys Lauri Viidan *Kukunorissa*” pureutunut juuri ennen 1950-lukua (1949) julkaistun *Kukunorin* metakielellisyyteen, ja Katriina Kajannes (1998) on tutkinut Lassi Nummen 1960-luvun alkupuolella julkaistun *Kuusimittaa*-runokokoelman metalyyrisyyttä. Varsinaisen kohdeaikani runouden osalta Erika Laamanen (2018) on tutkimuksessaan *Pispalan ars poetica. Lauri Viidan runojen metalyyrisyydestä* tarkastellut runojen metalyyrisyyden lisäksi Viidan poetiikan ja modernismin suhdetta. Kielikeskusteluun kytkeytyy myös jo mainittu Rojolan (2013) tutkimus.

1.3 Kielen käsite tutkimuksessani

Koska tutkimuksessani tarkastelen kielikeskustelua, on ennen keskustelun sisältöjä käytävä läpi, mitä tarkoitan kielen käsitteellä. Tällöin on otettava huomioon lähtökohtani eli se, mitkä kaikki tapaukset olen aineistostani laskenut kuuluviksi puheeseen kielestä, ja se, mitä näissä esiintymissä kielellä tarkoitetaan.

Kielikeskustelun näen kokonaisuutena, johon sisältyvät kaikki tietynä aikana esitetyt kieltä koskevat näkemykset ja ajatukset, joita tässä tutkimuksessa kutsun

keskustelun ääniksi. Käytännössä olen aineistoa läpikäydessäni sisällyttänyt kieltä koskevaan keskusteluun tapaukset, joissa suoraan mainitaan sana ”kieli” (pois lukien homonyymiset suussa olevaa kieltä yksinomaan tarkoittavat esiintymät) tai joissa mainitaan jokin kieleen olennaisesti kytkeytyvä elementti, kuten ”sana” tai jokin muu kieleen liittyvä termi tai tietyissä erityistapauksissa puhuminen tai kirjoittaminen. Olen halunnut ottaa puhumisen ja kirjoittamisen mukaan niissä tapauksissa, joissa on kyse nimenomaan ilmaisusta ja siitä, miten puhutaan tai kirjoitetaan, millaiset raamit tai ideaalit puheen tai kirjoituksen kielelle annetaan tai miten kieli vaikuttaa puhuntaan tai tekstiin puhujan/kirjoittajan tai vastaanottajan kannalta. Useimmiten näissä tapauksissa kieleen viitataan myös suoraan.

Aineistoni kieltä koskevien esiintymien kokonaismäärä on suuri, ja siinä on erityispiirteensä sen suhteen, mistä yleisimmin puhutaan, kun puhutaan kielestä. Tällöin voidaan viitata yleisesti kieleen, kieleen kommunikaatiovälineenä tai ilmaisukieleen. Näissä kaikissa on jollain tapaa kyse vuorovaikutuksesta: itsensä ilmaisusta ja toisten ymmärtämisestä, kielen vaikutuksista ihmisen ja ympäristön suhteisiin, maailman hahmottamisesta kielen kautta. Se, että aineistoni muodostuu kaunokirjallisuuden alueen teksteistä, näkyy siinä, että suuri osa kieleen liittyvästä keskustelusta kytkeytyy nimenomaan ilmaisukieleen, kieleen kaunokirjallisenä välineenä ja kieleen kokemusten rakentajana. Samoin pohditaan kieltä merkityksiä kantavana ja lukitsevana ja maailmassa olemiseen vaikuttavana tekijänä. Kieli voi esiintymissä olla yhtä lailla väline kuin toimijakin. Jonkin verran kielestä puhutaan myös performatiivisena välineenä. Erityinen sanaan keskittyvä osa-alueensa puolestaan liittyy uskonnolliseen kielenkäyttöön. Luontoon kytkeytyvät kielestä puhumisen ilmentymät ovat kuitenkin suureksi osaksi sellaisia, joissa puhe on nimenomaan ilmaisukielestä tai kielestä määrittämässä osaltaan ihmisen tapaa olla maailmassa, kokea ja hahmottaa. Yleensä aineistossani on kyse luonnollisesta kielestä perinteisessä merkityksessään ihmisen kielenä (vrt. Häkkinen 1998, 9), mutta ajatus kielestä ihmisen erityisenä kielenä myös haastuu aineistossani silloin, kun luonto kytkeytyy kieleen – kieli voi olla muutakin kuin mitä siltä perinteisesti on odotettu. Tätä kielen käsitteen avartumista tuon esiin luvussa 6.

Sen lisäksi, että tarkastelen kielestä ja luonnosta puhumista, analysoin kielen ja luonnon kytkeytymistä jonkin verran myös sen suhteen, miten kielen erityispiirteitä hyödyntämällä voidaan kytkeä toisiinsa ihminen ja ei-inhimillinen luonto tai pohtia, hämärtää ja vahvistaa rajaa luontosanaston materiaalistien, konkreettisten viittaustohteen ja näihin kohteisiin viittaavien sanahahmojen välillä. En kuitenkaan tarkastele kaikkia luonnosta puhumisen kielellistymiä, vaan sellaisia, joissa kieli tulee kohosteiseksi ja huomio kiinnittyy erityisesti sekä kieleen että luontoon. Näin pystyn analysoimaan modernismille tyypillisen kielellä leikittelyn ja kielellisten kokeilujen kytkeytymistä luontokuvaukseen ja luontosuhteisiin. Tarkastelun kohteena on täl-

löin, mitä kieli tekee luonnolle sekä millainen vuorovaikutus kielen ja luonnon välille tekstissä ja ihmisen mielessä syntyy.

Tuottamani kuva 1950-luvun kielikeskustelusta sisältää olennaisia osasia ajan kielikäsitteistä, mutta tavoitteena ei ole muodostaa kuvaa esimerkiksi tiettyjen kirjailijoiden kielikäsitteistä. Sikäli, kun kielikäsitteillä tarkoitetaan näkemystä kielestä järjestelmänä, kielen käytöstä, funktioista ja vaikutuksista ja kielen sanoista, rakenteista ja erilaisista ilmiöistä (Varis 2017, 13, 15), aineistostani nousevien kielikeskustelun äänten takana voi nähdä tietynlaisia käsitteitä kielestä. Ne eivät kuitenkaan välttämättä ole stabiileja, vaan haastuvat ja muovautuvat keskustelun kuluessa. Kieltä pohditaankin monelta kantilta, konkreettiselta yksittäisten sanojen käytön tasolta kielen olemuksen, merkityksen ja vaikutusten pohdintaan. Aineistossani näkyviin pääsevät näkemykset kielestä ovat sekä jaettuja että yksityisiä, myötäileviä että vastustukseen nousevia.

1.4 Luonto ja suomalainen modernismi

Suomalaisen kirjallisuuden tiivis luontosuhde pitkällä historiajatkumolla ennen 1900-luvun puoliväliä on tuotu laajasti esiin esimerkiksi Pertti Lassilan (2011) kirjassa *Metsän autuus*. Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin luontosuhdetta on viime vuosikymmeninä tutkittu myös esimerkiksi kansanperinteen kontekstissa (Tarkka 2005). Erityisesti 1950-luvun jälkeisen kirjallisuuden luontosuhteesta ja luonnosta kirjoittamisen tavoista on myös julkaistu tutkimusta (ks. esim. Lummaa 2010 & 2017). Lisäksi esimerkiksi Mikko Turusen (2010) Lassi Nummen puukuvastoa kartoittava ja analysoiva tutkimus sisältää osana Nummen tuotannon vuosikymmenten aikajatkumoa myös Nummen 1950-luvun tuotannon tarkastelun.

Sekä Suomessa että Suomen ulkopuolella on viime vuosina vahvistunut tutkimuksellinen, erityisesti ekokriittinen, kiinnostus modernismin ja luonnon suhteisiin.¹ On huomattu, että luonto on aiemmista tutkimuksen painotuksista huolimatta keskeisessä asemassa modernistisessäkin kirjallisuudessa, ja on haluttu selvittää luonnon asemaa ja ihmisen luontosuhdetta modernistisissä teksteissä (ks. esim. Black 2018; Diaper 2022; Holopainen 2024; Holopainen & Kähärä 2023; Lummaa 2017; McCarthy 2015; Murray 2020; Schuster 2015; Sultzbach 2016). Esimerkiksi Reeta

¹ Tämä tutkimuksen alue on laaja ja monelta osin vielä kartoittamaton ja hyötyy lähestymistapojen moninaisuudesta. Myöhemmässä tutkimuksessa toivottavasti nähdään myös erilaisten näkökulmien yhteentulemisia ja vuorovaikutusta tälläkin aihealueella. Olisi hedelmällistä pohtia kontrapunktisen luennon ja ekokritiikin yhtymäkohtia ja niiden hyötymistä toisistaan; nehan jakavat ajatuksen moninaisten elementtien ja toimijoiden muodostamista vuorovaikutteisista, dynaamisista kokonaisuuksista ja sidoksellisten kokonaisuuksien ymmärtämisestä. Molemmista myös voidaan pyrkiä saamaan kuuluville vaiennettuja tai marginalisoituja ääniä.

Holopaisen väitöstutkimus *Luonto ja ekopoetiikka Eila Kivikk'ahon runoudessa* (2024) sisältää olennaisia huomioita ja tuloksia myös juuri modernismin kytkeytymisestä luontoon ja laajentaa ja syventää osaltaan kuvaa luonnon asemista modernistisessa kirjallisuudessa.

Luonto oli silti pitkään aihe, josta ei juurikaan ollut kirjoitettu suomenkielisen sotienjälkeisen modernistisen kirjallisuuden yhteydessä, vaikka 1950-luvun suomenruotsalaisen modernismin yhteydessä luonnon keskeisyyttä on käsitelty (ks. esim. Ekman 1999, 109; Möller-Sibelius 2021). Modernismiin liitetyt ajatukset taiteesta taiteen vuoksi, kirjallisuuden luomista omaehtoisista maailmoista ja etäisyyden ottamisesta yhteiskunnallisiin kannanottoihin saattoivat osaltaan häivyttää kirjallisuuden luontoa näkyvistä. Samalla tutkimusta ovat ohjanneet piirteet, joita aikalaiskeskusteluista alkaen on pidetty modernismin kulmakivinä. Nykytutkimuksessa modernismin kuvaa on laajennettu ja modernismi(e)n moninaisuutta on tuotu esiin.

Karoliina Lummaa (2010, 11) on todennut, että 1950-luku oli Suomessa sekä luontosuhteen että kirjallisuuden murrosaikaa mutta että nämä kehityskulut kulkivat aluksi irrallaan toisistaan ja vasta 1960–1970-luvulla ne kietoutuivat tiukemmin toisiinsa. Tutkimuksessani olen perehtynyt siihen, mitä tapahtui ennen 1960-lukua ja millaisia kytköksiä, rinnakkaisuuksia ja vuorovaikutussuhteita jo tuolloin kirjallisuuden murroksen ja luontosuhteen välillä ilmeni. Tutkimukseni myös tuo esiin nimenomaan modernismiin liittyviä piirteitä, jotka ovat otollisia luonnon ja luontosuhteen pohdintojen esille nousemiseen.

Pertti Lassila (2011) lopettaa suomalaisen kirjallisuuden metsäsuhteen historian tarkastelun suurin piirtein 1950-luvulle². Tämä luo vaikutelman, että kirjallisuuden luontosuhteeseen tulee tässä kohdin jonkinlainen katkos tai muutos. Lassila (2011, 20) on todennut luonnon menettäneen 1900-luvun jälkipuoliskolla uskottavuuttaan kulttuurin ja ihmisen vastavoimana. Kuitenkin, ainakin luontoon kytkeytyvän kirjallisuuskeskustelun osalta, itse näen luonnon keskeisyyden jatkuvan läpi 1950-luvun ja luonto näyttää aineistoni perusteella edelleen vahvasti asemoituvan ihmisen ja kulttuurin vastavoimaksi (vrt. Soukka 2022b, 167). 1950-luvun modernistisessä runoudessa tämä vastavoima toimii itse asiassa monin tavoin: luonto voi olla paikka, josta etsitään ratkaisuja silloin kun ihmisen ja kulttuurin vajavaisuus tulee esiin, luonto voi olla pakosuunta konventioiden kyllästämästä tavasta kokea ja elää ja luonto voi olla luonnosta erkaantuneen ihmisen kaipuun kohde. Suuntaaminen luontoon voi olla sekä henkistä, mielessä tapahtuvaa että konkreettista, esimerkiksi metsään menemistä. Luonto on aineistossani myös ihmisen yhteistyökumppani tilanteessa, jossa kontrapunktisesti luonto samalla on ihmisestä erillinen esikuva ja ihmisen kanssa kohti jotakin ihmisen tavoitetta toimiva yhteistyökumppani. Samalla vas-

² Lassila (2011) tarkastelee 1950-luvun runoudesta vain Aaro Hellaakosken runokokoelmaa *Sarjoja* (1952) ja Helvi Juvosen runokokoelmaa *Pohjajäätä* (1952).

tapoolien välinen suhde tulee ihmisen suunnasta monimutkaiseksi: vastakkaisuus on läsnä mutta sitä myös haastetaan, pohditaan ja koetellaan. Ihmisen ja luonnon vastakkaisuus ei ole yksinkertaista, vaan moniäänistä. (Vrt. Soukka 2022b, 167–168.)

Lassilan ja omien havaintojeni välinen ristiriita saa pohtimaan, mikä tuottaa nämä erot. Onko kyse siitä, minkälaista luontoa teoksista on etsitty? Onko kyse muutoksesta siinä, miten kirjallisuudessa luontoa kuvataan, käytetään ja käsitellään, ja vaatisiko tämä muutos myös tarkastelunäkökulman muutoksen eri aikojen välillä, jotta nämä eri aikojen luontosuhteet tulisivat näkyviksi ja avautuisivat tulkintaan? Kaisa Kurikka (2020) on huomauttanut, että Lassilan lähestymistapa 1950-luvun jälkipuoliskon kirjallisuuden luontosuhteeseen on hyvin ihmiskeskeinen, jolloin huomio kiinnittyy metsään ihmisen tilana tai ihmisen mielen heijastumana. Aineistoni runoissa luonto kyllä näyttäytyikin vielä vahvasti ihmisen, varsinkin mielen, tilana, mutta runoissa tulee myös esiin pyrkimys pois tästä ihmiskeskeisyydestä ja luonnon hahmottaminen muusta kuin ihmisestä käsin; suunta käy osassa runoista ideaalitilassa enemmänkin luonnosta ihmiseen kuin vain ihmisestä luontoon. Luonnon kohdalla tunnutaan siten olevan jonkinlaisessa murros- tai moninaisuuden tilassa, jossa kontrapunktisesti ovat läsnä vahvan ihmislähtöinen tapa hahmottaa luontoa ja tämän näkemyksen vastustus ja vaihtoehtojen tarjoaminen. Näin sotienjälkeinen aika näyttää tuoneen kirjallisuuden luontosuhteeseen muutoksia muttei suinkaan jättäneen luontoa marginaaliin.

Modernistisessa kirjallisuudessa ilmenevään luontosuhteeseen näyttää siis liittyvän vahvaa jännitteisyyttä ja liikettä, etsimistä ja pyrkimystä muutokseen. Lassilakin (1999a, 18, 27) on todennut, miten sotienjälkeisessä kontekstissa oli tärkeää pyrkiä puhdistamaan luonto politiikasta, jonka avuksi se oli sotien aikana valjastettu, ja palauttaa luonnolle viattomuus ja koskemattomuus. Taustalla oli esimerkiksi luonnon ja erityisesti metsän asettaminen sota-ajan ihmisen lohduttajaksi, turvan tuojaksi ja liittolaiseksi (mp.). Luonto ei kuitenkaan puhdistuspyrkimyksistä huolimatta jäänyt sotienjälkeisessä kontekstissakaan ilman ihmiseen kytkeytyviä funktioita: luonto saattoi kirjallisuudessa näyttäytyä teollistumisen ja kaupungistumisen vastapoolina, pysyvyyden ja alkuperäisyyden edustajana muuttuvassa ja epävakaaassa maailmassa tai pakopaikkana kulttuuriin pettyneelle ihmiselle (ks. Hökkä 1999, 79; Karkama 1990, 8; Lassila 1999a, 29).

Sotienjälkeiseen aikaan sisältyy siis samanaikaisesti halu irrottaa luonto ihmis-kahleista ja luonnon valjastaminen ihmisen, nyt selvemmin yksilön eikä koko yhteisön, tarpeisiin. On myös todettu, että modernistiseen kirjallisuuteen sisältyy sekä kokemus katkoksesta ihmisen ja luonnon välillä että veto kohti luontoa (Black 2018, 1–2); nämä eivät poissulje toisiaan, vaan kokemus luonnosta erkaantumisesta voi kytkeytyä tuskaan, kaipuuseen ja haluun palata jonnekin menetettyyn tai poissaolevaan. Tutkimuksessa erkaantumisen kokemuksen taustalla on nähty esimerkiksi juurettomuuden kokemus sotienjälkeisessä modernisoituneessa ja kaupungistuneessa

kontekstissa. Veto luontoon on yhdistetty kaupungistumisen tuottamiin kielteisiin tunteisiin ja kriiseihin sekä modernisaatiokritiikkiin. Toisaalta luonnon kaipuun kohteena esittämisen taustalla voi olla myös luontokuvauksen kirjallisia traditioita, jotka ohjaavat näkemään luonnon tietyllä tavalla, tässä tapauksessa ihanteellisen kaipuun kohteena. (Ks. esim. Black 2018, 3; Kusick 2006; Lassila 2011.) Holopainen (2024) on tuonut esiin Kivikk'ahon runoissa ilmeneviä kytköksiä romantiikan luontokäsityksiin, kuten pastoraaliperinteeseen liittyvän nostalgian sekä tunteiden ja alkukantaisen luontoon yhdistämisen. Yhtenevyydet romantiikan luontokäsityksiin ja romantiikan luontoon kytkeytyviin kirjallisuuskäsityksiin ovat selvät myös aineistossani, ja aineistoni voi sikäli nähdä jatkavan joitain romantiikan kirjallisuuden perinteitä. Tällaisia luontokäsityksen osasia ovat esimerkiksi luonnon vahva läsnä olo runoissa, luonnon kytkeminen runoilijan luovaan työhön, kaipuu luontoyhteyteen ja luonnolliseen ja luonnon ihanteellistaminen (vrt. esim. Kusick 2006). Nämä yhtenevät käsitykset kuitenkin tulevat myös kyseenalaistetuiksi, mikä luo säröjä jatkuvuuteen ja tekee näkyväksi tietoisuuden perinteistä ja sen, että perinteet myös voidaan kyseenalaistaa.

Perinteisesti suomalaisilla on ajateltu olleen ja olevan erityinen luontosuhde ja etenkin erityinen, romantisoitukin, suhde metsiin. Nykytutkimuksessa tätä ajatusta läheisestä metsäsuhteesta on kritisoitu ja 1900-luvulta eteenpäin metsäsuhde on esitetty aiempaa monimutkaisempana ja ristiriitaisenaikin (Hiltunen ym. 2020). Modernisaation ja modernismin on nähty haastaneen perinteiset luontosuhteet ja totutut luonnonkuvauksen tavat. Esimerkiksi luonnon ja kulttuurin tiukkaan erontekoon etsittiin ratkaisua puuttamalla taiteen ja luonnon suhteeseen. (Black 2018, 1–2.) Luonto ei kuitenkaan ole modernistisessakaan kirjallisuudessa itse modernismista irrallinen ilmiönsä, vaan luontokuvauksen ja luontokäsitysten ja niiden uudistustarpeiden on tulkittu saaneen vaikutteita modernismiin liittyvistä uudistuksista ja uusien ilmaisutapojen etsinnästä (mt., 1–9); tätä olen pohtinut ensimmäisessä artikkelissani. Kirjallisuuden luonto ei näin ollen peilaa välttämättä vain yksilön tai yhteiskunnassa vallitsevaa suhdetta luontoon, vaan kirjallisuuden sisäiset muutokset (jotka taas voivat olla kytköksissä kirjallisuuden ulkopuolisiin tendensseihin) voivat näkyä siinä, miten luontoa on käsitelty, miten luonnosta on puhuttu ja mitä funktioita luonnolla kirjallisuudessa milloinkin on.

Tuon tutkimuksessani yhdeltä kantilta pohdittavaksi sen, onko modernismissa tekijöitä – tässä tapauksessa kieleen liittyviä – jotka houkuttavat puhumaan luonnosta ja käsittelemään luontoa erityisen paljon ja erityisillä tavoilla. Itse asiassa Viljo Kajava (1981) muisteli jälkikäteen haastattelussa 1940-luvun jälkeisen vapaamittaisen runoutensa erityistä sopivuutta luonnon kuvaamiseen: ”Se alkoi jo noissa 40-luvun kokoelmissa, mutta silloin minä kirjoitin osittain perinteiseen tapaan, tosin hiukan väljästi käytännön säettä, mutta kuitenkin niin perinteiseen tapaan, että se luonnon elämys ei päässyt ehkä niin vapaasti esiin kuin näissä myöhemmissä vapaa-

mittaisissa runoissa.” Vaikka Kajavan kommentti näyttää pureutuvan ilmaisutapojen tasoon, siinä on myös yhtymäpisteensä tutkimukseeni: kieli ja luonto kytkeytyvät ilmaisun etsinnän pohdinnassa ja samalla luonto näyttäytyykin erityisen otollisena sotienjälkeisen runouden aihealueena.

1.5 Luonnon käsite tutkimuksessani

Koska käytän tutkimuksessani luonnon käsitettä, jolla voidaan viitata moniin asioihin, on selvítettävä, mitä sillä tarkoitan tutkimukseni kontekstissa. Pohdin tässä luvussa myös luontosuhteen käsitettä sekä ihminen–luonto-jaottelua ja sen haastamista tutkimuksessa.

Luonnolla voidaan viitata esimerkiksi konkreettiseen materiaaliseen maailmaan, kaiken taustalla vaikuttavaan voimaan tai asian tai olennon syvimpään olemukseen (Lahtinen & Lehtimäki 2008). Tutkimuksessa luonnon käsitteen käyttöä on myös problematisoitu ja kyseenalaistettu, samoin kuin luontosuhteen käsitettä ja ihminen–luonto-jaottelua. Luontosuhde-käsitteen käytön on nähty tuottavan ihminen–luonto-erontekoa, kuvaa ihmisestä luonnon ulkopuolisena toimijana. (Ks. esim. Björklund ym. 2022; Williams 1980.) Tutkimuksessani en ole luopunut näistä käsitteistä, ja aineistoni, jossa esimerkiksi tutkaillaan ihmisen ja kielen suhdetta ei-inhimilliseen luonnon osaan, tukee tarvetta käyttää näitä käsitteitä. Samalla tulee esiin, miten aineistoni myös haastaa luonto–kulttuuri-dualismia ja osaltaan osallistuu luonnon käsitteen ja ihmisen ja luonnon suhteen määrittelyjen pohdintaan.

Käydessäni läpi aineistoani ja poimiessani sieltä esiintymiä, joissa luonto ja kieli kohtaavat, olen keskittynyt erityisesti tapauksiin, joissa on kyse ei-inhimillisestä luonnosta. En siis ole ottanut mukaan tapauksia, joissa läsnä ovat pelkästään kieli ja ihminen; nämä esiintymät tosin kuuluvat laajempaan kartoitukseeni, jossa olen käynyt läpi kaikki kielimaininnat aineistossani. Tämä ei tarkoita, että jättäisin tai että aineistoni ohjaisi jättämään ihmisen luonnon ulkopuolelle, vaan ihminen on hyvin monipuolisesti läsnä – osana luontoa ja myös sen jännitteisenä vastinparina – useimmissa tarkastelemissani luonnon kieleen kytkevissä esiintymissä. Lisäksi ihmisen ja kielen suhde, ilman muun luonnon sanallistettua läsnäoloa, tulee ilmi etenkin kolmannen artikkelini niissä osissa, joissa kartoitan 1950-luvun kielinäkemyksiä ilman painotettua luontokyköstä.

Tarkastelen erityisesti sellaisia luonnon ja kielen yhteentulemia runoissa, joissa luonnolla on kytkös konkreettiseen materiaaliseen maailmaan. Tällaisia tapauksia ovat varsinkin ne, joissa teksteissä viitataan konkreettisiin luonnon elementteihin, kuten puihin. Luonto ei aineistossani yleensä kuitenkaan pelkisty vain konkreettiseen ja materiaaliseen, vaan sekä konkreettinen että abstrakti voivat olla läsnä yhtäaikaaisesti. Luonnon elementit voivatkin tekstissä toimia metaforisina tai abstraktioina ja siten konkreettisista luonnon elementeistä osin etäännytettyinä. Tällöinkin

kuvatulla elementillä on vähintään kielen – sanan – kautta kytköksensä konkreettiseen luontoon, vaikka se ei ensisijaisesti sijaitsisi konkreettisesti materiaalisessa luonnossa. Analysoin myös tällaisia luonnon esiintymiä ja otan analyysissäni huomioon luonnon elementtien mahdollisen etäännyttämisen tai etäännyttämisen materiaalisuuden vastineistaan. Näin pystyn tarkastelemaan sitä, minkä aseman ja funktion luonto teksteissä saa ja miten tekstien luonto suhteutuu materiaalisuuden maailman luontoon. Tätä luonnon käsitteen rajausta tukee se, että yleensä kun kielen pohdinta aineistossani kytketään luontoon, on teksteissä kyse ainakin osin juuri materiaalisesta luonnosta: luonnosta konkreettisena paikkana, abstraktina materiaalisuuden maailmaan viittavana käsitteenä tai yksittäisistä luonnossa esiintyvistä olioista joko konkreettisina yksilöinä tai abstraktimpina lajin tai kokonaisuuden edustajina³. Tällainen luonto ei kuitenkaan teksteissä välttämättä sovi luvun alussa mainittuun luonnon merkitysten kolmijaotteluun; runossa luonto voi kytkeytyä samalla sekä konkreettiseen ja materiaalisuuteen että ajatukseen luonnosta jonakin kaiken taustalla vaikuttavana voimana tai syvänä, perimmäisenä olemisen muotona. Esiintymävalintaperiaatteeni ei siten ole ollut poissulkeva mutta se on ollut edellyttävä: luonnon on viitattava ainakin konkreettiseen materiaalisuuteen luontoon mutta se voi samalla viitata johonkin muuhun.

Tarkasteluun valitseni luonnon ilmentymiin kytkeytyä siis myös merkityksiä, ja ne ovat jotain kielellistä, ne ovat sanoja, äänneitä ja äänneiden yhdistelmiä. Tarkastelen myös sellaisia ”luonnon” ilmentymiä, joissa luontosanasto voi toimia esimerkiksi korostetun äänneellisenä elementtinä tai sanana, jota on käytetty muussa funktiossa kuin kuvaamassa luontoa tai edes luomassa mielikuvaa luonnon elementistä. Tällaisia hyvin kielellisiä luontosanoja ei aineistossani esiinny erityisen runsaasti, mutta joissakin tapauksissa runossa käytetty luontosanasto on tulkittavissa enemmän kielelliseksi kuin luontoon viittaavaksi elementiksi. Kyse ei kuitenkaan ole joko–tai-jaottelusta, vaan teksti voi toimia ambivalenttina kokonaisuutena, jossa toisaalta voidaan luontosanastoa tulkita materiaalisuuden kuvauksena, toisaalta kokea se materiaalisuudesta luonnosta erillisenä, korostuneena kielellisenä tai konkreettista luonnonvastinettaan karkaavana abstraktina elementtinä.

Samalla kun tarkastelen luonnon käsittelyä teksteissä, päädyn helposti pohtimaan myös teksteistä välittyviä luontosuhteita. Luontosuhteella tarkoitan tällöin runosta välittyvää kuvaa suhteesta luontoon tai johonkin sen elementtiin, esimerkiksi

³ Suomen sotienjälkeisessä modernistisessä runoudessa myös kaksi muuta luvun alussa mainitsemani luonnon määritelmää tulevat vahvasti esiin; kielen pohdintoihin ne eivät kuitenkaan yhtä selkeästi kytkeydy. Tosin toisinaan asioiden syvintä olemusta pohdittaessa, tapauksissa, joissa ei kuitenkaan suoraan käytetä luonto-sanaa viittaamassa tähän syvimpään olemukseen, kieli voidaan ottaa mukaan pohdintoihin (ks. esim. Juonen 1950, 91).

puhujan tai kuvatun ihmisen suhdetta luontoon ja ajatuksia, kokemuksia ja oletuksia luonnosta ja paikastaan suhteessa luontoon.

Mistä sitten käytännössä puhun, kun asetan jotkin runoissa esiintyvät elementit ja oliot luonnon käsitteen alaisuuteen? Saatan puhua puista, vedestä, kalliosta ja muista luonnon osista, jolloin luonto on kattokäsite perinteisesti luonnon osina nähdylle materiaalisille ja konkreettisille elementeille; niillä on suhteensa todellisessa maailmassa ja tekstien maailmoissa. Tekstien maailmoissa tapa, jolla esimerkiksi kasveista, vedestä, eläimistä ja kivistä yleensä puhutaan, kytkee ne toisiinsa jonkin yhteisen edustajiksi. Niihin liitetään samoja merkityksiä ja niille annetaan samankaltaisia funktioita ja toimijuuksia, minkä lisäksi niiden suhteet ihmiseen ja kieleen sisältävät yhtäläisyyksiä. Voin puhua myös tapauksista, joissa aineistossani mainitaan suoraan sana ”luonto”. Luonto ei tällöin ole vain ulkoa tutkimukseen tuotu termi, vaan se esiintyy aineistossani myös merkityksiä saavina ”luonto”-sanahahmoina.

Puhun tutkimuksessani myös luontokäsityksistä sikäli, kun tulkitsen sen, miten luontoa runoissa käytetään ja miten ja mitä siitä puhutaan, heijastavan, paljastavan ja rakentavan samalla käsityksiä luonnosta. Ajattelen, että luontokäsitykset myös vaikuttavat siihen, millaisia rooleja, funktioita ja merkityksiä luonnolle teksteissä annetaan, miten luontoa käytetään ja mitä siitä sanotaan. Oletukseni on myös, että luonnosta puhuttaessa voidaan puhua sekä luonnosta että jostakin muustakin tai jopa lähinnä jostakin muusta. Tutkimukseni lähtökohtaoletuksena onkin kielen ja luonnon sekä kieli- ja luontosuhteen mahdollisuus kytkeytyä toisiinsa runojen metakielellisissä pohdintoissa. Kieli- ja luontosuhteet ovat sisäisestikin monimutkaisia, moniäänisiä ja kytköksellisiä kokonaisuuksia⁴, ja kontrapunktisella luennalla nostan esiin ja tuon yhteen runoissa ilmeneviä luonto- ja kielisuhteiden erilaisia ääniä. Raymond Williams (2003, 45) on todennut, että "[l]uontoa koskevien käsitysten muodossa väitellään ymmärtääkseni usein ihmisistä koskevista käsityksistä, eikä tällöin ole kyse pelkästään ihmisistä yleensä tai ihmisestä viime kädessä, vaan ihmisistä yhteiskunnassa ja itse asiassa myös käsityksistä, jotka koskevat erilaisia yhteiskuntia." Omassa tutkimuksessani tarkastelun kohteena on erityisesti se, miten luonnosta puhuttaessa kyse voi olla myös ja erityisesti kielestä ja siihen kytkeytyen kirjallisuudesta ja ihmisistä. Toisaalta huomioin myös sen, että kielestä puhuttaessa itse asiassa huomio voikin olla erityisesti luonnossa.

⁴ Björklund ym. (2022, 10) korostavat luontosuhteen rakentumista ”henkilökohtaisten, historiallisten, kulttuuristen ja taloudellisten vaikutusten risteyksessä”.

2 Katsaus aineistoihin

Tämän väitöskirjan ydinaineistona ovat suomenkieliset modernisteiksi luokiteltujen kirjailijoiden 1950-luvulla ensipainoksina Suomessa julkaistut runoteokset, lukuun ottamatta lastenkirjallisuutta, antologioita ja käännöksiä. Aineiston rajauksen haasteena on ollut sen määrittäminen, keiden kirjailijoiden teokset mukaan otetaan, keitä ovat nämä modernisteiksi luokitellut kirjailijat. Olen nojautunut rajauksessa kirjallisuushistoriankirjoituksen määrittelyihin (ks. Ervasti ym. (toim.) 1974; Kuusi ym. (toim.) 1965; Kuusi ym. (toim.) 1967; Laitinen 1981; Lassila (toim.) 1999b). Tiedostan, että tämä jättää ulkopuolelle sellaisia mahdollisesti modernisteiksi identifioituneita tai aikalaisnäkemyksissä miellettyjä kirjailijoita, jotka ovat jääneet kirjallisuushistorioiden kaanonien ulkopuolelle. Tälläkin rajauksella aineistooni kuitenkin tarjoutuu laaja otos kirjailijoita ja teoksia. Koska en ole täysin halunnut jättää tarkastelun ulkopuolelle muita kirjailijoita, olen kolmatta artikkeliani varten kartoittanut keskustelua kielestä ja kielen ja luonnon kytköksistä kaikissa Fennica-tietokannasta löytyvissä 1950-luvulla ensipainoksina julkaistuissa suomenkielisissä runoteoksissa, edelleen pois lukien lastenkirjallisuus, käännökset ja antologiat. Tämä on vahvistanut kuvaa modernismiaineistoni riittävydestä ja näyttänyt, että samankaltaiset teemat toistuvat niin keskiöissä kuin marginaaleissa ja niin modernisteilla kuin muilla; samalla olen saanut todeta, että aineistoni modernistien runoteoksissa kielipohdinnat ja kielen ja luonnon kytkökset ovat erityisen runsaita. Siten aineistoni muodostaa tutkimuskysymysteni kannalta keskeisen materiaalin.

Siinä missä aineistorajaukseni jättää osan mahdollisista modernisteista ydintarkastelun ulkopuolelle, on mahdollisuus, että kirjallisuushistoriankirjoituksen näkemykset tiettyjen kirjailijoiden modernistisuudesta poikkeavat kirjailijoiden omasta kokemuksesta; 1950-luku oli vahvaa modernismin määrittämisen ja modernistiksi kielteisessäkin mielessä leimaamisen aikaa, jolloin modernisti-identiteettiin saattoi liittyä vastustusta ja kuulumattomuuden tunteita. Tämä voi näkyä kirjailijoiden teksteissä ulkopuolisuuden kokemuksina ja modernistisiksi ajateltujen piirteiden kriittisenä tarkasteluna ja kirjallisuudentutkimuksessa tiettyjen kirjailijoiden modernistisuuden problematisointina. Koska analyysini kannalta ei ole olennaista, mitkä modernismin piirteet ovat lukkoonlyötyjä ja miten teokset näitä piirteitä toisintavat, tar-

kasteluni antaa tilaa erilaisille kokemuksille suhteessa perinteisesti modernistisiksi ajateltuihin kielen piirteisiin.

Kielen ja luonnon kytkökset eivät ole syntyneet runoihin tyhjiössä. Niiden tarkastelu onkin vaatinut ensin yleiskuvaa ajan kieli- ja modernismikeskustelusta ja luonnon rooleista modernismikeskustelussa. Tämän taustoittavan tutkimustiedon pohjalta on ollut vasta mahdollista tarkastella kielen ja luonnon kytkeytymisiä kontekstiin sitoen. Olenkin artikkeleissani kartoittanut alueita myös väitöskirjani ydintutkimuskysymysten ulkopuolelta. Tämä on nostanut esiin keskeisiä kielikeskustelun ääniä, joita sitten on ollut mahdollista etsiä kielen ja luonnon kytkevästä esiintymisestä. Vaikka kunkin artikkelin aineisto muodostaa kyseisen artikkelin keskeisen eikä vain taustoittavan aineiston, väitöskirjakokonaisuuden kannalta osa artikkelien aineistoista ja siten tutkimustuloksistakin toimii taustoittavana materiaalina ja osa sitoutuu nimenomaan ydintutkimusongelmaan, kielen ja luonnon kytköksiin kielikeskustelussa. Kaikissa artikkeleissani yksi aineiston tarjoama keskeinen suunta on lopulta johtanut käymään kohti kielen ja luonnon kytköksiä. Tämä kertonee jotain kielen ja luonnon keskeisyydestä aineistossani.

Ensimmäisen artikkelini aineisto koostuu kirjallisuushistoriankirjoituksessa modernisteiksi luokiteltujen kirjailijoiden 1940-luvun viime vuosina ja 1950-luvulla julkaistuista suomenkielisistä runoteoksista, pois lukien lastenkirjallisuus, käännökset, antologiat, aiemmin julkaistujen runojen kokoomateokset ja muut kuin ensipainokset. Toisessa artikkelissa aineiston muodostavat sekä suomen- että ruotsinkieliset modernisteiksi historiankirjoituksessa luokiteltujen kirjailijoiden 1940-luvun lopulta 1960-luvun alkuun Suomessa ensipainoksina julkaistut runoteokset (samoilla rajoitteilla kuin ensimmäisessä artikkelissa). Kolmannen artikkelin aineistoon sisältyvät kaikki Fennica-tietokannasta löytyvät 1950-luvulla julkaistut suomenkieliset runokokoelmat (samoilla rajoitteilla) sekä 1950-luvulla julkaistut suomenkieliset kulttuuri- ja kirjallisuuslehdet. Kirjallisuus- ja kulttuurilehdistä aineistoon kuuluvat *Ajan kirja*, *Arena*, *Katsaus*, *Nuori Voima*, *Näköala*, *Parnasso*, *Suomalainen Suomi*, *Valvoja* ja *Välkysymys*. Valitsin tarkasteluun juuri kulttuuri- ja kirjallisuuslehdet ensinnäkin, koska 1950-luku tuntuu olleen aktiivista kulttuuri- ja kirjallisuuslehtien aikaa. Lisäksi kulttuurilehtien asemaa sivistyksen airuena ja kielenkäytön mallina tuotiin esille ja kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä julkaistiin runsaasti kirjallisuuden suuntaan ja kieleen liittyviä kirjoituksia. Kirjoittelu oli aktiivista ja kantaa ottavaa, ja monet kirjoitukset kirvoittivat lehtiin myös vastineita. Monet kirjailijoista kirjoittivat lehtiin avustajina, osa toimi niiden toimittajinakin. Näin ollen on ollut mielenkiintoista verrata lehdissä ja runoissa käytyä keskustelua ja taustoittaa runojen kielipohdintoja lehtikirjoittelun kautta.

Vaikka väitöskirjani keskiössä on nimenomaan 1950-luvun suomenkielinen modernistinen runous, olen nähnyt tärkeäksi katsoa kokonaiskuvaa muodostaessani myös rajojen ulkopuolelle: mitä aiheesta on sanottu juuri ennen ja juuri jälkeen 1950-

luvun (1. ja 2. artikkeli), mitä kielestä keskusteltiin kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä (3. artikkeli), esiintyykö kielen ja luonnon kytkevää tematiikkaa myös suomenruotsalaisessa runoudessa (2. artikkeli), löytyykö kielikeskustelua ja kielen ja luonnon kytköksiä myös modernismin ytimen ulkopuolelta tai löytyykö sieltä jopa vastääniä, jotain aivan muuta (3. artikkeli). Rajojen takaiset aineistot antavat vastausta näihin kysymyksiin: Kielikeskustelua on myös 1940-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa mutta erityisen vahvana se tulee esille 1950-luvulla. Kielestä keskustellaan runsaasti myös lehdissä – osin samankaltaisin sisällöin kuin runoissa, osin eri näkökulmin. Kielen ja luonnon pohdintaa esiintyy myös suomenruotsalaisessa runoudessa. Modernismin rajat ylittävä tarkastelu osoittaa, että kieli ei ole vain modernistien asialistalla mutta se on erityisen vahvasti juuri modernistien teksteistä nouseva teema. Kontekstointi liittyy myös kielen ja luonnon kytkösten erityisalueen osaksi suurempaa kokonaisuutta.

Näen rajojen ylitykset myös tärkeinä tekijöinä vuoropuhelun kannalta. Tutkimukseni laajuus ja halu pystyä tekemään syväkin analyysia on ohjannut tutkimustani fokusoimaan tiettyyn osaan kokonaisuudesta, mutta olen halunnut pitää mielessä, että kyse on nimenomaan kokonaisuuden osasta. Samalla haluan osaltani olla mukana rakentamassa ja kartoittamassa vuorovaikutusta kieli- ja tyylirajojen yli. Vaikka 1950-luvun suomenkielisellä ja suomenruotsalaisella kirjallisuudella on ominaispiirteensä, on niillä myös vuorovaikutuksensa ja yhtymäkohtansa eikä niitä ole perusteltua sulkea omiin kategorioihinsa, joista puhuttaisiin vain erikseen. Kielirajat ylittävä aineistojen yhteentuonti voi lisäksi paljastaa sellaista, mikä jäisi yksikielisen aineiston saavuttamattomiin. Tällaiselle tutkimukselle olisi suomalaisen kirjallisuuden tutkimuksessa tilaa ja tarvetta. Oma tutkimukseni on vain avaus tähän suuntaan, oli kyse sitten vertailevasta tai vuorovaikutukseen keskittyvästä tutkimuksesta. Itse en varsinaisesti artikkelissani vertaile ruotsin- ja suomenkielistä aineistoa, vaan katson niitä kokonaisuutena, mikä on mielestäni tutkimukseni ja menetelmäni kannalta toimivin ratkaisu; en kartoita eroja ja yhtäläisyyksiä, vaan hahmotan kokonaisuuksia, joissa on erilaisia toimijoita dynaamisessa vuorovaikutuksessa. Kontekstissa, jossa suomenkielisten ja suomenruotsalaisten kirjailijoiden voidaan olettaa tietäneen toisensa ja tunteneen toistensa tekstejä, vuorovaikutuksen ei voi olettaa pysähtyvän kielirajoihin. Se, missä määrin kieliraja on kuitenkin vaikuttanut vuorovaikutukseen ja missä määrin kieli- ja luontosuhteet poikkeavat rajan eri puolilla, jää tarkemman tulevan tutkimuksen selvitettäväksi; tämä tutkimus haluaa osaltaan muistuttaa erillisyyksien näennäisyydestä, olivat sitten kyseessä suomi ja ruotsi, ihminen ja ei-inhimillinen osa luontoa tai luonto ja kieli.

Siinä missä vierailut ydinrajauksen ulkopuolella ovat olleet tutkimukselle hyödyllisiä, olen matkan aikana useasti joutunut pohtimaan ydinrajauksen tuottamaa ongelmaa, kokonaiskuvan supistumista suomenkielisiä modernisteiksi luokiteltujen kirjoittamia teoksia ja suomenkielistä lehtikirjoittelua koskevaksi. Tutkimuksen ede-

tessä on läsnä ollut kokemus siitä, ettei modernismi ole irrallinen saarekkeensa, vaan vahvassa vuorovaikutuksessa kaiken muun kirjallisuuden ja muiden kirjallisten toimijoiden kanssa. Näille muillekin haluaisi antaa äänen ja tuoda esiin sitä, ettei 1950-luku pelkisty pelkäksi suomenkieliseksi modernismiksi. Laajempi kokonaiskuva jää kuitenkin vasta tulevan tutkimuksen tehtäväksi.

Tutkimukseni taustalla on ollut halu muodostaa erilaiset näkemykset ja näiden yhteistoiminnan huomioiva yleiskuva kielikeskustelusta, ja tästä olen edelleen halunnut rakentaa nimenomaan tähän tutkimukseen analyysin kielen ja luonnon kohtaamisista. Tätä varten olen valinnut artikkeleihin laajat runoaineistot sen sijaan, että olisin keskittynyt yhden runoilijan teoksiin. Aineiston laajuus ja monipuolisuus on myös tarjonnut erinomaisen mahdollisuuden testata ja kehittää kontrapunktista luentaa laajojen moniäänisten⁵ kokonaisuuksien analyysissa, ja kontrapunktinen luenta on osoittautunut toimivaksi laajan aineiston lähestymistavaksi; aineisto on antanut siten tukensa menetelmälle ja menetelmä aineistolle. Toki kontrapunktinen luenta olisi oletettavasti toiminut myös pienemmän aineiston, esimerkiksi yksittäisen teoksen, kohdalla, mutta tällöinkin olisi voinut olla tarpeen laajasti tähytä kohdoteoksen ulkopuolelle teoksen sisältämien ja tuottamien äänten löytämiseksi tai ymmärtämiseksi (Edward Saidin tavasta hyödyntää kontrapunktista luentaa yksittäisten teosten analyysissa ks. tarkemmin luku 3.4). Laaja aineisto auttaakin löytämään monipuolisesti erilaisia keskustelun ääniä ja tarkastelemaan näiden vuorovaikutusta.

Runot valitsin aineistokseni ensinnäkin niissä esiintyvän runsaan metalyyrisen ja metakielellisen pohdinnan takia. Näin runot muodostavat kontrapunktiselle luennalle erittäin otollisen kokonaisuuden. Runokokoelmat muodostavat myös sikäli toimivan kokonaisuuden tutkimukseeni, että tämän tutkimuksen puitteissa oli käytännössä mahdollista käydä läpi kaikki 1950-luvulla julkaistu suomenkielinen runous. Koska sotienjälkeisessä proosassakin kuitenkin esiintyy kielen pohdintaa, on myöhemmässä tutkimuksessa relevanttia analysoida sitä ja verrata sitä runouden pohjalta muodostuvaan kuvaan. Osittain sotienjälkeisen modernismin proosan ja runouden alueella toimivat samat kirjailijat, osin erit, mikä luo osaltaan jatkotutkimukselle mielenkiintoisen asetelman.

Luonnon keskeisyys ja yleisyys runoissa tulee hyvin näkyväksi laajasta aineistosta, ja oikeastaan luonto on elementti, joka tavalla tai toisella on liki kaikkialla runoaineistossani läsnä. Samoin kieli on aihe, joka toistuu usein. Kielipohdinnat ei-

⁵ Kun puhun tutkimuksessani moniäänisyydestä, käytän termiä nimenomaan kontrapunktisen luennan erityisterminä. Tällöin sillä viitataan näkemysten, näkökulmien ja diskurssien samanaikaiseen olemassaoloon, erilaisten kontrapunktisessa luennassa esiin tuotavien äänten moninaisuuteen. Kun puhun moniäänisyydestä, en siis käytä termiä esimerkiksi siten, kuin Mihail Bahtin käytti polyfonian käsitettä omassa tutkimuksessaan ja teoretisoinnissaan (ks. esim. Bahtin 1991).

vät kuitenkin yleensä ole teoksia läpikäyviä teemoja eivätkä yhtä yleisiä kuin luonnon läsnäolo, vaan niitä esiintyy useimmiten muutamissa runoissa runoteosta kohden. Näin ollen kokonaiskuvan saamiseksi vaaditaan laaja aineisto, jotta esiintymiä saadaan koottua riittävästi. Kieliesiintymien lukumäärä ei kuitenkaan kerro koko totuutta, sillä joissain runoissa kieli esiintyy vain yhdessä säkeessä, kun taas toisessa ääripäässä ovat runot, joissa kieltä pohditaan koko runon mitalta. Niinpä metakielellisten pohdintojen määrät lähinnä osoittavat, että kieli on elementti, josta puhutaan. Loppu jää laadullisen analyysin varaan.

Vaikka artikkeleissani runous saa painottuneen aseman ja on vahvasti läsnä läpi kaiken käsittelyn, on huomattava, että myös kirjallisuus- ja kulttuurilehtiaineistolla on merkittävä asema tutkimukseni kokonaisuudessa. En ole halunnut jättää päätelmiä kielikeskustelusta vain kaunokirjallisen aineiston varaan, koska kyse on nimenomaan keskustelun ja erilaisten äänten tutkimisesta. Lehtiaineistossani kielestä puhutaan paljon mutta luonnosta ei juurikaan kirjallisuuden yhteydessä. Näin ollen kielen ja luonnon kytköksiä esiintyy aineistossani erityisesti runoissa, minkä takia olen valinnut ydinaineistokseni juuri runot. Lehtiaineisto toimii siten kontekstoivana kokonaisuutena, joka tuo näkyväksi ajan kielinäkemymiä, jotka voivat olla läsnä runoissa puhuttaessa kielestä ja luonnosta. Samoin kontekstia luovat runot, joissa pohditaan kieltä ilman luontoa tai luontoa ilman kieltä.

Kielikeskustelua esiintyi myös aineistoni ulkopuolella. Aineiston rajat oli kuitenkin johonkin vedettävä. Ulosjätöt – muut kirjajulkaisut kuin runoteokset, sanomaja päivälehtikirjoittelu, muut aikakauslehdet, ulkomaiset lehdet, muiden maiden kirjallisuus, äänitteet, päiväkirjat, muistiinpanot esimerkiksi kirjallisten piirien kokouksista – jäivät myöhemmän tutkimuksen aineistoksi, jolla monipuolistaa entisestään kuvaa 1950-luvun kieli- ja luontokeskustelusta. Siinä missä aineistoni piirtää osin selkeitä linjoja ja eheitä mutta monisärmäisiä kuvia ajan kielikeskustelusta, se myös jättää aukkoja ja epävarmuuksia, joista monet eivät ole täytettävissä: aineistosta voi aavistella kirjailijoiden käymiä moninaisia tallentamattomia keskusteluja ja sisäisiä mielenmyllerryksiä, joista ei ole jäänyt dokumentteja tilkemateriaaliksi. Tämän tutkimuksen onneksi kuitenkin näyttää siltä, että kielipohdinnat ja -keskustelut ovat olleet niin mieltä askarruttavia monille kirjailijoille, että niiden pohjalta on syntynyt suuri joukko runoja ja muita tekstejä.

3 Kontrapunktinen luenta

3.1 Taustaa

Kontrapunktisen luennan hyödyntäminen tutkimuksessani ei lähtenyt menetelmän kulkemisesta kaunokirjallisuuden luo, vaan kirjallisuuden ajautumisesta lähestymistavan huomaan. Kuten johdannossa totesin, pro graduani varten pohdin, mikä olisi toimiva tapa lähestyä Marja-Liisa Vartion novelleja tutkimuksellisesti. Novelleista nousivat luennassani vahvasti esiin erilaiset yhdessä toimivat äänet ja näkökulmat, ja – ehkä vanhana musiikkitieteen opiskelijana – tämä äänten yhdessä toimiminen hahmottui ja sanoittui mielessäni kontrapunktiksi. Niinpä aloin rakentaa tutkielmani analyyseja kontrapunktin käsitteen varaan ja tutkia, miten Vartion novellit suhteutuivat käsityksiin modernismista ja mitä ne tuntuivat kommentoivan siitä – miten ne osallistuivat keskusteluun kirjallisuuden suunnasta. Kun tutkimusprosessini myötä törmäsin kontrapunktiseen luentaan ja Edward Saidiin, minun oli käännettävä katseeni pienimuotoisesta kontrapunktin käsitteen hyödyntämisestäni laajemmalle. Tässä luvussa käsittelen ensin lyhyesti kontrapunktin käsitettä kirjallisuuden tutkimuksessa silloin, kun kyse ei ole varsinaisesta kontrapunktisesta luennasta, ja modernismin suhdetta kontrapunktiin, minkä jälkeen perehdyn laajemmin varsinaiseen kontrapunktiseen luentaan.

3.2 Kontrapunktin käsite aiemmassa kirjallisuudentutkimuksessa

Musiikin teoriassa kontrapunktin käsitteellä viitataan äänten kokonaisuuteen, joka koostuu itsenäisistä mutta vuorovaikutuksessa olevista äänistä. Arkipuheessa kontrapunktilla voidaan viitata ylipäänsä asioiden vastakkaisuuteen. Musiikin teoriasta mallia ottaen kontrapunktin käsitettä on sovellettu kirjallisuuden tutkimukseen silloinkin, kun ei ole ollut kyse varsinaisesta kontrapunktisesta luennasta. Kontrapunktin avulla on tarkasteltu esimerkiksi runojen metriikkaa (ks. esim. Clarke 2015, 129–130) tai kaunokirjallisten teosten rakenteita. Rakenteiden osalta on pohdittu laajastikin, voiko kirjallisuudessa olla kontrapunktia ja onko siten kontrapunkti relevantti käsite kirjallisuuden analysoinnissa (ks. esim. Brown 1987[1948]; Elovaara 1983). Painopiste on ollut musiikin kontrapunktia vastaavien rakenteiden etsinnässä ja

kontrapunktin tiukassa musiikinteoriaan nojaavassa määrittelyssä. Lopputulema on ollut, ettei kirjallisuudessa voi olla todellista kontrapunktia ajallisen yhtäaikaisuuden saavuttamattomuuden takia, lukuun ottamatta erityistapauksia, kuten polysemiaa. (Brown 1987; Elovaara 1983.)

Vaikeuksista ja mahdottomuuksista huolimatta kontrapunktia on etsitty teksteistä esimerkiksi rytmin, sisällön ja muodon tasolta sekä kielestä, esimerkiksi monimerkityksisyydestä, ja on etsitty strategioita, joilla kontrapunktisuutta voitaisiin teksteihin tuottaa. Kontrapunktia on tarkasteltu sekä tekstin rakentumisen että lukijan kokemuksen tai lukutavan piirteinä. (Ks. esim. Brown 1987; Elovaara 1983; Lachman 2010.) Eeva-Liisa Mannerin tuotanto vastakohtien yhteensitomisineen ja musiikki- ja kontrapunktiviittauksineen näyttää suomalaisessa tutkimuksessa erityisesti houkuttaneen kontrapunktin käsitteen hyödyntämiseen, ja Mannerin runouden kontrapunktisuutta ovatkin tutkineet esimerkiksi Raili Elovaara (1983) ja Leena Kaunonen (2013).

Näkemykseni kontrapunktista kirjallisuudessa poikkeaa edellä kuvatusta tiukasta määrittäyksestä, enkä ole kokenut tutkimukseni kannalta toimivaksi tarkastella aineistoani näin määrittyneen kontrapunktin kautta. En selvitä, onko jokin teksti kontrapunktinen tai onko tekstiin mahdollista tuottaa musiikin kontrapunktia vastaavia rakenteita; analyysini lähtöoletus on, että eri näkökulmat ja näkökulmien vuorovaikutus tuottavat teksteihin kontrapunktisella luennalla tarkasteltavissa olevan rakenteen. Näkemyksessäni asioita voi olla olemassa ja siten vaikuttamassa yhtä aikaa, vaikka niitä ei ajallisesti ilmaistaisikaan täysin päällekkäisesti. Näen kontrapunktin käsitteen yläkäsitteenä, joka kattaa alakäsitteinä sekä musiikin että kontrapunktisen luennan kontrapunktin omine piirteineen ja historioineen. Kontrapunktin käsitteen erilaisilla käyttötavoilla on sukulaisuutensa, mutta niillä on myös itsenäisyytensä – tietyllä tavalla ne ovat kontrapunktisessa suhteessa toisiinsa, itsenäisinä mutta vuorovaikutteisina.

Edellä mainitusta huolimatta tutkimukseni kannalta on merkityksellistä, että Suomen sotienjälkeiseen modernismiin ja sen kontekstiin sisältyy erilaisista näkemyksistä rakentuvaa moniäänisyyttä ja kontrapunktia tuottavia erityispiirteitä; nämä osaltaan ovat vaikuttaneet siihen, millaiseksi aineistossani esiintyvä keskustelu on muodostunut. Tarkastelen näitä piirteitä seuraavaksi.

3.3 Modernismi, kontrapunkti ja moniäänisyys

Kontrapunkti liittyy kolmella erityisellä tavalla modernismiin. Ensimmäkin modernismissa kytkeytyvät ilmaisukielen etsintä ja kiinnostus musiikkia ja sen antimimeettisyyttä kohtaan. Modernisteilla esiintyy myös pyrkimystä tavoittaa musiikin rakenteita kirjallisuudessa ja ottaa mallia musiikista (vrt. Kaunonen 2013, 147), myös kontrapunktista. Esimerkiksi Mannerin (1957, 117) näkemyksessä kontra-

punkti saa arvostetun aseman kirjallisuuden piirteenä ja linkittyy moderniin ilmaisuun: ”Jotenkin jouduin Bachin kautta ns. modernin ilmaisun piiriin – koska siinäkin on tavatonta liikkuvuutta ja parhaimmillaan myös kontrapunktia”.

Toiseksi modernismin tietyt piirteet tuntuvat vetävän kontrapunktia puoleensa. Esimerkiksi reflektointi ja suhteellistaminen antavat tilaa erilaisten äänten vuorovaikutukselle, poolittuneisuus ja poolien purkaminen tuovat esiin vastakohtaisuuksia ja niiden kuulumista samaan kokonaisuuteen ja ambivalenssi, monimerkityksisyys ja moninäkökulmaisuus tuottavat moniäänisyyttä, jännitteitä ja kontrapunktia. Nämä taipuisivat tarkasteltaviksi kontrapunktisina tekstin elementteinä ilman kontrapunktista luentaakin. Näen kuitenkin, että nämä piirteet ilmentävät ja tuottavat modernismin ajalle tyypillistä moniäänisyyttä, ilmapiiriä, joka on suhteellistava, pohtiva ja reflektioiva. Lisäksi modernismiin liitetyn välitilan, välivaiheen tai ei-kenenkäänmaan kokemuksen (ks. esim. Ervasti 1967; Viikari 1992) voi nähdä kontrapunktisena kokemuksena, jossa erilaiset, vastakkaisetkin osapuolet ovat läsnä, kokijan tarkasteltavina (vrt. Soukka 2018a).

Kolmanneksi modernismiin periodina sisältyy sisäistä moninaisuutta, vastakohtaisuuksia ja paradoksinkaltaisuutta, jotka voivat näyttäytyä moniäänisinä kontrapunktin kaltaisina rakenteina tai käsitteellistyä kontrapunktin kautta. Vastakohtasetelmia liittyy myös modernistien toimintaympäristöön, esimerkiksi modernistien ja heitä kritisoineiden välisiin asetelmiin. Kyse on siis sekä modernismin sisäisestä moniäänisyydestä että modernismin suhteesta kirjalliseen ympäristöönsä. Käsittelem tätä moniäänisyyttä seuraavaksi tarkemmin.

Suomessa käytiin 1950-luvulla runsasta ja poleemistakin kirjallisuuden suuntaa ja modernismia koskevaa kirjallisuuskeskustelua, joka houkutti ottamaan kantaa. Keskustelun taustalla näkyivät kirjallisuuden murrosaika ja yleinen aktiivinen keskustelukulttuuri. Lehtikeskustelu oli moniäänistä, mutta äänten kohtaamiset olivat usein jyrkkiäkin kantoja ottavia ja keskustelu sisälsi vastakkainasetteluja, kritiikkiä ja puolustelua. Lehdissä näkyy vastakkainasettelu modernisteiksi määritettyjen tai leimattujen ja modernismiin kriittisesti suhtautuvien välillä. Modernismin kritiikki voikin kannustaa kirjailijoita pohtimaan suhdettaan kirjoittamiseen ja paikkaansa kentällä. Modernismikritiikkiä esiintyy jonkin verran myös runoissa, mutta yleensä runoissa kirjallisuuden suunnan pohdinta on moniäänistä, reflektioivaa ja eri näkökulmia esille päästävää eikä normatiivisen ohjailevaa. Runoissa teoreettiset kannanotot saatettiin laittaa käytännön testiin ja lisäksi metalyyrisesti arvioida lopputulemaa (vrt. Soukka 2022a, 9, 14–15). Runsas metalyyrisyys tuokin esiin näkökantoja, ja näin keskustelu muodostuu jo lähtökohtaisesti hyvin vuorovaikutteisen moniääniseksi.

Periodin moniäänisyyden lähde on myös 1950-luvun kirjallisuusihanteiden ja -näkemysten moninaisuus, johon kytkeytyy etsintää ja epävarmuutta. Suomenkaan modernismi ei ole yhtenäinen koulukunta, vaan suunnanetsintää sekä joukko

vuorovaikutuksessa olevia näkemyksiä ja ilmaisumuotoja. Viime vuosikymmenten tutkimus on tuonut esiin tätä modernismin sisäistä moninaisuutta. (Ks. esim. Eskelinen 2016, 358; Hollsten 2004, 36; Hökkä 1999, 69; Nykänen 2014, 36; Viikari 1992, 35.) Modernismiin sisältyy näin jo itsessään monia ääniä, minkä lisäksi moniääninen tilanne voi toimia pohjana valta-asetelmille, ristiriidoille sekä poolittuneille asetelmille. Runoissa näkyy tämä modernismin sisäinen moninaisuus erilaisina näkemyksinä ja esteettisinä ratkaisuin, oman ja muiden käyttämän kielen kriittisenä arviointina sekä oman ilmaisumuodon etsintänä. Tähän liittyy myös kokemus yhtenäisyyden puutteesta, siitä, ettei ulkoa tullutta mallia koeta omaksi mutta ollaan epävarmoja itselle ominaisesta ilmaisutavasta ja omasta paikasta runoudessa. Tämä tuottaa kontrapunktista ja dynaamista jännitteisyyttä.

Vaikka suomalainen 1950-luvun modernismi oli sisäisesti moninainen ja siihen sisältyi paljon etsintää, kyseenalaistusta ja reflektointia, siinä on myös itsevarmoja ja valmiilta kuulostavia ääniä ja sen piirissä esitetään lukitun oloisia näkemyksiä kirjallisuuden ideaaleista. Matti Suurpää (2011, 53) on todennut, miten ”[u]uden runomme tuolloisen nuoruuden kannalta on ehkä yllättävää, kuinka valmiilta modernistien estetiikka vaikutti.” Tällaiset valmiin oloiset esteettiset näkemykset ovat toisaalta omiaan jäämään historiankirjoitukseen aikansa piirteinä, toisaalta synnyttämään keskustelua.

1950-luvun kirjallisen ilmapiirin kohdalla mainitaan usein jännite sukupolvien välillä (ks. esim. Kunnas 1981, 14; Lassila 1999a, 74). Nuoreen polveen liitetään mielikuvia radikaalistakin uudistusinnosta. Modernistit leimautuvat yleensä näissä keskusteluissa nuoreksi polveksi, ja puhutaan modernismin rinnalla uudesta runosta ja nuoresta runosta. Suomenkielisistä 1950-luvun modernisteista suuri osa olikin niitä, jotka olivat syntyneet 1920- ja 1930-luvuilla ja debytoineet 1940-luvun lopulla tai 1950-luvun ensipuoliskolla. Ikäjaottelu kuitenkin jättää modernismista puhuttaessa marginaaliin ne vanhemman polven kirjailijat, joiden runoissa oli modernistisia piirteitä, ja nuorista puhuttaessa ne, jotka eivät lukeutuneet modernismin ytimeen. Niinpä sukupolviin sitoutuva vastakkainasettelu koskee vain osaa sukupolvien jäsenistä, ja vastakkainasettelua esiintyi myös sukupolvien sisällä (ks. esim. Suurpää 2011, 72). Kyse ei siis ole vain iästä, vaan tyylistä ja näkemyksistä siitä, millaista kirjallisuuden pitäisi ja ei pitäisi olla (vrt. Nummi ym. 2018, 91–92). Halu uudistaa tuottaa jo sinänsä läsnä olevaksi samaan aikaan erilaisia näkemyksiä kirjallisuudesta. Runoissa tämä näkyy kokeiluina, tyylien pohtimisena ja epävarmuutena, ristivetona vanhan ja vaaditun uuden välillä, oman paikan hakuna tilanteessa, jossa on tarjolla vaateita ja ihanteellisen modernistin malleja. Vanhan ja uuden sekä erilaisten uudistusten suuntien välinen jännite ja etsintä näkyy selvästi kielipohdinnoissa. On huomattava, että erilaiset näkemykset eivät vain poteroidu ja asetu vastakkain, vaan ovat myös vuorovaikutuksessa keskenään.

3.4 Kontrapunktisen luennan historiaa ja teoriaa: Edward Said ja hänen perintönsä

Edellä esittelin kontrapunktin käsitteen käyttöä tutkimuksessa. Kontrapunktinen luenta ottaa tästä kontrapunktin käsitteen käytöstä askeleen etäälle: se on oma lähestymistapansa ja menetelmänsä ja vaatii oman kartoituksensa ja määrittelynsä. Kontrapunktisella luennalla on käsitteen ja sanan kautta yhteytensä kontrapunktin käsitteen käyttöön musiikin teoriassa, mutta tämä sidos on lähinnä abstraktin yleistason sidos eikä musiikin kontrapunkti sido eikä rajaa kontrapunktista luentaa.

Kontrapunktinen luenta on lähestymis- ja hahmotustapa, joka tuo mukanaan sekä välineen että taustanäkemyksen, oletuksen erilaisista äänistä muodostuvista kokonaisuuksista. Kontrapunktinen luenta on sikäli laaja-alainen ja joustava menetelmä, että sitä voi soveltaa monenlaisiin ja monen alan tutkimuskohteisiin. Sitä on sovellettu eri tavoin, eikä olekaan yhtä tiukasti määritettyä, normatiivista kontrapunktisen luennan menetelmää, jota seuraamalla analyysin voisi suorittaa vaihe vaiheelta. On silti tiettyjä peruseriaatteita ja perusajatuksia, jotka sitovat toisiinsa kontrapunktisen luennan sovelluksia ja jotka voidaan ajatella erityisen olennaisiksi kontrapunktisen luennan kannalta. Käyn läpi näitä periaatteita myöhemmin tässä luvussa, mutta ensin esittelen kontrapunktista luentaa siinä muodossa, jossa Edward Said sen lanseerasi käyttöön omassa tutkimuksessaan.

Said otti kontrapunktisen luennan käyttöönsä analysoidessaan teostaan *Culture and Imperialism* (1994[1993]) varten⁶ länsimaiden ja siirtomaiden välisiä suhteita ja imperialismiin ja sen vastustamiseen liittyviä ääniä ja valta-asetelmia ja näiden äänten vuorovaikutusta 1800- ja 1900-luvun valituissa romaaneissa. Said luki teoksia sekä luovan työn tuloksina että osana kulttuurin ja imperialismien suhdetta. Taustalla on ajatus, että kulttuurilla on ollut keskeinen asema siirtomaihin liittyvien asenteiden ja kokemusten muovaamisessa; näin hänen analyysinsä kytkee teokset ja ympäröivän yhteiskunnallisen kontekstin vuorovaikutteiseksi kokonaisuudeksi. Saidin analyysissä hyödynnetään tietoja sekä tekstin sisäisestä että ulkoisesta maailmasta ja tuodaan nämä maailmat kohdatusten. Kuten Said on todennut, ”one must connect the structures of a narrative to the ideas, concepts, experiences from which it draws support.” Said halusi luennallaan näyttää imperialismia ajavat ja vastustavat voimat yhdessä saman kokonaisuuden osina. Hänen analyysissään esiin pääsevät imperialismien ideologioita toisintavat ja vastustavat tai kritisoivat äänet ja näiden äänten kie-

⁶ Saidin kirja pohjaa osin Saidin 1980-luvun jälkipuoliskolla pitämiin luentoihin. Said myös mainitsee, että osa kirjan tekstistä pohjaa lehdissä jo julkaistuihin teksteihin, mutta hän ei tarkemmin määrittele, mistä osista on kyse. (Said 1994, xxvii–xxviii.) Jo ennen vuotta 1993 Said oli kirjoittanut kontrapunktin käsitteestä ja kontrapunktisuudesta, mikä luo pohjaa tavalle hyödyntää kontrapunktista luentaa teoksessa *Culture and Imperialism* (vrt. Chowdhry 2007, 104).

toutuneisuus: teksti voi samalla sekä toisintaa että kritisoida. Said ei oleta, että esimerkiksi ideologiat tai yhteiskunnalliset tilanteet mekaanisesti vaikuttaisivat kirjailijoihin, vaan että nämä osana yhteisöjään tietoisesti ja tiedostamattaan sekä osallistuvat historian ja sosiaalisten kokemusten muokkaamiseen että ovat niiden muokattavina. Said myös korostaa kulttuuristen identiteettien kontrapunktista rakentumista: ”we are dealing with the formation of cultural identities understood not as essentializations [– –] but as contrapuntal ensembles, for it is the case that no identity can ever exist by itself and without an array of opposites, negatives, oppositions”. (Said 1994, xi–xii, xx–xxiv, 52, 67.)

Saidin (1994, xx–xxi, 32–33, 51, 61, 66–67) kontrapunktisen luennan tavoitteena on tarkastella ja tulkita kokonaisuuksia hahmottamalla niihin sisältyviä toisistaan poikkeavia kokemuksia, jotka omista rakenteistaan ja kehityskuluistaan huolimatta ovat samaan aikaan olemassa, risteävät keskenään, ovat vuorovaikutuksessa ja riippuvaisia toisistaan. Said myös pyrkii analyyseissaan nostamaan esiin piilotettuja ja itsestään selvinä otettuja asiainiloja sekä marginalisoituja tai vaiettuja ääniä, jotka kuitenkin ovat paikannettavissa teokseen esimerkiksi kontekstin tuntemuksen kautta:

In practical terms, ”contrapuntal reading” [– –] means reading a text with an understanding of what is involved when an author shows, for instance, that a colonial sugar plantation is seen as important to the process of maintaining a particular style of life in England [– –] The point is that contrapuntal reading must take account of both processes, that of imperialism and that of resistance to it, which can be done by extending our reading of the texts to include what was once forcibly excluded[.] (Said 1994, 66.)

Said tuo myös esiin, että romaaneissa erilaisten äänten yhteistoiminnassa voi syntyä vaihtoehtoisia tai uusia narratiiveja, jotka sitten voivat institutionalisoitua tai vakiintua. Hän rinnastaa tilanteen länsimaisen taidemusiikin kontrapunktiin:

In the counterpoint of Western classical music, various themes play off one another, with only a provisional privilege being given to any particular one; yet in the resulting polyphony there is concert and order, an organized interplay that derives from the themes, not from a rigorous melodic or formal principle outside the work. (Said 1994, 51.)

Saidin esittämä kuva musiikin kontrapunktin toiminnasta voidaan nähdä yleisenä äänten yhteistoiminnan mallina. Keskeistä musiikin kautta havainnollistetussa kontrapunktisessa tilanteessa on kaikkien äänten toimijuuden ja vuorovaikutuksen ja näistä syntyvän lopputuleman lisäksi kokonaisuuden sisäisen dynamiikan korosta-

minen: kokonaisuuden muodostumista ohjaavat sen äänet, eivät ulkoa annetut periaatteet. Analyysissa näkisin tämän vaativan tarkasteltavaa äänten kokonaisuutta koskevien ennakkomallien (kuten yleiset näkemykset sotienjälkeisen modernismin kielestä ja valta-asetelmista) vaikutusten minimoimista analyysissa ja sen sijaan keskittymistä siihen, mitä analyysin kohteessa todella tapahtuu; pelkistykset on hylättävä, jotta moninaisuus pääsee esille.

Saidin kirjoituksiin sisältyy vahva kannanotto moniäänisyyden hahmottamisen puolesta:

In our wish to make ourselves heard, we tend very often to forget that the world is a crowded place, and that if everyone were to insist on the radical purity or priority of one's own voice, all we would have would be the awful din of unending strife, and a bloody political mess[.] (Said 1994, xxi.)

Siinä missä kontrapunktinen luenta tuo teksteistä näkyviin kytköksiä kirjallisuuden ulkopuolelle, se myös katsoo teksteistä takaisin tekstien ulkoiseen maailmaan. Said onkin kirjoittanut kontrapunktisen luennan tarjoamasta hyödystä ihmisten tai ihmisryhmien välisten suhteiden parantamisessa tai korjaamisessa:

By looking at the different experiences contrapuntally, as making up a set of what I call intertwined and overlapping histories, I shall try to formulate an alternative both to a politics of blame and to the even more destructive politics of confrontation and hostility. (Said 1994, 18.)

Kontrapunktinen luenta tuo esiin toisistaan poikkeavia kokemuksia ja näkemyksiä, se korostaa näiden kytköksiä ja hahmottaa moniääniset kokonaisuudet pelkän taistelun, vastakkainasettelun ja yksinäisyyteen pykimisen sijaan rikkaina, antoisina ja mahdollisuuksia sisältävinä sekä vuorovaikutteisina moninaisuuden tiloina. Tämä on tavoitteena tutkimuksessanikin: en tutkimuksessani kiellä 1950-luvun keskustelun vastakkainasetteluja, mutta en myöskään pelkistä kuvaa pelkäksi yksinäisyyteen tähtääväksi taistelukentäksi. Sen sijaan haluan tuoda esiin, miten kielikeskustelu on moniääninen, vuorovaikutteinen, uutta tuottava ja dynaaminen kokonaisuus. Tämä ei tarkoita, että tilanne olisi kontrapunktisen ihanteellinen, mutta siitä on löydettävissä mahdollisuuksia muuhunkin kuin vastakkainasetteluun, kivettyneisiin näkemyksiin ja toisten näkemysten lyttäämiseen.

Kontrapunktisen luennan voi nähdä neutraalina moniäänisyyden analyysin välineenä mutta myös epäkohtien ja ongelmien esiin nostajana. Kontrapunktisella luennalla on mahdollista osoittaa äänten välisiä valtasuhteita ja näistä valtasuhteista aiheutuvia haasteita. Se voi myös tuoda esiin kokemusten saamia erilaisia asemia ja sen, miten toiset kokemukset voivat asettua tekstissä ensisijaistettuun tai näkyvään

asemaan toisten kokemusten kustannuksella. Luentatapa tarjoaa myös aiemmille tietyn tekstin, ilmiön tai muun tutkimuskohteen mallinuksille vaihtoehdoisen hahmotusmallin, jolloin huomio on kohteen lisäksi siinä, miten tätä kohdetta on aiemmin tulkittu ja hahmotettu. Kontrapunktinen luenta ei toki ole ainoa tutkimusmenetelmä, jossa korostuu vastustus ja halu katsoa toisin, ja siinä mielessä se asettuuakin rinnakkaiseksi muiden samasta tavoitteesta nousevien menetelmien kanssa; näen, että nämä eivät kilpaile keskenään, vaan täydentävät toisiaan.

Saidin jalanjäljissä muutkin tutkijat ovat hyödyntäneet kontrapunktista luentaa eri alojen tutkimuksissaan, erityisesti kirjallisuustieteessä ja yhteiskuntatieteissä. Osa tutkimuksista on seurannut Saidin esimerkkiä läheisesti, osa ottanut sen lähtökohdakseen mutta laajentanut tai muovannut sen soveltamistapaa tai -alaa. Suomessa kontrapunktista luentaa ei ole ennen juurikaan hyödynnetty, vaikka se jonkin verran tunnettu onkin (ks. esim. Kirvelä 2023; Savolainen 1998; Soukka 2018a; Soukka 2018b; Soukka 2022c). Tästä syystä keskityn esittelemään muualla kuin Suomessa käytetyn kontrapunktisen luennan suuntaviivoja. Esittelyn ei ole tarkoitus olla kattava kaiken kontrapunktisen luennan hyödyntämisen esittely, vaan nostan esiin valikoiman erityyppisiä tapoja käyttää kontrapunktista luentaa. Pääosin kontrapunktista luentaa hyödyntävistä tutkimuksista on julkaistu erillisiä artikkeleita, minkä lisäksi esimerkiksi Saidin muistoksi järjestetyn konferenssin pohjalta on julkaistu nimenomaan kontrapunktiseen luentaan keskittyvä artikkelikokoelma (Telmissany & Schwartz toim. 2010).

Arash Moradi ja Farideh Pourgivi (2017) ovat lukeneet Daniel Defoen *Robinson Crusoe* toisaalta Saidin mallin mukaan etsimällä siitä hiljaisia tai vaiennettuja ääniä ja kytkemällä sen kolonialistisiin malleihin ja toisaalta tarkastelleet J. M. Coetzee'n *Foe*-teosta *Robinson Crusoen* vastatekstinä, joka itsessään toimii kontrapunktisen luennan kaltaisesti nostamalla esiin sitä, mikä *Robinson Crusoe*ssa on jäänyt ilman selvää ääntä. Tutkijat kytkevät imperialistisen ja kolonialistisen ajattelun nykyajan yhteiskunnallisiin ja ympäristöongelmiin ja siten korostavat kontrapunktisen luennan merkitystä yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa, erityisesti vahingollisiksi koettujen diskurssien paljastamisessa.

Mildred Mortimerin (2005) artikkelista ”Edward Said and Assia Djebar: A Contrapuntal Reading” ilmenee, joskin metatasoa etsimällä, miten kontrapunktinen luenta voi toisaalta olla tutkimusväline mutta toisaalta kontrapunktisen luennan periaatteiden mukaisia rakenteita voidaan etsiä myös kaunokirjallisten teosten sisältä. Mortimer pyrkii artikkelissaan ensin lukemaan Saidin ja Djebarin elämäntarinoita kontrapunktisesti toisiaan vasten ja vuoropuhelussa, sitten etsimään saidilaisittain kontrapunktisia elementtejä Djebarin tuotannosta. Taustalla siintää ajatus, että yhtäläisyydet taustoissa ovat johtaneet Saidin ja Djebarin yhteneviin maailmankäsityk-

siin ja siihen, että toinen on päätynt tarkastelemaan tekstejä kontrapunktisesti⁷, toinen luomaan teksteihin kontrapunktisia maailmoja.

Serena Guarracinon (2014) artikkelissa ”Said’s Contrapuntal Reading and the Event of Postcolonial Literature” tarkastellaan teorioita postkolonialistisista kirjallisista teksteistä tapahtumina ja teorioiden suhdetta Saidin kontrapunktiseen luentaan. Artikkelissa korostetaan, että tekstien julkaisua ja vastaanottoa koskevat diskurssit ovat osa lukukokemusta. Lukukokemus nähdään kontrapunktisena tapahtumana, jossa luentaan tuodaan mukaan ääniä, jotka ovat kytkettävissä tekstiin ja ovat samalla sen ulkopuolella.

Yksi kontrapunktisen luennan yleisimmistä sovellusalueista on toistaiseksi ollut kansainvälisten suhteiden tutkimus. Esimerkiksi Pinar Bilgin (2016) on irrottanut kontrapunktisen luennan kaunokirjallisuudesta ja tarkastellut luennan hyötyjä kansainvälisille suhteille ja niiden tutkimukselle. Hän painottaa monimuotoisuuden ja kytköksellisten kokemusten ja näkemysten huomioimista. Hänellä kontrapunktinen luenta on sekä maailmanpolitiikan tutkimusmenetelmä, kansainvälisten suhteiden lähestymisen eetos, joka lisää kontrapunktista tietoisuutta, että metafora, joka kannustaa tarkastelemaan kansainvälisiä suhteita paikallisina ja maailmanlaajuisina, yhtenä ja monina. (Bilgin 2016, 134.) Bilgin ulottaa näin kontrapunktisen luennan soveltamisen taiteentutkimuksen ulkopuolelle ja jakaa Saidin kanssa ajatuksen kontrapunktisen lähestymistavan hyödyistä esimerkiksi kansojen välisille suhteille.

Myös joukko muita tutkijoita on tarkastellut ja soveltanut kontrapunktista luentaa kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa, tutkimusalan kehittämisessä ja opetuksessa (ks. esim. Ahluwalia & Sullivan 2001; Barnard-Wills & Moore 2010; Biswas 2007; Chowdhry 2007; Salter 2010). Näistä Geeta Chowdhry (2007, 105) on tuonut esiin näkemyksen, että kontrapunktisen luennan itsetarkoituksellisena tavoitteena ei ole pelkkä moniäänisyyden ihanteeksi asettaminen, vaan luenta menee tätä syvemmälle:

Said's plea for a contrapuntal reading is not to valorise plurality, rather it is a plea for 'worlding' the texts, institutions and practices, for historicising them, for interrogating their sociality and materiality, for paying attention to the hierar-

⁷ Saidista Mortimer (2005, 57) toteaa, että ”[i]f his function as critic and scholar is to be in the world, his position as exile in this world grants him a plural consciousness which he expresses through the notion of contrapuntality”. Näin Mortimerin painotuksessa kontrapunkti on ensin maailmassa ja yksilön elämässä ja siitä siirrettävissä esimerkiksi juuri kirjallisuuden analyysiin; tällöin kontrapunktinen luenta ei ole ensisijaisesti vain väline, vaan eritoten maailmankatsantotapa, joka juontuu tietystä maailmassa olemisen muodosta.

chies and the power-knowledge nexus embedded in them, and for recuperating a "non-coercive and nondominating knowledge".

Edellä esimerkkeinä mainitut kontrapunktista luentaa hyödyntävät tutkimukset tuovat kukin oman lisänsä siihen, mitä luenta peruslähtökohdissaan Saidilla vuonna 1993 oli. Pääosin tutkimuksessa kontrapunktinen luenta on toiminut menetelmänä, jossa on etsitty kohteesta ja sen kontekstista erilaisia yhdessä toimivia ääniä. Jonkin verran kontrapunktista luentaa on hyödynnetty myös soveltavasti tarkastelemalla sitä, miten kohdeteksti voi rakentaa itsessään ihanteellisen moniäänisen tilanteen, jolloin on tarkasteltu oikeastaan kontrapunktista luentaa vastaavaa ajatusmallia tekstin rakentumisen taustatekijänä. Kontrapunktinen luenta voikin siten toimia analyysivälineen lisäksi tekstin tai vaikkapa opetuksen ideaalimallin luomisen apuna. Tutkimuksessa on myös kontrapunktisen luennan avulla tarkasteltu lukutapahtuman rakentumista. Nämä laajennukset osoittavat, että kontrapunktinen luenta on hyvin laajasti sovellettava lähestymistapa; toki poikkeamissa olisi aina arvioitava ja perusteltava poikkeaman suhde ja etäisyys alkuperäiseen ja tuotava selkeästi esille mahdollinen eronteko Saidin tapaan käyttää luentaa.

Omassa tutkimuksessani en väitä käyttäväni kontrapunktista luentaa täysin samoin kuin Said tai hyödyntäväni täysin samanlaista kontrapunktista luentaa kuin Said, mutta näissä luentatavoissa on olennaisia yhtymäkohtia, jotka toisaalta tulevat kontrapunktin käsitteestä ja toisaalta Saidin kanssa jakamistani ja Saidin luennasta oppimistani kontrapunktisen luennan piirteistä. Seuraavaksi käsittelen tarkemmin kontrapunktista luentaa omassa tutkimuksessani.

3.5 Kontrapunktinen luenta tutkimuksessani

Tässä luvussa esittelen kontrapunktisen luentani keskeiset periaatteet ja tavan, jolla olen sitä väitöstutkimuksessani hyödyntänyt. Ensin on kuitenkin luotava katse siihen, mitä tarkoitan analyysissäni keskeisillä äänen ja keskustelun käsitteillä.

3.5.1 Kontrapunktisen luennan äänet ja äänistä muodostuva keskustelu

Kontrapunktisessa luennassani keskeisessä asemassa ovat äänet. Kun puhun tässä tutkimuksessani äänistä, viittaan teksteistä hahmottuviin, niistä eristettävissä oleviin ja niissä tunnistettavina toistuviin näkemyksiin. Toisteisuus ei ole äänen ehto, mutta useat keskustelusta esiin nostamani äänet ovat tunnistettavissa useista teksteistä; eivät välttämättä tismalleen samanlaisina, vaan omanlaisensa käsittelyn saavina ja omanlaiseensa kokonaisuuteen sitoutuvina. Ääniin kuuluu yksilöllinen ja yhteisön

aspekti: ne ilmenevät yksilöiden puheessa ja käsittelyssä mutta toisaalta ne rakentuvat yhteisössä ja toimivat yhteiseksi rakentuvan keskustelun osina.

Ääni-termin sijaan olisin voinut harkita käyttäväni jotakin muutakin termiä, kuten diskurssia, mutta kontrapunktisen luennan yhteydessä musiikin ja kirjallisuuden alueen yhteinen sana ääni tuntuu luontevalta termiltä. Ääni-termin käyttöä tukee myös se, miten ääniä analyysissäni käsittelen ja miten näen äänten toiminnan: ääni sisältää toisaalta tunnistettavan sisällön mutta se on altis myös varioinnille ja äänten yhteisoinnille, joka tuottaa omanlaisensa kokonaisuuden, jossa äänten itsenäisyys ja epäitsenäisyys yhdistyvät. Äänten yhteistoiminnalla on lopputulemansa, ja on tärkeä tarkastella myös näitä äänten yhdessä toimimisia kokonaisuuksina, ei vain irrallisten äänten tunnistamisen paikkoina.

Yleisesti äänellä voidaan viitata äänteellisen tason, fyysisesti kuultavissa olevaan asiaan tai se voidaan nähdä ”metaforisena, subjektin problematiikkaan liittyvänä ilmiönä” (Richardson ym. 2014, 59). Näistä määritelmistä kumpikaan ei täysin vastaa sitä, mitä tutkimuksessani tarkoitan äänellä: ei ole kyse materiaalisista äänistä, ja vaikka äänet tulevat aineistossani esiin puhuvien subjektien kautta, ne eivät ole subjektien ensisijaista omaisuutta. Äänet ovat sen sijaan abstrakteja, näkökulmaa tai näkemystä muistuttavia tekstin ja sen ulkopuolisen maailman elementtejä. Tällöin esimerkiksi runon puhuja ei suoraan ole tietty ääni, vaan ilmentää, toistaa tai muovaa sitä tai tuo keskusteluun tiettyä ääntä kommentoivan tai reflektoivan äänen, vastaäänänen. Erilaiset äänet voivat olla läsnä samankin puhujan ilmaisussa eivätkä vaadi subjektia olemassaololleen, ne eivät yleensä henkilöidy. Toki ääni voi olla lähtöisin puhujan erityisestä näkökulmasta, ja tietty puhuja voidaan määrittää sen lähteeksi: ääneen päästyään se kuitenkin rakentuu yksilöä laajemmaksi yksiköksi, joka on toisten vapaasti käytettävissä. Yksittäisten teosten kohdalla en siis keskity etsimään runojen takaa kirjailijan ääntä enkä edes runon puhujan ääntä, vaan etsin kielikeskustelun ääniä, jotka eivät personoidu tekijöihin tai puhujiin. Tekijä ja puhuja toki tarjoavat äänille kontekstin, jonka avulla ääniä voidaan hahmottaa ja tulkita, mutta lopullisessa äänen käsittelyssä olen pyrkinyt nostamaan äänet yksilötasoa ylemmän abstraktitason yksiköiksi.

Niinpä äänen käsittelyyni sisältyy ajatus sekä yksilöllisyydestä että epäyksilöllisyydestä: etsin teksteistä yhteisössä jaettuja ääniä, mikä voi tuntua vievän tilaa yksilöllisyydeltä, pelkistävän tekstejä ilmiöiden edustajiksi, mutta näen tekstit keskustelukontekstin ilmentäjien lisäksi keskustelun aktiivisina rakentajina ja osallistujina, kommentoijina, oman erityisen panoksensa tuojina, äänten persoonallisina käsittelijöinä. Tekstit eivät pelkisty vain yleiseksi, vaan paikantuvat yleisen ja yksilöllisen kohtauspaikoiksi. Näen siis, että ääni tulee tekstiin osin tekstin ulkopuolelta mutta että tekstillä on silti oma suhteensa tähän ääneen ja äänellä tekstissä oma käsittelynsä ja toimintansa. Otan huomioon senkin, että teksteissä voi kuulua erilaisia keskustelun ääniä ja että runon puhuja voi edustaa eri ääntä kuin mitä tekijä oletetusti edustaa

esimerkiksi silloin, kun runo on tulkittavissa ironiseksi kannanotoksi; ironia päästää äänen ja vastaäänen kuuluville. Tekstistä voi myös kummuta epävarmuus, erilaisten äänten taistelu ja sotkuisuus.

Aineistossani eri kirjoittajilla toistuvien ja omanlaisiaan muotoja saavien yhteisten äänten runsaus antaa olettaa eri kirjoittajien ja eri tekstien välille laajan vuorovaikutuksen. Kohdeajan keskusteluympäristöön voidaankin olettaa laajaa vuorovaikutusta, joka rakentuu esimerkiksi kirjailijoiden välisistä keskusteluista, toisten kirjailijoiden teosten ja lehtitekstien lukemisesta ja siitä, että eri henkilöt ovat lukeneet samoja teoksia, kommentoineet niitä tai saaneet vaikutteita teksteihinsä, ja näitä uusia tekstejä taas ovat lukeneet omia vaikutteitaan ottaneet toiset kirjailijat. Tarkkojen yksilökohtaisten vaikutus- ja vaikuttajasuhteiden selvittäminen ei kuitenkaan ole tutkimukseni tavoitteena. Sen sijaan toistuvien äänten kohdalla kiinnitän huomiota kahteen asiaan: Ensinnäkin toistuvuus kertoo jotakin äänen vahvuudesta, asemasta ja tunnettuudesta. Toiseksi on huomioitava, että toistuvuus ei suoraan tarkoita äänen edustaman näkemyksen ehdotonta hyväksymistä, sillä äänen käsittely voi olla problematisoivaa ja kyseenalaistavaa. Näissä tapauksissa kyse on kontrapunktisesti samaan aikaan äänen toistamisesta ja haastamisesta, ääni rakentuu ja hajoaa.

Koska keskityn ääniin ja yleiskuvaan enkä kirjailijakohtaisten näkemysten karjoittamiseen, en ole erityisesti tarkastellut sitä, miten tietyn kirjailijan eri alustoilla kirjoittamat näkemykset yhdistyvät tai eroavat toisistaan. Olen kuitenkin esimerkinomaisesti tuonut esiin, miten yksittäisen kirjailijan runoista välittyvä kuva voi poiketa tämän kirjailijan lehtikirjoitusten tai historiankirjoituksen luomasta kuvasta ja miten kirjailija voi kriittisesti testata ja kommentoida jotakin yleisen ideaalin asemaan noussutta kielinäkemystä.

Äänten persoonattomaan tarkasteluun sisältyy toki hienoinen riski: runojen perusteella ei voi suoraan väittää kielinäkemysten olleen todellisuudessa (ihmisten mielissä) juuri sellainen kuin millaisena se teksteistä välittyy. Tässä mielessä tarkastelu jää tekstien maailman tasolle. Kun otetaan kuitenkin huomioon tekstien ja niitä ympäröivän maailman välinen molemminsuuntainen vaikutus, tekstien pohjalta muodostettuja päätelmiä ei ole tarpeen täysin sulkea tekstejä ympäröivän todellisuuden ulkopuolellekaan. Tietyn äänen toistuminen vahvistaa kuvaa sen todenomaisuudesta, joskin tällöinkin on huomioitava, että äänen toistumaan saattaa liittyä ironisoiva vastääni. Modernismiin sisältyvä vakavan, leikillisen, ironisen, vaikeaselkoisen ja ambivalentin tuottama jännite onkin läsnä aineistoni runojen tulkinnassa: monesti ei voi olla aivan varma. Samoin niissä esseemäisissä lehtiteksteissä, joissa selostetaan ja referoidaan muita tekstejä, on paikoin vaikea määrittää, milloin kyse on referoidun lähteen näkemyksen toistamisesta sitä samanmielisenä myötäillen, milloin referoinnista ilman arvotusta. Tällöinkin kuitenkin tekstissä kuuluvat äänet ovat eristettävissä.

Vaikka käsittelen ääntä metaforisena käsitteenä, tähän äänen käsitteeseen sisältyy myös konkreettinen taso: keskustelussa esiintyvät äänet on tarkoitettu kuultaviksi, ne kuullaan ja niille voidaan esittää vastauksia tai niitä voidaan toistaa ja muokata. Tästä äänten kohtaamisesta ja vuorovaikutuksesta muodostuu keskustelun kokonaisuus, jonka hahmoon vaikuttaa erilaisten äänten laatu (sisältö), äänten toistumisen tiheys ja äänten vaikutus toisiin ääniin, äänten asema keskustelun valtarakenteessa. Tutkimuksessani esiin pääsevät äänet ovat tosin vain osa ajan keskustelun äänistä, ja tämän tutkimuksen tavoittamattomiin jäävät aineistoni ulkopuoliset äänet, niin julkaistut (kuten radiolähetyksissä, proosassa, esseissä, sanomalehdissä ilmenevät) kuin julkaisemattomat (kuten keskusteluissa, ihmisten mielessä kuuluvat).

Ääneen liittyy myös kysymys siitä, kuka pääsee ääneen, kenen ääntä kuunnellaan ja mistä äänestä tulee dominoiva, taustaoletus, johon muu keskustelu suhteutuu. Kirjallisuuden kentän keskustelu oli 1950-luvulla äänestä, poleemista ja puolustus- ja hyökkäysasemiin houkuttavaa. Kun keskusteltiin modernismin kielestä, lehdissä äänessä olivat erityisesti tietyt kirjoittajat, kuten Tuomas Anhava, Aatos Ojala, Kai Laitinen, Osmo Hormia, Ville Repo ja Jouko Tyyri. Muiltakin kirjoittajilta on yksittäisempiä kirjoituksia. Kuten tästäkin nimelistasta näkee, valtaosa kielinäkemiksiä esittävistä lehtikirjoituksista oli miesten kirjoittamia; kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä oli kirjoittajina naisavustajiakin, mutta näiden kirjoitukset vain harvoin osallistuivat suoraan debattiketjuihin, minkä lisäksi miesten kirjoitukset olivat kielen osalta selkeänä enemmistönä. Runoissa tilanne on toinen: naiskirjailijoilta julkaistiin runsaasti runoteoksia, eikä kielikeskusteluun osallistumisessa runojen osalta sukupuoli nouse aineistostani erityisesti esiin. Runoteoksissa ääneen pääsee kaiken kaikkiaan laajemmalla tekstimassalla laajempi joukko kirjoittajia; toki näidenkin välillä oli eroja luettavuudessa ja tunnettuudessa.

Tarkasteltaessa suomalaista sotienjälkeisen modernismin kenttää jälkikäteen tietyt äänet ovat saaneet erityisen painoarvon modernismin määrittelyissä. On esimerkiksi puhuttu anhalalaisen modernismin ihanteista (ks. Eskelinen 2016), mikä tuottaa kuvaa voimasuhteista kirjallisuuden kentällä, jolla määriteltiin kirjallisuuden toivottua suuntaa. Aineistostanikin on luettavissa tiettyjen ihanteiden dominoivuus ja asettuminen keskustelussa taustaoletuksiksi. Samoin on kuitenkin näkyvissä ideaalien dominoivuuteen liittyvä kipuilu, epäpätevyys, riittämättömyyden tai kuulumattomuuden tunne, vastaänten pyrkiminen esiin. Kielikeskustelu ei ole vain dominoivien äänten kuuntelua, vaan se on myös vastaääniä, reflektointia, etsintää ja kokeilua. Niinpä myöhemmässä historiankirjoituksessa mainitut suomalaisen 1950-luvun modernismin tyyppi-irteet voivat joutua arvioinnin tai kyseenalaistuksen kohteeksi, jopa niin, että kirjoittajat voivat käydä kriittisesti aiemmin esittämiensä ideaalien kimppuun. Modernismi ei siten ole paikallaan pysyvää eikä tiettyihin ideaaleihin jumiutuvaa, vaan väistää tiukkoja, aikaan sitomattomia piirremäärittelyjä.

Hahmotan tutkimuksessani äänen välisen vuoropuhelun keskusteluna. Tutkimustani kehystää ajatus erilaisten samoihin aihepiireihin liittyvien äänen rakentumisesta yhteiseksi, kokonaisuuden muodostavaksi keskusteluksi. Koska tarkastelen tekstejä, keskustelu ei ole kahden samassa tilassa samaan aikaan olevan yksilön vuoropuhelua, vaan laajempi erilaisten näkemysten kokonaisuus, jossa vuorovaikutus tekstien välillä on mahdollista lyhyillä ja pitkillä aikaväleillä. Keskustelu on käytössäni kuitenkin sikäli abstrakti kokonaisuuden hahmotuksen käsite, ettei tämä keskustelu ole sellaista, joka vaatisi tai olettaisi jonkun vastaavan puheenvuoroihin. Olennaista siinä kuitenkin on puheenvuorojen ja näkemysten esitysten kytkeytyminen toisiinsa sisällön tasolla, jolloin muodostuu vaikutelma keskustelevuudesta, kannanottamisesta yhteiseen aihepiiriin. Saman aihepiirin toistuminen pohdinnoissa ja näkemysten esityksissä myös luo vaikutelmaa tietyn aihepiirin kuulumisesta ajan yleiseen keskusteluun ja siten sen olennaisuudesta.

Käytän tutkimuksessani keskustelua kattoterminä, jonka alle sijoittuu useita alakeskusteluja, keskustelun linjoja ja puheenvuoroja, jotka ovat eri määrin kytköksissä toisiinsa. Kun puhun väitöskirjassani kielikeskustelusta, viitataan kielestä esitettyihin näkemyksiin ja kielen pohdintaan. Yläkäsitetason keskustelu asettaa tällöin keskustelun teeman, jota sitten alakeskusteluissa käsitellään moninaisin tavoin. Moninaisuudelle luo tilaa myös aineistoni asettuminen koko vuosikymmenen mittaiseksi: tällä aika-alueella on tilaa erilaisille näkemyksille ja ajatusten kehittelylle. Yhtenäisyyttä jaksolle kuitenkin luo samojen äänen toistuminen ja siten pysyminen keskustelussa. Tämä yhdistettynä tekstien väliseen vuorovaikutteisuuteen tekee sen, että koko vuosikymmenen mittaan kirjoitettuja näkemyksiä voidaan tarkastella osana samaa keskustelukokonaisuutta, joka itse asiassa on ajallisesti rajattu osa keskustelukokonaisuutta, joka oletettavasti on ollut käynnissä ennen ja jälkeen viisikymmenluvunkin. Tutkimukseni kannalta olennaista kuitenkin on, että juuri 1950-luvulla tuo keskustelu oli hyvin aktiivista.

Tutkimuksessa kytken lehtikirjoitukset ja kaunokirjallisuuden osaksi samaa kielikeskustelukokonaisuutta. Molemmista käsitellään samoja aiheeni kannalta relevantteja teemoja useista näkökulmista, ja paikoin tekstit tuntuvat suoraan kommentoivankin toisia tekstejä. Lähtöolettamukseni on ollut, että kielestä käyty keskustelu näkyy ja toimii myös runoissa. Sen lisäksi, että keskustelun teemat voivat näkyä runoissa muoto- ja kielellisinä valintoina, ne saavat näkyvyytensä myös runsaissa metalyysisissä ja metakielellisissä pohdinnoissa. Metalyysisyyden ja metakielellisyyden runsaus sotienjälkeisessä runoudessa on kytketty etsintään ja haluun katsoa asioita toisin (ks. esim. Katajamäki 2004). Koska kielen ja ilmaisun pohdintaa esiintyy samaan aikaan runsaasti ja sisällöltään toisiaan risteävästi eri medioissa, voi lehtiä ja runoja tarkastella moniäänisenä keskustelukokonaisuutena; kaunokirjallisuus ei ole vain seurannut sivusta keskustelua kirjallisuuden suunnasta ja odottanut tuloksia, vaan on osallistunut aktiivisesti näihin pohdintoihin (vrt. Soukka 2022a, 8). Sai-

din (1994) kaltaisesti tarkastelen siis kohdeteoksiani sekä luovan työn tuotteina että teosten ympärillä olevan maailman keskustelemina osina; teksteillä on autonomiansa ja suhteensa sekä kirjallisuuteen että muuhun maailmaan. Oletukseni on, että tekstit eivät suoraan toista keskustelun tiettyjä ääniä, vaan suodattavat ja muokkaavat niitä ja siten vievät keskustelua eteenpäin.

3.5.2 Kontrapunktisen luentani keskeiset periaatteet ja käytännön toteutus

Said ei kirjoituksissaan määritellyt yksityiskohtaista kontrapunktisen luennan metodologiaa eikä antanut sille tiukkoja raameja tai rajoja. Hänen kontrapunktista luentaansa kuitenkin määrittävät tietyt keskeiset elementit, joita olen jo esitellyt. Näihin tukeutuvaa luenta voitaisiin kutsua saidilaiseksi kontrapunktiseksi luennaksi. Saidin luennot jättävät kuitenkin tilaa yhdistää tähän luentatapaan piirteitä, jotka eivät selvästi tule esiin Saidin luennoissa. Niinpä monissa Saidin mainitsemissa myöhemmissä kontrapunktisissa luennoissa tutkijat ovat tuoneet omat lisänsä ja painotuksensa luentoihinsa. Näin on omassa luennassanikin, jolla on yhtymäkohtia Saidin kontrapunktiseen luentaan mutta myös piirteitä, jotka eivät tule esiin Saidin luennoissa⁸. Olen hakenut inspiraatiota ja mallia Saidin kontrapunktisesta luennasta, etsinyt sen hienoja ja toimivia puolia, mutta en ole kokenut mielekkääksi rajoittua siihen. Aineistoni ja osin tavoitteeni poikkeavat Saidin vastaavista, joten olen nähnyt hyödylliseksi kehittää edelleen kontrapunktista luenta sellaiseksi, että se toimisi mahdollisimman hyvin aineistoni ja kysymyksenasettelujeni yhteydessä. Ajattelen myös, että suunta, johon olen kontrapunktista luenta vienyt, voi erinomaisesti toimia myös muunlaisten aineistojen yhteydessä.

Kaunokirjallisuuden analyysissä kontrapunktinen luenta on painottunut tois-taiseksi lähinnä proosan analyysiin. Proosa on ymmärrettävästi houkutteleva kontrapunktisen luennan soveltamiskohde, koska proosa laajana muotona mahdollistaa hy-vinkin moniäänisen teoksen sisäisen rakentumisen, minkä lisäksi teoksista voidaan löytää kytköksiä fiktiivisen maailman ulkopuolelle. Näin voidaan tehdä näkyväksi teoksen tuottamisen ja lukemisen taustalla vaikuttavia oletuksia ja ennakoasetel-mia, jotka toimivat teoksessa piilossa, tai marginaalissa olevia ääniä.

Tutkimuksessani olen lähtenyt soveltamaan kontrapunktista luenta runouteen, mikä on ollut askel ennestään melko tuntemattomalle alueelle. Olen halunnut selvit-tää, sopiiko kontrapunktinen luenta runouden analyysiin ja mitä erityisiä hyötyjä se

⁸ Ennen väitöskirjatutkimustani ja sen artikkeleita hyödynsin ja kehittelemä edelleen kontrapunktista luenta *Sanelmassa* ilmestyneessä artikkelissa (Soukka 2018b) ja pro gradussani (Soukka 2018a). Lisäksi olen hyödyntänyt kontrapunktista luenta Marja-Liisa Vartion proosaan keskittyvässä artikkelissani (Soukka 2022c).

runouden analyysiin tuo. Runous tiiviystään huolimatta on lähtökohtaoletukseni mukaan erityinen moniäänisyyden mahdollisuuden paikka, jossa on tilaa pohdinnalle, reflektoinnille, epävarmuudelle ja erilaisten näkemysten yhteentulemisille. Koska kontrapunktinen luenta hyötyy äänten paikantamisessa auttavasta kontekstien ja laajojen kokonaisuuksien tuntemuksesta, en ole pelkistänyt analyysiani yksittäisiin runoihin, vaan olen keskittynyt laajaan runojen ja niitä ympäröivän lehtikirjoittelun muodostamaan kokonaisuuteen. Jokainen teksti on tällöin sekä itsenäinen yksikkönsä, jolle muut tekstit luovat kontekstin, että osa muiden yksittäisten tekstien kontekstia. Näin Saidin kaltaisesti tuon analyysiini mukaan kaunokirjalliset tekstit ja niitä ympäröivää maailmaa.

Tutkimuksessani en siis suoraan etsi kontrapunktia, vaan erilaisia ääniä ja niiden välistä yhteistoimintaa. Siksi puhun analyysseissäni paljon äänistä ja moniäänisyydestä enkä korostuneesti vain kontrapunktista. Kontrapunktinen luenta paljastaa ja tarkastelee juuri näitä ääniä. Olennaista kontrapunktisessa luennassa on, että luennan kohteet nähdään moniäänisinä ja kytköksellisinä kokonaisuuksina, joissa äänillä on sekä itsenäisyytensä että sidoksensa toisiin ääniin. Osa äänistä voi olla selkeästi esillä, osa enemmän piilossa tai läsnä taustaoletuksina. Siksi kohteen kontekstointi on tärkeää. Kytken luennassani tekstin sen kontekstiin ja tästä kontekstista kertyneisiin tietoihin, kuten on tyypillistä Saidin kontrapunktisessa luennassa. Kytken myös kohdetekstejä toisiinsa ja tuotan kuvaa tekstien toisilleen muodostamasta kontekstista eli kaikkien tekstien jakamasta kokonaisuudesta. Kontrapunktisessa luennassani tuon yhteen laajan joukon tekstejä ja edelleen niissä ilmeneviä kieli- ja luontonäkemyksiä. Näiden väliltä etsin vuorovaikutusta, jännitteitä ja toistuvia ääniä ja tarkastelen näiden äänten ilmenemistä ja toimimista tekstien sisällä ja välillä. Pysin löytämään sekä selkeästi esillä olevia ääniä että piilotettuja ääniä, jotka esimerkiksi vaikuttavat taustaoletuksina teksteissä tai näyttävät aineistoni kokonaisuudessa jäävän marginaaliin.

Kontrapunktinen luenta Saidin tarjoilemassa muodossa ei ole mikään yksioikoinen menetelmä. Sitä se ei ole omassa käytössänikään. Monitahoisuus ei kuitenkaan tee siitä turhaa, eikä voida sanoa, että menetelmän redusoiminen helposti askel askeleelta eteneväksi analyysitavaksi tuottaisi parempia tuloksia kuin pienoinen epämääräisyys. Kontrapunktisen luennan yksi hienouksista juuri on, että se ei ole pelkkä suoraviivainen menetelmä, vaan se on lähestymistapa, joka ohjaa huomion kiinnittämisessä, se on asenne kohdetta kohtaan, se on näkökulma, joka mahdollistaa tietyt kysymykset ja se on tarkastelun tapa, jopa elämänasenne. Vaikka se itse analyysissa on tietynlainen rajattu mallinsa, sen ideana on myös irtautua tutkimustuotoksista osaksi elämää. Kontrapunktinen luenta on siten emansipatorista tai voi sisältää toiveen kontrapunktisen ajatusmallin leviämisestä yhdeksi tavaksi tarkastella maailmaa – ei ainoaksi, vaan yhdeksi osaksi kokonaisuutta.

Kontrapunktisessa luennassa hahmotan kokonaisuuksia ja yksittäisten äänten suhteita toisiinsa ensisijaisesti yhteyksien, en erillisyyksien kautta. Toki analyysissa tärkeitä ovat myös erot ja vastakohtaisuudet, mutta niiden erittely toimii taustana, jonka pohjalta on mahdollista tarkastella äänten välistä vuorovaikutusta ja yhdessä toimimista. Samalla analyysi paljastaa sekä eri äänten yhteentulemisen rikkautta ja uutta luovia mahdollisuuksia että äänten törmäysten tuottamia haasteita ja kielteisiä tuntemuksia. Kontrapunktisessa luennassani painopiste onkin vastakkainasettelujen korostamisen sijaan erilaisten äänten vuorovaikutuksessa ja siinä, miten vastakkaisistakin näkemyksistä syntyy vuoropuhelua ja yhdessä toimimista ja miten tämä yhdessä toimiminen voi taas synnyttää uusia ääniä. Käytännössä tämä voi näkyä esimerkiksi lehdissä käydyn kiivaan väittelyn siirtymisenä edelleen pohdittavaksi runoissa. Tällöin väittely ja sen erilaiset näkökannat saavat rinnalleen runossa tuotetun uuden näkökulman, mikä osaltaan lisää keskustelun äänten määrää ja monimutkaisuutta äänten välisiä suhteita ja kuvaa keskustelukokonaisuudesta.

Kontrapunktinen luenta läpäisee tutkimukseni niin ydintutkimuskysymyksiä kuin kontekstoivan materiaalin käsittelyn osalta. Olen sen avulla kartoittanut ydinkysymysten taustaksi 1950-luvun kieli- ja modernismikeskustelun ääniä ja näiden äänten vuorovaikutusta. Tutkimukseni ytimessä analysoin kieleen liittyviä ääniä silloin, kun kieli ja luonto kohtaavat tekstissä. Samalla otan huomioon luontoon liittyviä ääniä ja sen, miten luontoon liittyvät näkemykset kytkeytyvät kielikeskusteluun. Luonnon ja kielen kytkösten kohdalla on erityisen selkeästi kyse kahden erillisen kokonaisuuden yhteyksien etsimisestä ja analysoinnista. Kieli- ja luontosuhteella kuitenkin on aineistossani yhtymäkohtia, yhteisiä piirteitä ja kohtaamisen paikkoja, mikä sitoo ne osaksi samaa kokonaisuutta. Selvitän, millä tavoin tämä yhteys luonnon ja kielen välille teksteissä muodostuu ja mitä tästä yhteentulemisesta seuraa, esimerkiksi mitä luonnosta ammennetaan kieleen, minkälaisia uusia näkymiä luontosuhteeseen kielen pohdinta tuottaa ja mitä muutoksia kieleen ehdotetaan tämän luontosuhteen pohdinnan perusteella.

Käytännössä olen kielen ja luonnon kytkösten analyysiani varten ensin kerännyt aineistostani kaikki tutkimuskysymysten kannalta relevantit esiintymät eli esiintymät, joissa kieli ja luonto esiintyvät yhdessä⁹. Tätä ennen olen jo taustatyönä ja kontekstin hahmottamisen mahdollistamiseksi kerännyt aineistostani kaikki esiintymät,

⁹ Modernismiaineistooni kuuluu reilut 60 runokokoelmaa. Kielen ja luonnon kytköksiä esiintyy näistä reilusti yli puolessa; useimiten esiintymiä on 1–3 runokokoelmaa kohden. Erityisen runsaita kielen ja luonnon kytkökset ovat Tuomas Anhavalla, Paavo Haavikolla, Eeva-Liisa Mannerilla ja Maila Pyökkösellä ja melko runsaita myös Lasse Heikkilällä, Helvi Juvosella, Aila Meriluodolla ja Lassi Nummella. Määriin vaikuttaa toki se, moniako kokoelmia kultakin kirjailijalta ilmestyi 1950-luvulla, joten aiheen keskeisyyttä kirjailijalle ei määristä suoraan voi päätellä; toisaalta juuri Haavikolla, Pyökkösellä ja Mannerilla erottuvaa runsautta on myös yksittäisissä teoksissa.

joissa keskustellaan kielestä. Keräämieni esiintymien pohjalta on ollut mahdollista eritellä esiintymissä kuuluvia näkemyksiä kielestä, luonnosta ja näiden suhteesta ja määrittää näin teksteissä esiintyviä ääniä. Aineiston esiintymien pelkistäminen tarkasti rajatuiksi ja nimetyiksi äänikategorioiksi on sikäli haasteellista, että siinä missä aineistoni esiintymät rakentavat ja toistavat ääniä, ne myös usein haastavat näiden äänten rajoja.¹⁰ Esiintymissä on myös yksilöllistä äänen käsittelyä, yksilöllistä sointiväriä, jolloin puhtaiden, selkeärajaisten ja samanlaisina toistuvien äänten sijaan läsnä on sekä jaettuja että yksilöllisiä piirteitä sisältäviä äänten ilmentymiä. Edellä kuvattu koskee konkretian tasoa ja on tärkeä huomioda silloin, kun puhutaan abstraktimmalla tasolla äänistä. Aineistostani on mahdollista abstraktilla tasolla muodostaa äänten tai äänten yhteentulemisten kategorioita, kuten pelkistykseen ideaalia ajava ääni, ruumiillista kokemusta painottava ääni, kieltä luonnosta etsivä tai kielen uudistustarpeen ääni. Konkretian tasolla yksittäisessä tekstissä voi ilmetä taustalla kuuluva jokin abstraktitason ääni mutta sen käytännön käsittely kehittää ääntä eteenpäin, minkä lisäksi äänten yhteentuleminen voi olla jotakin enemmän kuin äänten suora-viivainen summa.

Äänten erittelyn jälkeen olen analysoinut äänten esiintymistä teksteissä, äänten välisiä suhteita ja jännitteitä ja äänten toimimista yhdessä sekä tekstien sisällä että välillä. Olen ottanut huomioon, etteivät äänet aina esiinny teksteissä puhtaina, vaan äänissä voi olla kaijuja toisista äänistä. Äänillä voi olla myös yhteisiä piirteitä, jotka sitovat ne yhteen, tuovat niitä lähemmäs toisiaan tai tekevät niiden erottamisesta tiettyissä esiintymissä haastavaa tai mahdotonta. Olen pyrkinyt huomaamaan myös hyljaisempia ja piilotetumpia ääniä ja antamaan tilaa niille; lisäksi olen tarkastellut ääniä sen suhteen, esiintyvätkö ne dominoivina vai kriittisinä vastääninä, joista puolestaan voi muodostua uusia hallitsevia ääniä. Lopuksi olen muodostanut äänistä ja äänten välisestä vuorovaikutuksesta temaattisia kokonaisuuksia, joiden alla olen artikkeleissani esitellyt tutkimustuloksiani. Luvussa 6 hyödynnän temaattisia ryhmitelyjä, joita olen edelleen kaikkien osatutkimusteni tulosten pohjalta muodostanut.

¹⁰ Runoissa kielen ja luonnon kytköksissä esiintyvät äänet liittyvät yleensä seuraaviin näkemyksiin: Ensinnäkin ovat seuraavia ihanteita koskevat äänet: luonnollisuus, aitous, välittömyys, merkityksistä vapautuminen, ruumiillisuus, materiaalisuus, kielettömyys, puhtaus; nämä nähdään usein luonnolle ominaisina ja ihmiselle tai kielelle tavoiteltavina ja siten luonnon esimerkillisyyden tai ihmisen ja kielen vajavaisuuden ääneen kytkeytyneinä. Toiseksi aineistossa todella yleinen on kielen uudistamistarpeen ääni. Tähän liittyy ajatus kadoksissa olevasta ilmaisusta ja kielen vajavaisuudesta (vaarallinen, harhaanjohtava, epäaito, ilmaisuvoimaton, tyhjä, epäpuhdas, tuhoava). Yleisiä ovat myös näkemykset, että kieli häiritsee havaitsemista/olemista/kokemista ja on konventioiden likaama, ihminen kielellistä liikaa ja että merkitseminen/sanallistaminen kahlitsee. Myös luonnon kielettömyyden ääni tulee esiin, samoin kuin luonnon kielellisyyden ja esimerkillisyyden kielen mallina. Kieleen kytkeytyvät myös juurille paluun ja kaiken yhteyden kaipuun äänet.

On siis huomattava, että konkreettisella tasolla äänet saavat monenlaisia ilmene-
mismuotoja ja voivat limittyä tai muodostua äänten yhteensulaumiksi. On myös otet-
tava huomioon, että yksittäinen avara ääni voi sulkea sisälleen useita muita ääniä,
tavallaan alääniä, kuten esimerkiksi on kielen uudistamisen tarpeen kohdalla: kielen
haluttuja muutossuuntia on useita ja nämä kaikki muodostavat siten myös omat ään-
ensä, joilla on omat kehityskulkunsa. Osa äänistä on sellaisia, että niissä jo itsessään
luonto ja kieli tulevat yhteen (esim. luonnon näkeminen puhuvana), kun taas osa
äänistä liittyy ensisijaisesti joko kieleen tai luontoon mutta keskustelussa nämä äänet
tulevat yhteen (esim. kielen ongelmallisuus ja luonnon ihanteellisuus). Näissäkin ään-
nissä voi olla piirteitä, jotka vetävät niitä toistensa luo: niillä voi olla keskenään yh-
teisiä piirteitä tai niissä voi olla piirteitä, jotka houkuttavat tiettyjä ääniä niitä täy-
dentämään, vastaamaan siihen tarpeeseen, joka äänessä on läsnä (esim. ihmiskielen
riittämättömyys tai viallisuus ja luonnon ihanteellisuus). Osa äänistä on myös sellai-
sia, jotka voivat syntyä toisten äänten vuorovaikutuksessa, jolloin ääni on samalla
sekä itsenäinen äänensä että toisten äänten vuorovaikutuksen lopputulema (esim.
kieli on menettänyt ilmaisukykynsä + luonnon esimerkillisyys = kielen malli löytyy
luonnosta).

Äänten vuorovaikutus toistensa kanssa ja reflektointi suhteessa itseensä tekee
juuri sen, että äänet ovat dynaamisia, liikkeessä ja suhteessa niin itseensä, toisiinsa
kuin kokonaisuuteenkin. Tämä on tuottanut oman haasteensa tutkimukseen: toisaalta
äänten etsinnässä on käytettävä yleistyksiä ja abstrakteja mielikuvia eri äänistä,
mutta toisaalta näihin yleistyksiin ei ole saanut liikaa jumittua. Prosessi onkin voinut
edetä esimerkiksi niin, että olen poiminut aineistostani tai kirjallisuushistoriankirjoi-
tuksesta jonkin modernismiin kytkeytyvän näkökannan kielestä tai luonnosta ja tar-
kastellut sitten aineistoani suhteessa tähän näkökantaan, lähtötason ääneen. Tämä
tarkastelu on paljastanut aineistossani esiintyvän usein hyvinkin monimutkaisen suh-
teen tähän ääneen ja saanut esiin uusia ääniä. Olen näin analyysini aikana liikkunut
eri suuntiin yleisen ja yksilöllisen välisellä akselilla, peilannut yksittäisiä esiintymiä
yleistyksiin, tehnyt uusia yleistyksiä yksittäisistä esiintymistä ja tarkastellut niitä taas
suhteessa yksittäisiin esiintymiin. Analyysissani olen liikkunut kieltä pohtivien ja
luontoon liittyvien äänten välillä ja kartoittanut sitä, minkälaiset äänet ovat läsnä,
kun luonto ja kieli kohtaavat, miten nämä äänet toimivat yhdessä ja mitä tällöin ta-
pahtuu näille äänille.

Olen kaikissa artikkeleissani hyödyntänyt kontrapunktista luenta samankaltai-
sesti. Olen tuonut yhteen eri tekijöiden runoja ja tarkastellut niitä saman keskustelun
osallistujina. Kontrapunktisella luennalla olen saanut esiin erilaisia kirjallisuuskes-
kustelun ääniä. Olennaista on ollut havaita äänten moninaisuus ja äänten välinen
vuorovaikutus, mikä tulee esiin esimerkiksi erilaisten näkökantojen problematisoi-
tumisessa runojen sisällä ja äänten uutta luovassa tai tuhoavassa yhteistoiminnassa.
Samalla olen tuonut esiin runojen puhujien kokemuksia äänten kohdatessa ja myös

luonnon ja kielen kohdatessa: epävarmuutta, ahdistusta ja myös varmuutta ja helpotusta suunnan löytyessä. Artikkelini nostavat esiin runoissa tyypillisen äänten välisen ambivalenssin, jossa asia kellahtaakin vastakohtakseen tai vastakohtat sotkeutuvat toisiinsa. Kontrapunktinen luenta paljastaa tällaiset rakenteet kiinnittämällä ensin huomion yksittäisiin ääniin ja niiden sisältöihin ja sitten etsimällä näiden äänten esiintymiä, käsittelyä ja kohtaamisia toisten äänten kanssa. Tärkeää on havaita useat äänet saman kokonaisuuden osina ja selvittää, mitä äänten yhteistoiminnasta seuraa.

Yksittäisen runon käsittelyyn kontrapunktisen luennan avulla antaa viitteitä seuraava esimerkkianalyysi. Kaikkia analyysiin sisältyviä vaiheita ja yksityiskohtia ei tässä tiivistyksessä ole mahdollista kuvata, vaan tarkoituksena on havainnollista hie-man kontrapunktista luentaani. Otan esimerkiksi Lassi Nummen (1954, 80) runon ”Mykkä”, jota olen käsitellyt ensimmäisessä ja toisessa artikkelissani:

Millä kielellä kirjoittaisin päivieni äänettömän laulun?

Ei sanoja, ne murenevat. Ei säveltä, se ei kerro,

ei laula minun lauluani. Minun lauluni on mykkä. Ei sävelet, ei sanat –

Minun lauluni kieli on kuolleen ruohon kieli ja sateen kieli.

Se on harmaan tuulen ja mustien oksien kieli ja hiljaisen kiven kieli.

Tämän laulun kieli on mullalle sade, lähteelle virta, käsi kädelle, katseelle katse.

Se on luu. Veren kaukainen humina. Suolainen kyynel. Vaikenevat huulet.

Runossa kuuluu ensinnäkin kielen ja ilmaisun etsinnän ääni, uuden kielen tarve, joka on hyvin tyypillinen aineistossani. Myös kielen riittämättömyyden ja siten viallisuuden ääni tulee esiin sanojen murentuessa. Läsnä on kuitenkin halu ilmaista, joka on yleinen kielen etsintää aineistossani ajava ääni. Luonto ja kieli yhdistyvät, kun mukaan tulee luonnosta kielen mallin ottava ääni. Tässä vuorovaikutuksessa kieli muuttuu joksikin hyvin konkreettiseksi ja materiaaliseksi, mikä tuo esiin materiaalisen näkemisen ratkaisuna ja vaihtoehtona ilmaisun ja kokemuksen kriisissä. Materiaalinen ensisijaistuu. Materiaalinen ei kuitenkaan ole irralla tunteista, vaan runossa kuuluu myös ääni, joka yhdistää materiaalisen vahvasti tunteiden ja kokemuksen ilmaisuun ja hahmottamiseen. Näin runossa ihminen, kieli, luonto ja tunteet kytkeytyvät kielen materiaalistuttua ja ruumiillistuttua ja äänten yhteentuleminen tuottaa yhteyden ja erottamattomuuden vaikutelman.

4 Väitöskirjaan sisältyvät artikkelit

Tässä luvussa esittelen lyhyesti väitöstutkimukseni artikkelit. Erittelen niiden tutkimuskysymykset, menetelmän, aineiston ja aseman tutkimukseni kokonaisuudessa mutta artikkelien tuloksia käsittelem tarkemmin luvussa 6.

4.1 Artikkelit 1: Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua

Ensimmäisessä artikkelissani tarkastelen kontrapunktisen luennan avulla 1950-luvun suomalaisen modernistisen runouden puuesiintymien kytkeytymistä valitsemiini ajan kirjallisuuskeskustelun teemoihin eli ensinnä mielen ja maiseman toisiinsa kytkemiseen, toiseksi puhtaan ilmaisun ideaaliin ja kolmanneksi kielen uudistamiseen. Teemat valikoituivat toisaalta sen takia, että ne nousivat selkeästi esiin runojen puihin liittyvissä pohdinnoissa, toisaalta sen takia, että ne esiintyivät ajan yleisessä kirjallisuuskeskustelussa ja näkyvät myös Suomen sotienjälkeisen modernismin jälkikäiteismäärittelyissä. Puut valikoituivat kohteeksi puolestaan sen takia, että niitä esiintyi 1950-luvun runoissa erityisen paljon ja halusin selvittää, millainen rooli niillä on metalyysisissä ja metakielellisissä pohdinnoissa.

Artikkelin aineisto koostuu kirjallisuushistoriankirjoituksessa modernisteiksi luokiteltujen kirjailijoiden 1940-luvun lopun ja 1950-luvun suomenkielisistä runokokoelmista. Yleiset päätelmät on tehty koko modernistiaineiston pohjalta, mutta artikkeliin on poimittu edustavia esimerkkejä kymmeneltä runoilijalta. Tämä aineisto tarjoaa syvällisen sukelluksen modernistien runojen puu ja kieli/kirjallisuus -kytköksiin. Muissa artikkeleissani olen valinnut laajemman aineiston tarjoamaan tukea ja vertailukohtaa tälle suppeammalle, joskin silti laajalle, aineistolle.

Artikkelissa painopiste on toisaalta puiden saamisissa merkityksissä ja funktioissa, toisaalta modernismikeskustelun teemoissa ja erityisesti näiden kahden alueen kohtaamisessa, siinä, miten puiden kautta tarkastellaan kieli- ja kirjallisuuskeskustelun teemoja ja miten nämä teemat näkyvät puhuttaessa puista. Lähtökohtana on eri alueiden elementtien kytköksellisyys.

Artikkelin anti väitöstutkimukseni keskeisimmille kysymyksille muodostuu ensinnäkin kontrapunktisen luennan soveltamisesta. Artikkelin vaatiman analyysityön

aikana olen samalla sekä testannut että hyödyntänyt kontrapunktista luentaa ja todennut sen toimivan hyvin sekä runouden että modernismikeskustelun analyysissa ja tarjoavan toimivan hahmotustavan tälle keskustelulle. Lisäksi artikkelissani pu-reudun modernismiin kytkeytyvään kielikeskusteluun ja tämän kielikeskustelun puukytköksiin ja puiden asemaan suhteessa kieleen erityisesti luvuissa ”Puhtaat ja epäpuhtaat puut” ja ”Puut kielen maisemassa”. Artikkelini keskittyy luonnon elementeistä erityisesti modernistisissa runoissa tiheään esiintyviin puihin, ja artikkelin tulosten vertailu muiden artikkelieni tuloksiin tuottaa kuvaa puihin liittyvien havaintojen yleistettävyydestä luontoon yleisestikin. Keskeisimpien tutkimuskysymysteni kontekstiksi artikkelini tarjoaa tietoa puiden kytkeytymisestä muuhunkin kirjallisuusk keskusteluun kuin kielikeskusteluun, mikä auttaa näkemään, että luonto on yleensäkin kirjallisuusk keskusteluun mukaan otettu elementti, jolla on lisäksi erityinen asema nimenomaan kielikeskustelussa.

4.2 Artikkelini 2: ”Må naturen tala för sig själv”. Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik

Toisessa artikkelissani tarkastelen kielen ja luonnon kytköksiä suomen- ja ruotsinkielisessä Suomessa julkaistussa sotienjälkeisen modernismin runoudessa. Aineistona ovat kaikki 1940-luvun lopulta 1960-luvun alkuun Suomessa julkaistut kirjallisuushistoriankirjoituksessa modernisteiksi luokiteltujen suomenkielisten ja suomenruotsalaisten runoilijoiden ensipainokset. Kaikkiaan kokoelmia kertyi näin reilut 130. Tarkastelen kielen ja luonnon kohtaamisia erityisesti sisällön tasolla. Analysoin aineistoani kontrapunktisen luennan avulla.

Artikkelin keskiössä on selvittää erilaisia tapoja, joilla luonto ja kieli ja keskustelu luonnosta ja kielestä kytkeytyvät toisiinsa runoudessa. Toisena keskeisenä antina on kontrapunktisen luennan soveltaminen ja testaaminen laajan aineiston analyysi- ja hahmotusvälineenä.

Artikkelissa keskityn luonnon ja kielen kytköksistä erityisesti seuraaviin: ihmisen kielen riittämättömyys ja luonnon kielen paremmuus, kielen tavat häiritä ihmisen yhteenkuuluvuutta luonnon kanssa, luonnon näkeminen puhuvana ja kuuntelevana, kielellisenä entiteettinä, halu antaa luonnon puhua puolestaan sekä kielen vaikeneminen tavoiteltaessa aidompaa ihmisen ja luonnon välistä suhdetta ja kielen haitoista vapautumista.

4.3 Artikkelit 3: ”Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu”. Elämän ja kuoleman kysymyksiä suomalaisessa 1950-luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa

Kolmannessa artikkelissani keskityn 1950-luvun runoudessa ja kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä käytyyn kielikeskusteluun, jossa hyödynnetään elämän ja kuoleman tematiikkaa ja sanastoa. Aineistonani ovat kaikki Fennica-tietokannasta löytyvät 1950-luvulla Suomessa julkaistut suomenkieliset runojen ensipainokset lukuun ottamatta lastenkirjallisuutta, käännöksiä ja antologioita, sekä keskeiset suomenkieliset 1950-luvulla ilmestyneet kirjallisuus- ja kulttuurilehdet. Analyysia varten olen poiminut aineistostani kaikki kieltä koskevat esiintymät, joissa esiintyy kuoleman ja elämän tematiikkaan liittyvää sanastoa tai kuvastoa. Olen analysoinut näin saadut esiintymät kontrapunktisen luennan avulla: olen paikantanut keskustelussa toimivia ääniä ja näiden välistä vuorovaikutusta. Näin olen muodostanut kuvaa kielen koetuista ongelmista ja kielen kriisiytymisestä, kielen kuolemaan ja kuolettavuuteen liittyvästä huolesta ja elävää kieltä koskevista näkemyksistä ja näiden kaikkien näkemysten vuorovaikutuksesta. Lisäksi olen tarkastellut sitä, minkälaisia ratkaisuja kielen ongelmiin ja vaaroihin esitetään.

Kontrapunktisen luennan käyttäminen artikkelissa tarjoaa mahdollisuuden arvioida menetelmän toimivuutta ja piirteitä ja sitä, minkälaisia tuloksia menetelmä tuottaa. Väitöskirjan keskeisimpiin tutkimuskysymyksiin artikkeli tuottaa vastauksia erityisesti osiossa, jossa pohditaan runoissa ja lehtiteksteissä esitettyjä ratkaisuvaihtoehtoja kielen ongelmiin. Tällöin luonto nousee vahvasti esiin. Muilta osin artikkeli tuottaa tärkeää taustatietoa kieleen kohdistuneista huolista, peloista ja ongelmallisuuspohdinnoista. Tämä taustoittaa osaltaan sitä, miksi kieli ja luonto kytketään toisiinsa, miksi kielen koetaan tarvitsevan luontoa ja millaisen ratkaisijan, esimerkin ja ihanteen roolin luonto saa pohdittaessa kieltä ja ilmaisua.

5 Kirjallisuuskeskustelun kieli- ja luontonäkemykset ja keskusteluympäristö

Tässä luvussa taustoitin ydinkysymystäni kielen ja luonnon kytköksistä. Ensin esittelen tutkimuskohteeni kieleen liittyvää kontekstia ja kartoitan aineistoissani ilmenevän kielikeskustelun ääniä ja näiden äänten vuorovaikutusta ja yhteistoimintaa. Tämän jälkeen pureudun luontoon osana kirjallisuuskeskustelua.

5.1 Sotienjälkeisen modernismin kielellinen ja keskustelullinen ympäristö

Suomen sotienjälkeisessä modernismissa kielellä ja sen pohdinnalla on keskeinen asema; tästä kertovat sekä aikalaislähteet että myöhempi tutkimuskirjallisuus (ks. esim. Hökkä 1999; Kunnas 1981; Laitinen 1958). Tässä luvussa luon katsauksen siihen, minkälaiseen kieltä ja kielikeskustelua koskevaan kontekstiin modernistisen runouden kielen ja luonnon kytkävä kielikeskustelu sijoittuu. Samalla pohdin mahdollisia vastauksia kysymykseen, miksi kieli nousi vahvasti esiin 1950-luvun kirjallisuuskirjoittelussa ja runoissa. Tämän ohella tuon esiin, mitä keskustelua ruokkivia tekijöitä vilkkaan keskustelun takaa löytyy. Hyödynnän tähän sekä tutkimuskirjallisuutta, artikkeleitani että aikalaismateriaaleista etenkin kirjallisuus- ja kulttuurilehtikirjoituksia. Ensin käsittelen lyhyesti tilannetta juuri ennen 1950-lukua, sitten tarkemmin 1950-lukua, josta esittelen ensin kielikeskustelun paikkoja, yleistä ilmapii-riä sekä keskusteluun osallistumista. Tämän jälkeen pohdin suomalaisen ja kansainvälisen kontekstin tekijöitä, jotka ovat voineet vaikuttaa keskustelun runsauteen ja monipuolisuuteen.

Kielen keskeinen asema tulee esiin suomalaisessa keskustelussa jo ennen 1950-lukua. Pian toisen maailmansodan jälkeen Suomessa oli esitetty kannanottoja, jotka kytkivät toisiinsa kielen, yhteiskunnan ja kielen käyttäjät (ks. esim. Lassila 1999a, 37). Näihin kannanottoihin sisältyi huolta kielen vaikutuksista ihmisiin, kielen potentiaalisista vaaroista. Esimerkiksi Georg Henrik von Wright (1946) esitti vuonna 1946 ruotsinkielisten ylioppilaiden kevätkuuhlassa pitämässään puheessa ideologioiden takaa löytyvän fraseologioita, joita voidaan käyttää massojen hallintaan. Fraa-

sien vaaroista varoitteli myös Toivo Pekkanen ollessaan huolissaan aikansa pinnallistumisesta, asioiden yksinkertaistamisesta ja iskulauseajattelusta; kirjailijoiden ja intellektuellien tehtäväksi hän näki tämän kurssin kääntämisen (Lassila 1999a, 37). Näissä kannanotoissa kieli liitetään yhteiskuntaan, ja sodan läheisyys ja huoli tulevaisuudesta näkyy niissä. Samalla kirjailijoille asetetaan erityinen tehtävä kielen var-tijoina.

Kirjailijoiden käyttämään kieleen liittyvää painokasta pohdintaa löytyy enem-mänkin jo 1940-luvun lopulta. Esimerkiksi Oiva Paloheimo kirjoitti 1947 sanan kes-keisyydestä kirjailijalle. Hänen mukaansa ”kaunokirjallisen työn alussa on ensim-mäiseksi sana ja kaikkein ensimmäiseksi on oltava vastuullinen jo sille”. Paloheimo kirjoitti myös sanan vapauden puolesta, millä hän tarkoitti oikeastaan kirjailijan va-pautta: ”kirjailijan itsensä tulee olla vapaa voidakseen antaa sanoilleen avoimesti yleisinhimillisen ihanteensa”. Näin toimien saavutetaan ihanne: ”sana säilyttää tuo-reutensa, kauneutensa, elävyytensä, ja sellaisena se kirkastaa selkeäksi kielen”. (Las-sila 1999a, 37.) Paloheimon esiin nostamat vapaus ja ilmaisuus tuoreus ja elävyy-s ovat elementtejä, jotka toistuvat 1950-luvun kielikeskustelussa; näistä tuoreutta ja elävyyttä olen käsitellyt tarkemmin kolmannessa artikkelissani. 1950-luvun kielikes-kustelu ei siis monilta osiltaan noussut tyhjästä, vaan siinä toistetaan ja kehitellään sellaisiakin näkemyksiä, jotka oli tuotu esiin 1940-luvun lopulla ja jotka usein ilme-nivät huolien muodossa. Siirtymä 1950-luvun aktiiviseen kielikeskustelun vaihee-seen ei myöskään siten ollut jyrkkä. 1950-luku toi kuitenkin tullessaan runsaan nuoren keskustelija- ja kirjailijapolven ja tiettyjä muutoksia, jotka edelleen ruokkivat kielikeskustelua. Kielestä huolta kantava ilmapiiri, ehkä jopa ajan henki, on myös oiva pohja kieltä painottavan modernismin nousulle.

Tultaessa 1950-luvulle yhtenä merkittävänä keskustelun jäsenenä, ylläpitäjänä ja innoittajana toimivat kirjallisuus- ja kulttuurilehdet. Vuonna 1949 oli perustettu WSOY:n julkaisema neljästi vuodessa ilmestynyt kirjallinen aikakauslehti *Näköala*, joka jatkoi hieman uudella konseptilla siitä, mihin 1946–1948 julkaistu *Suomen kir-jallisuuden vuosikirja* oli jäänyt. Samoin vuonna 1949 alkoi ilmestyä Otavan julkai-sema ja kiinteästi vuonna 1947 perustettuun Eino Leinon Seuraan kytkeytynyt *Ajan kirja*. Näillä aikakauslehdillä oli osin yhteinen, monipuolinen avustajajoukkonsa. (Ks. esim. Suurpää 2011, 18–26.)

Vuodeksi 1951 *Näköala* ja *Ajan kirja* yhdistyivät. Taustalla oli erillisten lehtien haastava taloudellinen tilanne ja osittainen päällekkäisyys avustajakunnassa ja sisäl-lössä (Suurpää 2011, 31–34). Lopputulemana oli *Parnasso*, jossa nuori polvi pääsi muiden ohella laajalla rintamalla esille. Kielikeskustelun kannalta *Parnasso* osoit-tautui ensi numerosta alkaen hedelmälliseksi: numerossa julkaistiin Annamari Sara-jaksen suomentama Wladimir Weidlén (1951) essee ”Nykyisestä runokielestä”, jossa vahvoin sanakääntein pohdittiin runouden kieltä ja ilmaisuä; olen käsitellyt es-seetä kolmannessa artikkelissani. Lehden takakansitekstissä arveltiin Weidlén teks-

tin herättävän kiistelyä, mutta suoria *Parnassossa* julkaistuja kommentaareja se ei kuitenkaan poikanut (Suurpää 2011, 42). Matti Suurpää (mp.) on silti todennut, että esse oli ”[p]ari vuosikymmentä jatkuneen runouskeskustelun alkuvaiheita”. Tässä keskustelussa kielellä oli keskeinen asemansa. Suurpään (mp.) mukaan ”[s]uomalaisessakin keskustelussa toisteltiin 60-luvulle asti väitettä, että runo on ennen muuta kieltä ja että runoilija kokeilee kielellä.” Aineistossani runous ei silti metalyysisissä pohdinnoissakaan pelkisty pelkästään kieleen.¹¹

Lehdissä esiintyi 1950-luvulla kärkeästäkin vuoropuhelua kannoista modernismiin.¹² Lehdet osallistuivat osaltaan moniäänisesti, erilaisia näkökulmia esiin tuoden kirjallisuuden tilan ja suunnan pohdintaan. Kieli ei ollut aihe, joka otettiin esiin joka yhteydessä, mutta se nousi pintaan vähän väliä ja sai tärkeän aseman keskustelussa kirjallisuuden suunnasta. Keskusteluun osallistuivat sekä kokeneet kirjoittajat että nuori polvi, josta monet yhdistettiin modernismiin. Pääosa kirjallisuuskeskusteluun osallistuneista oli itsekin kirjailijoita.

Sekä kirjallisuus- ja kulttuurilehdillä että kaunokirjallisuudella nähtiin 1950-luvulla olevan merkittävä asema kielen vaalijoina (Kunnas 1981, 139; Soukka 2023, 241). Näihin kohdistui odotuksia ja vaateita, mutta samalla ne toimivat paikkoina, joissa vaateen tarkemmista yksityiskohdista keskusteltiin. Lehdissä kielipohdinnat näkyvät esimerkiksi esseissä, artikkeleissa, ajatustenvaihdoissa ja kritiikeissä. Ensin mainituissa pohdinta on laajinta, kun taas kritiikeissä kieli on asia, josta mainitaan usein mutta lyhyesti. Mainintojen lyhyydestä huolimatta kritiikit ovat alue, jolla kieltä ohjataan ja normitetaan vahvasti, kun teosten kielen piirre kuvataan ja arvotetaan samassa yhteydessä. Kritiikeistä piirtyvä kuva ideaalikielestä on melko yhtenäisen, mikä osin johtunee siitä, että kieli nousee esiin usein juuri saman, melko pienen kriitikkojoukon teksteissä.¹³

Kaiken kaikkiaan lehtiteksteissä kieltä ohjataan monin tavoin: teksteissä voidaan antaa suoria ohjeita siitä, miten kieltä tulisi käyttää, tai toisaalta voidaan esittää kielen ongelmakohtia myös niin, että lukijan tulkittavaksi jää, miten näitä ongelmakohtia olisi vältettävä. Tämä ohjailu keskittyy pääosin kaunokirjallisuuden kieleen, mikä tekee siitä osin erillisen suhteessa samaan aikaan enemmän kielitieteen suunnasta

¹¹ 1950-luvun runoissa näkyvästä kielen käsitteen sekä kielen ja ilmaisukielen välisen suhteen (uudelleen)määrittymisestä ja haastamisesta, ks. luku 6.

¹² Modernismi oli noussut keskusteluun jo esimerkiksi Yrjö Oinosen (1949) kirjoitettua *Ajan kirjassa* artikkelin nimellä ”Modernismin ongelma”, johon Kai Laitinen (1949) oli intoutunut vastaamaan *Näköalassa* otsikolla ”Modernin taiteen puolustus”.

¹³ Kritiikeissä arvostetaan erityisesti kielen tuoreutta ja siihen liittyvää kuluneiden ilmausten välttöä, tiiviyyttä, turhiksi mainituista sanoista riisumista ja punnittuutta.

suoritettuun kirja- ja yleiskielen ohjailuun¹⁴. Toisaalta aineistoni kielenohjailu suuntautuu osin myös kaunokirjallisuuden ulkopuolelle, joskin usein niin, että kaunokirjallisuuden kielellä nähdään olevan vaikutusta muuhun kielenkäyttöön nimenomaan mallina.

Hyvin harvoin kieli on minkään tekstin pääaiheena, vaan se kytkeytyy yleensä muihin aiheisiin. Lehdistä erityisesti *Parnasso* ja jonkin verran myös *Suomalainen Suomi* kunnostautuivat kielikeskustelun runsaudessa, kun taas muissa lehdissä keskustelu oli satunnaisempaa. Aineistostani näkyy myös, että tietyt kirjoittajat ovat erityisen innokkaita puhumaan kielestä lehtiteksteissään: näitä ovat esimerkiksi Tuomas Anhava, Osmo Hormia, Pekka Lounela ja Juhani Nuotto. Pääosa teksteistä on suomalaisilta kirjoittajilta, joskin niissäkin toisinaan lainataan ja referoidaan ulkomaisia tekstejä.

Kuten todettua, sen lisäksi, että 1950-luvulla kirjallisuuskeskustelu oli runsasta lehdissä, keskustelu ulottui kaunokirjallisuuteen, myös runouteen. Lehdissä ja runoissa käydyissä keskusteluissa on yhtymäkohtansa ja eronsa: aiheet ja niiden käsittelyssä eroteltavissa olevat äänet ovat lähtökohtaisesti paljolti samoja, mutta aiheiden käsittelyssä on eroja. Lehtikeskustelu on usein vahvoja ja selkeitä näkemyksiä esittävää ja poleemistakin; retorisisina keinoina käytetään tehokkaaseen vaikuttamiseen pyrkivää sanastoa ja kuvastoa (Soukka 2023). Runoissa ote sen sijaan on keskimäärin refleктоivampi, pohtivampi, epävarmempi ja samalla moniäänisempi. Runoissa voidaan punnita erilaisia näkökulmia ja siirtyä näkökulmasta toiseen. Se, mikä lehtiteksteissä saattaa näyttää selkeältä, usein problematisoituu runoissa, ja näennäisistä ratkaisuista kielen ongelmiin nousee esiin uusia ongelmia ja asiat saattavat kääntyä päälaelleen. Runoissa kielen pohdinta on siten usein dynaamista, kriittistä ja tuottaa vaikutelman liikkeestä. (Soukka 2022b, 158–159; Soukka 2023, 240.) Näin lehtiteksteissä vaikutelma on usein perillä olon, kun taas runoissa ollaan vasta matkalla, hieman eksyksissä. Tässä mielessä lehti- ja runotekstit näyttävät tarjonneen osin toisistaan poikkeavan keskustelualustan ja keskustelijan roolin. Tämä asetelma

¹⁴ Kielitieteen suunnasta tullessa kielenohjailussa alkoi toisen maailmansodan jälkeen tapahtua siirtymä oikeakielisyyden painottamisesta kielenhuollon/kielenvaalinnan ja kielen käytännön painottamiseen. Ei haluttu keskittyä vain sääntöihin, vaan myös siihen, millaista kielellinen ilmaisu ja kielen ilmaisykyky käytännössä ovat. (Kolehmainen 2014, 36–37.) Tämä rinnastuu aineistossani käytyyn keskusteluun kielen elävyydestä (ks. Soukka 2023). Toisaalta yleistä kielenkäyttöä koskevan ohjailun voidaan periaatteessa ajatella koskeneen myös kaunokirjallisuuden kieltä, jos kaunokirjallisuuden kieli sijoitetaan kirjakielen alaisuuteen. Aineistossani kuitenkin kaunokirjallisuuden kieli rakentuu aivan omaksi erityiseksi kielen alueekseen, johon kohdistuu yleis- ja kirjakielen vastaista painetta: sääntöjä halutaan rikkoa, konventioita haastaa, rajoja ylittää. Tästä konventioiden haastamisesta kohdistui modernistien suuntaan myös moitetta (ks. esim. Ojala 1957). Molemmista vaikuttaa kuitenkin sama taustaperiaate, ajatus hyvästä tai toimivasta kielestä; käytännön näkemykset siitä vain vaihtelevat.

lisää moniäänisyyttä keskusteluun, ja erilaiset tekstit siten yhdessä avaavat monipuolisen näkymän ajan keskusteluun.

Suomalaisen sotienjälkeisen modernismin kontekstin kirjallisuuskeskustelun kohdalla korostuvat usein tietyt vaikuttajahahmot, kuten Tuomas Anhava (ks. esim. Eskelinen 2016). Keskustelun kannalta on olennaista pohtia keskustelijoiden määrää, asemaa ja sitä, onko keskustelu yksinäisyyteen taipuvaista vai avointa useille äänille. Esimerkiksi Anhavan äänestä ja moniaalle lonkeronsa ulottavaa roolia sotienjälkeisen modernismin suunnan määrittämisessä ja jopa määräämisessä on toisinaan tuotu esiin kriittiseen sävyyn (ks. esim. Eskelinen 2016). On totta, että Anhavalla oli monitoimijana (kirjailija, lehtien avustaja/toimittaja/päätoimittaja, kustannustoimittaja, aktiivinen osallistuja keskusteluihin) merkittävä valta-asema 1950-luvun kirjallisuuskentällä. Tämä saattoi herättää monenlaisia tunteita aikalaikirjailijoissa (ks. esim. Suurpää 2011, 69–87). Tutkimuksessani haluan kuitenkin nähdä myös tämän asetelman taakse: kielikeskustelussa Anhavan ääni kuuluu mutta ei yksin dominoi; sen sijaan läsnä on hyvin monenlaisia näkemyksiä ja monenlaisia tapoja lähestyä samaa aihepiiriä. Silti se, että 1950-luvun kirjallisuuskeskustelussa esiintyi vahvoja kannanottoja ja joukko vahvasti kantaa ottavia kirjoittajia, tulee näkyväksi aineistossani, eikä näitä voimakkaita ääniä voi siten tasapäistää kaikkien muiden äänten kanssa. Se, että jokin näkemys esitetään ohjenuoramaisesti tai koetaan hallitsevaksi, voi vaikuttaa siihen, miten poikkeavia näkemyksiä esitetään. Hallitseva näkemys voi myös asettua tekstin taakse ennako-oletetuksi. Olennaista analyysini kannalta on, mitä tällöin tekstissä tapahtuu.

Edellä olen käsitellyt 1950-luvun kielikeskustelun yleistä ilmapiiriä ja lehtiä ja runoja keskustelun mahdollistajina ja aktivoijina. Seuraavaksi keskityn pohtimaan sitä, millaisia nimenomaan kieltä pohtimaan ohjaavia tekijöitä Suomen sotienjälkeisen kirjallisuuden ja kirjallisuuskeskustelun kontekstissa on.

Toisen maailmansodan jälkeinen aika voidaan nähdä Suomessa otollisena aikana kirjallisuuden murrokselle ja kieli- ja kirjallisuuskeskustelulle; sodan jälkimainingit näkyivät suomalaisessa kielikeskustelussa ja sen ilmapiirissä ja toimivat yhtenä kielikeskustelua ajankohtaistavana tekijänä. Valmiina annettuja totuuksia ja vanhoja ihanteita ja ideologioita kyseenalaistettiin (Nykänen 2022, 15), ja kielen osalta sota-ajan läheisyys näkyy esimerkiksi pyrkimyksissä ohjata kielenkäyttöä eroon sota-ajan retoriikasta. 1950-luvun keskustelussa tulee usein voimakkain äänenpainoin esiin kielen kytkeytyminen kielen ulkopuolellekin ja kielen oleminen vastuussa muistakin kuin puhtaan kielellisistä asioista. Tästä juontuu ajatus, että sillä on väliä, millaista kieltä käytetään. Yksi filosofian kielellisen käänteen myötä pinnalle noussut ajatus oli, että maailmasta pitäisi keskustella keskustelemalla optimaalisesta kielestä (ks. Hirschkop 2019, 2).

Sodan läheisyys on liitetty myös vaikeuksiin kielellisen ilmaisun löytämisessä (Nykänen 2022, 295). Mirkka Rekola (1990, 20) on kirjoittanut sodanjälkeisen

muuttuneen maailmankuvan kytköksestä kielellisen ilmaisun ongelmiin: ”Tunsin, että maailma jakautuu kahtia enkä ole missään. Huomasin, etten pysty ilmaisemaan kokemustani kielessä, jossa on aina vastakohtat, kuten hyvä/paha, terve/sairas ja niin edelleen. Tunsin, ettei minun kokemukseni kulje sieltä vaan jostakin sieltä välistä, ja että se välikohta ei suinkaan ole mikään kompromissi.” Nykänen (2022, 295–296) on useiden kirjailijoiden kokemusten pohjalta yhdistänyt sodanjälkeisen ajan juuri kielellisen ilmaisun vaikeuteen ja hiljaisuuteen. Hän on todennut, osin aiempaan tutkimukseen (Kirves 2008, 412–414; Viikari 1992, 41–50) viitaten, seuraavasti:

Uskon menettäminen sanoihin oli osaksi seurausta sotapropagandasta, jota useat kirjailijat olivat itse tuottaneet sotien aikaisissa tehtävissään. Mustavalkoisten asetelmien aika oli jättänyt jälkensä tapaan hahmottaa kieltä ja todellisuutta, ja sotien jälkeen kirjoittaneita modernisteja kiehtoi suorista kannanotoista riisuttu ilmaisutapa ja arkinen kieli. Erityisesti ideologinen kiihko ja isänmaallinen hurmoksellisuus koettiin sodan jälkeen vieraina.

Yhdeksi kielipohdintojen keskeisyyden taustatekijäksi voidaan siis katsoa yleinen tarve uudistaa ilmaisua ja kieltä sen keskeisenä elementtinä. Tutkimuksessa on myös painotettu 1950-luvun Suomen paikkaa rintamalinjojen, idän ja lännen välissä, eikenenkään-maalla, mikä on kytketty myös kirjalliseen etsintään ja suunnanhakuun (ks. esim. Viikari 1992). Ylipäänsä sotienjälkeinen aika olikin suomalaisessa runoudessa uuden ilmaisutavan etsimisen aikaa (Kunnas 1981), ja keskustelu uudesta runosta yltyi erityisen aktiiviseksi 1940-luvun vaihtuessa seuraavaksi vuosikymmeneksi (Enwald 2006, 11). Samalla ”vanha” kieli koettiin toimimattomaksi ja tilalle etsittiin vaihtoehtoja: haluttiin löytää kieli, joka vastaisi uuden ajan ja muuttuneen maailman ilmaisutarpeita tai joka sopisi muuttuvaan kirjallisuuteen (Rojola 2013, 201). Runoissa, jotka teemoittuvat kirjallisuuden suunnan etsintään, kieli on usein keskiössä; runot ovat vahvasti konkreettisen ilmaisutavan etsinnän äärellä.

Halu uudistaa kieltä ei ollut sinänsä Suomelle erityinen modernismin vahvaan nousuun liittyvä piirre, vaan yhtä lailla Suomen ulkopuolellakin oli 1900-luvulla puhuttu tarpeesta uudistaa kieltä ja ilmaisua (ks. esim. Eysteinson 1990, 12, 53; Hirschkop 2019, 4.) Niinpä uudenlaisen ilmaisun etsimisen taustatekijöitä voidaan paikantaa myös Suomen 1950-luvun kirjallisen kentän suhteesta ulkomaisiin vaikutteisiin. Niin kuin jo suomenkielisen modernismin ensiaallossa, myös toisen maailmansodan jälkeen kannanotoissa esiintyi halua suunnata katsetta ulkomaille uutta suuntaa valittaessa. Tänä aikana myös suomennettiin useita modernismin klassikko-teoksia. Toisaalta samalla pohdittiin kotimaisen perinteen asemaa kirjallisuudessa, ja 1950-luvulla onkin havaittavissa tasapainoilua ja kipuilua uuden ja vanhan välillä, kun samaan aikaan suunnataan uuteen mutta toisaalta etsitään innoitusta myös esi-

merkiksi suomalaisesta kansallisesta perinnöstä, arkaaisista myyteistä ja primitivismistä (vrt. Nykänen 2022, 32).

Vaihtoehtojen moneus ja yhden selkeän linjan puute voi näkyä myös hämmennyksenä ja epävarmuutena oman ilmaisun suhteen. Ulkopuolisuutta on kytketty myös yleismodernistiseen sivullisuuden kokemukseen (ks. esim. Nykänen 2022). Epävarmuutta voi myös aiheuttaa ohjaileva puhe siitä, millaista oikeanlaisen kielen ja ilmaisun tulisi olla. Moninaisuutta puolestaan entisestään lisää aineistooni ja modernismiin yleensäkin sisältyvä tendenssi vastustaa tai kyseenalaistaa ulkoa tulevaa ohjailua ja määrittämistä ja sen sijaan epäillä, reflektoida ja punnita todetun paik-kansapitävyyttä. Tutkimuksessa tämän moniäänisen kokonaisuuden marginaaleissa olevat ja dominoivia ääniä vastustavat äänetkin tulisi saada kuuluviin, koska ne ovat itsenäinen mutta samalla kiinteä kokonaisuuden ja sen toiminnan osa.

Yksi lisätekijä, joka on voinut aktivoida keskustelua kielestä 1950-luvulla, on uuskritiikin ajatusten vahva kotiutuminen Suomeen tuona aikana (vrt. Koskela & Rojola 1997, 27; Kunnas 1981, 140).¹⁵ Lehdissä huomiota saivat esimerkiksi kieli ja ilmaisukeinot ja erityisesti kieleen kohdistuvat vaarat ja kielen epäoptimaalisesta käytöstä ihmiselle mahdollisesti aiheutuvat ongelmat (vrt. Soukka 2023, 244). Uuskritiikin periaatteisiin sopivasti huomio kiinnittyi usein optimaalisten kielellisten valintojen tekemiseen. Sinänsä on mahdoton sanoa, mikä osa kielen keskiöön noususta on uuskritiikin ansiota ja mikä rinnakkainen, yhteensopiva ilmiö. Uuskritiikin nousu ja kielikeskustelun aktivoituminen kuitenkin ajoittuvat samoihin aikoihin, joten niiden välille voi olettaa jonkinlaisen vuorovaikutussuhteen. Uuskritiikin aseman vahvistuminen ei välttämättä näy vain sen periaatteiden ja ihanteiden myötäilemisinä, vaan myös arviointina, soveltamisena ja mahdollisena vastustamisenakin. Sama pätee muihin ajan vaikutteisiin. Joka tapauksessa tällaiset vaikutteet voi nähdä potentiaalisina keskustelun virittäjinä.

Aineistossani näkyy uuskritiikille ja formalismille läheinen pohdinta siitä, millaista juuri runouden kieli olemukseltaan olisi (vrt. Hökkä 2001, 11). Uuskritiikin lisäksi formalismin vaikutteet vahvistuivatkin Suomessa 1950-luvulla (Kunnas 1981, 9), ja osan kielikeskustelusta voi sisällöllisesti kytkeä formalismiin. Formalismin piirissä oli puhuttu esimerkiksi kielen eloon herättämisestä ja tottumuksen vaa-roista kielelle (ks. esim. Hirschkop 2019, 4, 160), ja samankaltaisesti suomalaisesak-in kirjallisuuskustelussa ja runoudessa kielen elävyys ja tottumuksen vaikutukset nostettiin 1950-luvulla esiin (Soukka 2023). Yhtymäkohtana on myös se, että kielen elävyys saatettiin nähdä sekä formalistien piirissä (vrt. Hirschkop 2019, 4,

¹⁵ Anhava esitteli uuskritiikkiä mm. vuonna 1953 *Ylioppilaslehdessä*, ks. Anhava 1953, 20. Harry Järv (1953) julkaisi puolestaan samana vuonna laajan vihkosen *Kritik av den nya kritiken*.

160) että suomalaisessa kielikeskustelussa koko elämän, ei vain kirjallisuuden alueen, asiaksi (Soukka 2023, 247).

Myös surrealismilla voi olla vaikutuksensa 1950-luvun kielipohdintoihin ja kielen kohostumiseen ongelmien lähteenä. Tyyne Saastamoinen (1959, 17) esimerkiksi kirjoitti surrealismin lyhyessä kartoituksessaan *Helsingin Sanomissa* 1959 myös surrealismin kielisuhteesta:

Keksittiin pahin vihollinen: kieli. Ohjelmaksi tuli puheen pilkkominen, syntaksin särkeminen ja päänäpintymien ja ahdaskalloisuuden kivittäminen.

Että sanat pääsisivät estoitta ja ehdollisista reflekseistä ”suhun”, avattiin ovet alitajuntaan ja keksittiin automaattinen kirjoitus: typerä, ahdas ja virallisesti hyväksytty. Järkeä oli nujerrettava.

Vaikka aineistoni runoissa ei radikaalia kielen pilkkomista esiinnykään, kielen vihollisuus tulee metakielellisissä pohdinnoissa esiin, samoin tarve sidoksista ja rajoitteista vapaalle kielen paperille virtaamiselle; automaattisen kirjoituksen sijaan suunna tällöin ratkaisun hakemisessa tosin usein on luonto.

Suomessa käydyn kielikeskustelun taustaa voidaan tavoittaa myös yleisestä modernismin kontekstista ja modernismissa kansainvälisestäkin ilmenneestä kiinnostuksesta kieleen. Tämä osuu ajallisesti paljolti yhteen filosofian ja muidenkin alojen kielellisten käänneiden kanssa. Tällöin kielestä tuli mahdollisuuksien alue: kielellä nähtiin olevan valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia, niin hyvässä kuin pahassa. Näissä kielipohdinnoissa taustalla siinsi yleensä ajatus siitä, että kieli oli jotenkin johtunut tai ajautunut harhaan ja että tähän ongelmaan oli puututtava. (Hirschkop 2019, 4.) Tällöin kieli ei ollut vain kielen, vaan jopa koko ihmiselämän tai maailman asia, mikä osaltaan selittää tarvetta ja halua puhua kielen käytöstä, normittaa sitä. 1900-luvun taitteesta alkaen Euroopassa oli myös laajasti ajateltu, että kieli oli ymmärretty väärin eikä ollut huomioitu sitä, että kielellä on vahva suhde sitä ympäröivään yhteiskuntaan. Ajateltiin myös, että kielen ongelmat ovat yleisiä ja vastuussa monista sosiaalisista ongelmista ja että kieltä tutkimalla voitaisiin ratkaista muidenkin alueiden ongelmia. (Hirschkop 2019, 1, 3.) Tällöin on ymmärrettävää painottaa sitä, miten sillä on merkitystä, miten ja millaista kieltä käytetään. Samoin korostuu tietoisuus kielestä ja siitä, että kieli ei ole vain erillinen saarekkeensa tai pelkkä kommunikaation väline, vaan sillä on vaikutuksensa ihmiseen ja ihmisen ympäristöön. Tämä ajatus, että kieli toimii ja vaikuttaa, näkyy sekä lehti- että runoaineistossani selkeästi; tietoisuutta kielestä puolestaan edistää ensinnäkin puhe kielestä, toiseksi lehtiaineistossa ajoittain esiintyvä tarkka sanojen ja käsitteiden merkityksiin syvennyminen ja kolmanneksi runoissa esiintyvä puhe kielestä ja kielen tuominen kohosteiseksi esimerkiksi sanaleikeillä, monitulkintaisilla ilmauksilla ja kielen totunnaisien sääntöjen rikkomisilla. Kieli nähtiin myös aiempaa vahvemmin erityisenä mah-

dollisuutena tuottaa merkitsevyyttä runoihin (Hökkä 2001, 10). Metakielelliset pohdinnat puolestaan ovat ymmärrettäviä modernistisessä ilmapiirissä, jossa korostettiin runoilijan käsityöläismäisyyttä ja oltiin hyvin tietoisia runojen syntyprosesseista (vrt. Kunnas 1981, 147).

Vaikka aineistossani kielestä keskustellaan läpi koko 1950-luvun, toisinaan keskustelu on vähäisempää, toisinaan jokin kirjoitus sysää sen aktiivisemmaksi. Näissä sysäyksissä on kyse useimmiten modernismin ympärillä käydystä keskustelusta, jossa näkemyksiä esitetään puolesta ja vastaan, kuten vuosina 1957–1958 käydyssä keskustelussa modernismin ja samalla sen ilmaisukielen hämäryydestä. Modernismi on siis yksi kielikeskustelua virittävä tekijä, ja kieli nähdään näissä keskusteluissa yhtenä juuri modernismin kannalta olennaisena tekijänä, mikä tulee erityisen vahvasti esiin modernismiin kriittisesti tai vastustavasti suhtautuvissa kirjoituksissa. Toisaalta juuri modernismin piiriin luetut kirjailijat näyttävät olevan erityisen innostuneita kielestä keskustelijoita. Modernistit myös saivat moitetta kieleen kohdistuvasta kiinnostuksestaan. Esitettiin esimerkiksi, että kieleen keskittyttäisiin liikaa, mikä jättää muut kirjallisuuden aspektit liian vähälle huomiolle. Tällaista huolta kirjallisuuskritiikin osalta oli esittänyt Jorma Kivistö (1953, 92) *Parnassossa* kommentoidessaan uskriteiikkiä ja *Parnassossa* julkaistuja uskriteiikin esittelyjä (ks. Anhava 1952; Jarrell 1952): ”Pääpaino onkin nykyään siirtymässä puhtaasti ilmaisukeinojen analyysiin. [– –] Ja kun oikein tuijotetaan silmät sokeiksi ilmaisumahdollisuuksiin, oletetaan lopulta ettei sillä väliä mitä ilmaistaan.”

Kieleen ja omaan ilmaisuun liittyvien epävarmuustekijöiden, moninaisten erilaisten kieli-ihanteiden ja vaatimusten voi ajatella altistavan kirjailijan myös sivullisuuden kokemuksille. Kontrapunktisen luennan, moniäänisyyden ja kielikeskustelun kannalta tällainen sivullisen tai ulkopuolisen positio on mielenkiintoinen. 1950-luvun kirjallisuudessa on näin kuulumisen ja kuulumattomuuden välinen jännite, tarkastelun ja kokemisen positioita, jotka ovat samanaikaisesti sekä sisällä että ulkopuolella. Said (1994, 333) on kuvannut samankaltaista asetelmaa, joskin aivan toisessa yhteydessä: ”There is then not just the negative advantage of refuge in the emigré’s eccentricity; there is also the positive benefit of challenging the system, describing it in language unavailable to those it has already subdued”. Said sinänsä puhuu erityisesti kohteen tarkastelusta maanpaossa olevan silmin, ja tutkimuksessanikin kontrapunktinen luenta on nimenomaan aineiston lähestymistapa, eikä ensisijaisesti jotakin, jonka periaatteiden mukaista hahmotusta etsin aineistoni teksteistä. Kuitenkin tällainen kontrapunktinen tietoisuus tai hahmottumistapa voi ilmetä myös aineistoni teksteissä, ja myös tämä tulee esille kontrapunktisen luennan kautta. Tämä teksteissä näkyvä hahmotustapa puolestaan voi osin olla seurausta 1950-luvun kirjallisuuden murroksesta ja kirjailijoiden ulkopuolisuuden kokemuksesta sekä tarpeesta positioida itseään suhteessa ihanteisiin, vaatimuksiin, kritiikkiin ja toisiin kirjailijoihin.

Edellä olevasta tarkastelusta on havaittavissa, että 1950-luvulla oli useita tekijöitä, jotka saattoivat ohjata ja kannustaa keskustelemaan kielestä. Seuraavaksi käsittelemme tarkemmin tämän keskustelun sisältöä.

5.2 Likaiset sanat: näkemys kielestä 1950-luvun runoudessa ja lehtikirjoituksissa

Mitä kielestä sitten 1950-luvulla oikeastaan kirjoitettiin, minkälaisia ääniä keskustelussa esiintyi? Tässä alaluvussa käsittelemme 1950-luvun runo- ja kirjallisuus- ja kulttuurilehtiaineistojen pohjalta tätä kysymystä. Tarkemmin olen eritellyt asiaa väitöskirjani artikkeleissa. Yleinen kuva kielikeskustelusta toimii kontekstina, kun luvussa 6 tarkastelen ydinaiheita eli kielen ja luonnon kytköksiä. Seuraavaksi luon ensin yleiskuvaa kielen ongelmalliseksi kokemisesta, sitten kielen uudistukseen liittyvistä äänistä ja lopuksi kielen muutoksen monista suunnista. Kaikissa näissä kuuluvat kieleen liittyvän suuren kiinnostuksen ja innostuksen vastapainona kieleen ja ilmaisuun kohdistuvat epäilyt ja ongelmanasettelut.

Kielen keskeisyys tulee esiin sekä lehtiteksteistä että runoista. Molemmilla alueilla myös toistuu monia samankaltaisia ääniä. Erityisen yleisiä ovat pohdinnat kielen ongelmista ja vaaroista ja ajatus uuden kielen tarpeesta. 1950-luvun lehtikirjoittelussa suhde kieleen ja sen käyttöön on usein hyvin arvottavaa, normittavaa tai ohjeistavaa. Kielestä tuodaan esiin uhkia ja keinoja välttää nämä uhat. Tekstien sisällä pohdinta on näin monesti kieli-ihanteiden suhteen yksinäistä ja hyvän ja huonon dikotomioihin nojaavaa. Runoissa kielen pohdinta ei ole näin suoraan yksinäisyyteen tähtäävää. Runoista kyllä voi kuulua muiden äänten ohella kielen ihanteisiin liittyviä ääniä, mutta kyse voi olla sekä ihanteiden tuottamisesta että kriittisestä arvioinnista; toisin sanoen yhden runon sisälläkin voi kuulua useita ääniä ja vastääniä. Se, mikä lehtiteksteissä saattaa näyttäytyä yksinkertaisena kielen ideaalina, haastetaan ja asetetaan koetukselle runoissa. Niinpä usein runoissa rakentuva mielikuva kielestä on epävarma, reflektoiva, etsivä ja tuskainenkin. Kieli ei runoissa myöskään ole yksin järjen ja järkeilyn asia, vaan siihen liitetään myös tunteita, materiaalisuutta ja ruumiillisuutta. Tämä tuottaa sekä runojen sisälle että runojen ja toisten runojen ja lehtitekstien välille kontrapunktisia asetelmia, joissa äänet ovat vuorovaikutuksessa, suhteutuvat toisiinsa ja toimivat yhdessä.

Ajatuksen, että muuttunut maailma tarvitsee muuttuneen kielen, on esitetty olleen keskeinen sotienjälkeisenä aikana (ks. esim. Rojola 2013, 201). Yleinen sekä lehti- että runoaineistossa kuuluva ääni onkin uuden kielen tarve, joka nousee esiin sekä suoraan ilmaistuna että muun pohdinnan taustalla vaikuttavana oletuksena. Lehtiteksteissä tätä uutta kieltä vaaditaan ja määritetään, runoissa sitä etsitään ja toisinaan löydetään, toisinaan jäädään etsinnän tilaan. Yhteiskunnan ja kirjallisuuden alueen muutosten ja murrosten aikana kielen uudistamiseen liittyy myös huolta ja

epävarmuutta: aineistostani paistaa läpi, miten aika ei suoraan generoi uutta kieltä valmiina käytettäväksi, vaan tätä kieltä on etsittävä, se on löydettävä, jotta voidaan päästä eteenpäin, sitä on ohjailtava, sillä väärään suuntaan harhautumisen riski on läsnä. Samalla kielen murros on erontekoa aiempaan.

Uusi kieli tulee esiin myös silloin, kun etenkin runoissa pohditaan ilmaisukielen löytämisen ongelmia. Kyse ei ole vain kielestä, joka ei täysin kykene ilmaisemaan haluttua, vaan myös täysin kateissa olevasta ilmaisukielestä. Kun vanha kieli on hylätty, on etsittävä uusi. Nämä pohdinnat liittyvät pääosin juuri kirjallisuuden kieleen, mutta on myös joitain tapauksia, joissa pohditaan arkisen ilmaisukielen ongelmia ja mahdollisuuksia. Tähän kiinteästi liittyy kääntymistä luonnon puoleen käsittelen varsinaisesti luvussa 6. Alla oleva katkelma Lasse Heikkilän (1951, 22) runosta ”Vita nuova” tuo vahvasti esiin sekä uuden kielen tarpeen että uuteen kieleen kohdistuneet suuret odotukset:

[—]
on vaiettava, on hiljennyttävä, on rauettava
uuteen elämään
opeteltava uusi kieli, äidinkieli,
jota kauan on ollut vailla, joka nyt on kuiskannut
ensimmäiset tavunsa, aloittanut sanasinfoniansa
oudon ja ennenkuulumattoman
[—]
valaisten, voittaen, johdattaen uuteen elämään . . .

Modernistien ulkopuolelta ja myös modernistien viiteryhmään luettujen joukosta kohdistui modernistien kieleen ja oletettuihin kieli-ihanteisiin myös arvostelua. Tämä tuo lisäjännitteen uutuuden tavoitteluun, sillä modernismiin kielteisesti tai kriittisesti suhtautuvien joukosta löytyi niitä, jotka syyttivät modernistien tai modernistiksi haluavien käyttämää kieltä uutuuden ja erikoisuuden tavoittelulla pilatuksi ja valheelliseksi. Esimerkiksi *Parnassossa* julkaisi nimimerkki ”K. K-s”¹⁶ (1954, 28–29) lyhennelmän runoilija ja kriitikko Stephen Spenderin kirjoituksesta otsikolla ”Modernismi on kuollut”. Lyhennelmässä tartutaan myös kieleen:

modernistinen liike, jonka kirjailijat aikaisemmin olivat vastuussa vain itselleen, on kuollessaan muuttunut instituutioksi, vastuuntuntoiseksi laitokseksi, jonka on hinnalla millä hyvällä annettava kansalle sitä mitä tämä odottaa modernilta taiteelta. Tästä johtuu että modernismin erikoiskieli, joka aikaisemmin oli taiteili-

¹⁶ Nimimerkin takana oli Kirsi Kunnas, mutta myös lehden toimituksella oli osansa juuri Spenderin tekstin tulemisessa referoiduksi (Suurpää 2011, 71).

jan yksilöllinen ilmaisuväline, on muuttunut tekniikaksi, joka voidaan oppia ja opettaa.

Samankaltaista kritiikkiä kielen itsetarkoitukselliseksi muuttumisesta ja teknillistymisestä esiintyi myös muualla lehtikeskustelussa. Niinpä uutuuden tavoittelun ääni kuuluu monista suunnista, mutta sen arvotus riippuu tulkitsijasta.

Uuden kielen käsite ei sikälikään aikalaiskeskustelussa ole yksioikoinen eikä itsestäänselvyys, että vaikka puhe uudesta kielestä toistuu ja näin pysyy vahvana tai vahvistuu, uuden kielen suunnasta ei vallitse yksimielisyyttä eikä aina selvyyttä. Lisäksi keskustelussa on ääniä, jotka kyseenalaistavat valittuja uuden kielen suuntia tai uuden kielen etsinnän ylipäänsä, minkä lisäksi uuden kielen etsinnässä voidaan kääntyä itse asiassa vanhaan, kieleen, joka on joskus ollut. Tämä joskus ollut tilanne voi viitata joko johonkin primitiiviseen tai kuviteltuun joskus olleeseen mutta menetettyyn kieleen ja tapaan käyttää kieltä tai se voi viitata lapsen kokemusmaailmaan, joka näyttäytyy puhtaana konventioiden ja totunnaisuuksien vaikutuksista. Tällainen kulttuurisessa ympäristössä menetetyn alkukantaisen tai lapsen kokemusmaailman ihannointi muistuttaa Elise Nykäsenkin (2022, 193) modernistisen proosan yhteydessä kuvaamaa primitiivisen taiteen ja lapsen mielikuvitusmaailman romantisointia, joka kytkeytyy surrealistiseen poetiikkaan. Eeva-Liisa Mannerin (1956, 91–92) runo ”Lapsuuden hämärästä” on havainnollistava esimerkki lapsen kokemusmaailman ja mielikuvituksen arvostuksesta ja aikuisen kokemistavan ja kielen problematisoinnista:

[– –]

Olla kummastunut ja tulla suuremmaksi,
kasvaa ja erota kaikesta lämpimästä pois,

[– –]

Kaivata ja menettää jotakin sanomatonta,
oppia lukemaan ja erota yhä enemmän ja enemmän
vaistoista, ja tulla kodittomaksi,
se on yhtä kuin kadottaa todellisuus:

[– –]

Menettää ja menettää. Niin menetin esineiden sielun,
aineen olemuksen, sen mikä on
pintojen takana: ei suljettu tyhjyys,
vaan liike ja vapaus tarkoin järjestetty,

[– –]

Niin menetin korkeuden, tuolinjalkojen metsän,

[– –]

Siinä missä aineistossani näkyy etenkin runoissa ajatus paluusta johonkin ihanteelliseen, turmeltumattomaan kieleen, lehtiaineistossakin tulee esiin ajatus ihmisen turmelemasta kielestä mutta suunta ei yleensä ole paluussa, vaan nykyisen kielenkäytön korjaamisessa ja puhdistamisessa turmelevista elementeistä. Sekä vanhaan että uuteen haikailevia erilaisia keskustelun ääniä usein yhdistää kuitenkin ajatus yhdestä ideaalisesta (kaunokirjallisuuden) kielimuodosta ja tavasta käyttää kieltä. Samaan aikaan monissa teksteissä tunnustetaan kielen tulkinnassa toimiva yksilöllisyys ja keskinäisen täyden oikein ymmärtämisen, täysin jaetun kielellisen kokemisen vaikeus tai mahdottomuus; tämä ei kuitenkaan näytä yleensä linkittyvän ajatukseen mahdollisuudesta sellaiseen ihannetilaan, jossa vallitsisi moniääninen erilaisten kielten ja kielenkäyttötapojen kokonaisuus.

Uuden kielen tarve vaikuttaa runoissa monesti taustaääninä. Uudistukseen ajaa usein vain harvoin kyseenalaistettu ajatus kielen viallisuudesta. Uuden kielen etsintään liittyikin usein runoissa kielen riittämättömyyden ääni, kuten Lassi Nummen (1954, 80) runossa ”Mykkä”: ”Millä kielellä kirjoittaisin päiviäni äänettömän laulun? / Ei sanoja, ne murenevat. Ei säveltä, se ei kerro, / ei laula minun lauluani. Minun lauluni on mykkä. Ei sävelet, ei sanat –”. Uudistusta voi ajaa myös kielen kokeminen vialliseksi tai turmeltuneeksi. Puhutaan kielen ilmaisukyvyttömyydestä, inflaatiosta, tyhjyydestä ja kuolemasta. Kieli voidaan nähdä liian arkipäiväistyneeksi, harhaanjohtavaksi tai käsittämättömäksi. Kielikeskustelussa kuuluu myös ajatus kielen valheelliseksi tai jopa vaaralliseksi käymisestä. (Ks. tarkemmin Soukka 2023, 244–248.)

Kielen vioittumisen teemaan liittyy myös konventioiden karsastaminen ja kielen sääntöjen ja kielen käytön säännönmukaisuuksien haastaminen. Tämä ei ollut yksin Suomen ilmiö, vaan yleisempi 1900-luvun kieli-ilmapiirin piirre (Hirschkop 2019, 6). Konventionaalisten ilmaisujen karsastus kytkeytyy myös modernisteilla tavattuun ennakkoluuloon valmiina ulkoa annettuja malleja ja merkityksiä kohtaan. Käytännön tasolla tämä näkyy esimerkiksi kieliopin sääntöjen haastamisena, kielen hapuiluna ja hajottamisena ja sanojen yllättävinä yhteentuomisina. Sääntöjen ja säännönmukaisuuksien pohdinta näkyy kuitenkin myös metakielellisellä tasolla: puhutaan toistamisesta ja automatisoitumisesta ja vastapainona puhutaan myös tuoreesta ilmaisusta ja elävästä kielestä.

Modernistit pohtivatkin kielen elämää ja kuolemaa; tätä olen käsitellyt kolmannessa artikkelissani. Näissä yhteyksissä esiintyy monesti vahvaa ja pooleihin vetoavaa sanastoa: puhutaan kuolleesta ja elävästä kielestä ja käytetään väkivallan termistöä. Kuollut kieli kytkeytyy toisaalta keskusteluun kielen yleisestä tilasta ja ajatuksen köyhyydestä, toisaalta tiettyihin tuhoisiin kielen käytön tapoihin, kuten automatisoitumiseen, monisanaisuuteen ja tyhjiksi koettujen fraasien toisteluun. Kielen rappio liitetään myös kirjallisuuden rappioon. Vaikka monesti kielen laatua pohdittaessa huomio kääntyy kaunokirjallisuuden kieleen, huolen kohdalla ei aina ilmaista, koh-

distuuko se kirjallisuuden kieleen vai kielenkäyttöön yleensä. Samoin huoli voi koskea yksittäisen ihmisen kieltä tai yhteisössä vallitsevaa tapaa käyttää kieltä. Yleinen vaikutelma on, että kun yhteisön käyttämään kieleen haetaan muutosta, vastuu lankeaa kirjallisuudelle; kun yksilön kieli tuntuu olevan hukassa, yksilön on itse ratkaisunsa etsittävä (pois lukien tapaukset, joissa kirjallisuuskritiikeissä kriitikot suoraan ohjeistavat kirjailijaa).

Kielen ongelmien taustatekijöinä nähdään toisaalta ihminen, joka epäoptimaalisilla kielenkäyttötavoillaan kuluttaa ja tylsistyttää kieltä tai kytkee siihen ylimääräistä painolastia. Toisaalta taustalla siintää ajan ja yhteiskunnan konteksti, joka voi houkuttaa kontaminoimaan kieltä: käyttämään iskusanoja ja fraaseja, tekemään kielestä retorisen välineen ilman sisällöllistä sanomaa. Tällaisesta vioittuneesta kielestä puhutaan esimerkiksi tyhjänä tai kuolettavana. Mirjam Polkunen (1967) kirjoitti sotienjälkeisestä kokemuksesta, jossa yleiskielestä oli tullut ”yleisvalhetta”.

Modernismin kielellisten uudistusten korostuksen kontekstissa tulee esiin myös kysymys, missä määrin kielen tulisi olla yksilöllistä, missä määrin yleistä ja jaettua. Lehtikirjoittelussa tuodaan esiin sekä huoli liian konventionaalisesta ja totunnaisesta ilmaisusta että liian yksilöllisestä, käsittämättömäksi käyvästä kielestä (Soukka 2023, 248–250). Tässä pelataan myös subjektiivisen ja objektiivisen määrittymisellä: aitous ja riippumattomuus tuntuu löytyvän yksilöllisyyden kautta, jolloin mielikuva voi kääntyä Matti Kurjensaaren (1953, 20) *Arenassa* esittämiin sanoihin: ”Taiteilijan subjektiivisuus on hänen antinsa objektiivisuudelle.” Tällaiset 1950-luvun kirjallisuuskeskustelun asetelmat rakentuvat usein pooleista ja muistuttavat paradokseja, joissa jokin piirre äärimmilleen vietyä keikahtaakin vastakohdakseen. Mahdottomasta tulee mahdollista erilaisten äänten yhteisöinnissa.

Aineistossani näkyy myös ajatus kielen liittymisestä siihen, miten ihminen hahmottaa ja kokee maailmaa ja on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Tähän kytkeytyy myös pohdintaa kielen ja maailman suhteesta. Lehtikirjoittelussa tämän keskustelun ilmentymänä voi nähdä sekä ohjailun kohti pelkistettyä ja valmiista tulkinnoista vapaata ilmaisua että pohdinnat siitä, miten kieli voi hämärtää ihmisen kuvaa todellisuudesta ja millaisella kielellä tai kielen käytöllä tältä hämäryydeltä ja harhaanjohtumiselta voitaisiin välttyä. Runoissa puolestaan esiin nousee monesti ajatus, että ihmisen on vaikea sanoittaa todellisuutta ja kokemustaan tai että kieli vaikeuttaa väliin tulemalla ihmisen aitoa maailman kohtaamista ja maailmassa oloa. Aiemmassakin tutkimuskirjallisuudessa on kuvattu tätä jännitteistä tilannetta: toisaalta kaivattiin kieltä, joka mahdollisimman välittömästi kuvaisi kohdettaan tai ilmaisi ilmaisijansa kokemuksen, mutta toisaalta tunnustettiin kielen eittämätön väliintulo ja välittömän ilmaisun haasteellisuus tai mahdottomuus (ks. Rojola 2013, 225, 227; Soukka 2022a, 18). 1950-luvun kielikeskustelussa kuuluukin erilaisia tämän kokonaisuuden ääniä: pohditaan sitä, miten voitaisiin saavuttaa mahdollisimman välitön kieli tai ilmaisu, ja sitä, minkälaisista mahdollisimman aito ja totuuden-

mukainen ilmaisu sitten olisi – onko se riisuttua, pinnassa pysyvää, mielikuvituksen maailmoihin vievää, pinnan taakse kurkottavaa, tiivistä vai vuolaan monisanaista (ks. Soukka 2022b, 168–169). Nämä erilaiset, vastakkaisiltakin vaikuttavat äänet asettuvat osaksi samaa keskustelukokonaisuutta ja tuottavat siihen jännitteen. Kielen väliin tulo näkyy runoissa esimerkiksi sen pohdintana, miten yksilö toistaa kielen kaavoja, kulttuurisesti jaettuja fraaseja ja sitä kautta tapoja hahmottaa maailmaa ja olla maailmassa tai hän voi kipuilla tilanteessa, jossa oma kieli ei tunnu vastaavan ulkoa annettua ihannetta. Nämä tuottavat runojen puhujien kokemuksiin toisaalta tuskaisuutta, toisaalta etsintää. Nykänen (2022, 36) on modernistisen proosan yhteydessä käsitellyt kielen ja kokemuksen välistä jännitettä hallinnan menetyksen ja sivullisuuden kokemuksen kautta. Aineistostani ilmenee, että kokemukset sivullisuudesta ja hallinnan menetyksestä ilmenevät myös proosan ulkopuolella. Runoissa nämä eksyksissä olevat minät voivat olla arjessa eläviä puhujajksilöitä tai kirjallisen maailman toimijoita, jotka etsivät samalla sekä ilmaisua että itseään tilassa, jossa minän ja ilmaisun välinen raja on hälventynyt.

Välittömyyteen ja puhtauteen kytkeytyvä kieleen liittyvä mutta oikeastaan ihmisestä riippuvainen ongelma tulee esille puolestaan niissä teksteissä, joissa pohditaan ihmisen tarvetta nähdä luonto puhuvana, ilmaisevana ja ihmistä ymmärtävänä entiteettinä. (Ks. tarkemmin luku 6.4.) Tämän kaltainen on myös huoli sanallistamisen vaikutuksesta sanallistamisen kohteeseen: miten kohteet pelkistyvät merkityksiksi ja sanallistumisen kautta menettävät yksilöllisyytensä. Myös siitä ollaan huolissaan, että ihminen haluaa kovasti merkityksellistää kaikkea; pohdittavaksi tulee, miten olisi mahdollista vain olla, ei merkitä, ja tässä pohdinnassa kielellä on sanallistajana ja merkitysten kantajana tärkeä asema.

Aineistossani tulee esiin myös lähettäjän ja vastaanottajan rooli kielellisten vuorovaikutustilanteiden haasteissa: viesti ei välity puhtaana, koska vastaanottaja tuo kielellä ilmaistuun oman persoonallisen panoksensa (ks. esim. Anhava 1955, 25). Kieli asettuu siis toisaalta ihmisen ja maailman tai lukijan ja kuvatun väliin ja toisaalta viestin vastaanottava ihminen itsekin vielä sekoittaa tilannetta omilla merkityskytköksillään. Tämä kytkeytyy modernistien pohdintoihin konventioiden ongelmallisuudesta: konventiotkin ohjaavat havaintoja ja tulkintoja ja kytkevät kielellisiin ilmaisuihin omat merkityslisänsä. Kun konventioiden, kliseisten ilmaisujen ja automatisoitumisen vaarat nousevat 1950-luvun kielikeskustelussa toistuvasti esiin, kyse ei oikeastaan ole niinkään kielestä itsestään, vaan siitä, miten ihminen käyttää kieltä. Niinpä siinä missä lehtikirjoittelussa voidaan antaa ohjeita käytännön kielellisiin valintoihin, runoissa kielen ongelmien pohdinta saa usein rinnalleen ääniä, jotka etsivät vapautusta ongelmista kielen käyttöä tai ihmisen kielikäsitystä muuttamalla tai kielestä kokonaan vapautumalla.

Aineistossani ei aina ole selvää, kohdistuuko kritiikki ja muutostarve pohjimmiltaan ihmiseen, yhteiskuntaan vai kieleen. Esimerkiksi kritiikeissä puhutaan kielestä

mutta samalla ohjeistetaan kieltä käyttävää ihmistä ja voidaan mainita käyttäjän ympäristön tuomat uhat toivotulle kielenkäytölle ja ajattelulle; vastaavasti runoissa monesti puhe on sekä ilmaisukielestä että ilmaisukielen käyttäjästä ja tämän suhteesta ympäristöönsä. Runoissa puhujat kuitenkin näyttävät paremmin sopeutuneen tai alistuneen ympäristönsä tilaan kuin kieleen: ensisijaisesti ollaan muuttamassa kieltä tai etsimässä kokonaan uutta kieltä, ei muuttamassa maailmaa kieleen sopivammaksi tai olettamassa, että maailmaa muuttamalla kieli muuttuisi perässä. Tähän liittyy keskustelun rivien välistä nouseva ajatus, että kieli – tai ihminen kielen käyttäjänä – muuttuu maailmaa hitaammin, jolloin kielen pitää – ihmisen myötävaikutuksella – kiritä aika kiinni.

Vaikka halu uudistaa kieltä ja ilmaisua vaikuttaa olleen monien – mutta ei kaikkien – jakama näkemys ja kielen ongelmallisuus tulee toistuvasti esiin, ratkaisuja kielen ongelmiin ja uusia suuntia kielelle etsittiin ja tarjottiin monista suunnista. Suuntien moninaisuus ilmeni myös laajemmin eurooppalaisessa keskustelussa kielten ideaaleista (ks. esim. Hirschkop 2019). Suunnat eivät myöskään aineistoni perusteella aina olleet mitenkään selviä ja vakaita. Vaikuttaakin, että aika oli vahvasti etsinnän aikaa ja tätä etsinnän vaikutelmaa korostaa modernistien runoissa kielen pohdintaan monesti liittyvä refleктоiva, suhteellistava ja epäilevä asenne.

Puhe kielestä ei siis ole pelkkää tuskailua ja voivottelua, vaikka kielen vaarat ja ongelmat saavatkin painokkaimman aseman ja kielestä riemuitaan harvoin metakielellisellä tasolla. Positiivisen ja negatiivisen raja-alueella toimivat ne tekstit, joissa todetaan tai oletetaan vanhan tai käytössä olevan kielen ongelmallisuus mutta sitten etsitään ongelmiin ratkaisua: kuollut kieli voidaan korvata elävällä, elävä kieli voi pelastaa ihmisen totunnaisuuden tappavalta vaikutukselta, uusi kieli voidaan löytää, toimimaton ilmaisu korvata toimivalla. Samoin aineistossani on nähtävissä modernismiin liittyvä into murtaa vakiintuneita todellisuuskäsityksiä (vrt. Nykänen 2022, 158) ja kielen kytkeminen yhdeksi ratkaisun avaimeksi tässä käsitysten ja kokemusten uudistamisessa. Kieleen liittyy siis myös kauniita toivon ääniä, ja näissä äänissä usein luonto on läsnä joko esikuvana tai toivon löytymisen paikkoina.

Tulevaisuuteen tähtäävään toiveikkuuteen liittyy aineistossani myös vastaääniä, jotka kyseenalaistavat ratkaisuvaihtoja ja ideaaleja, esittävät vastanäkemyksiä, testaavat ja vievät ideoita äärimilleen, jolloin niiden ongelmakohdat tulevat selkeinä esiin. Erilaiset näkemykset kielestä myös kohtaavat teksteissä ja toimivat yhdessä: uusi ja elävä sana voi löytyä lopulta vanhasta sanasta (Juvonen 1950, 91), yksilöllisyydellä tavoiteltu kielen elävyys vie kieltä kohti käsittämättömyyden tuottamaa kuolemaa (Weidlé 1951, 45, 47), ilmaisun vaikeuteen löytyy ratkaisu vaikenemisesta ja edelleen hiljaisuudesta nousevasta kielestä (Haavikko 1959, 24, 26; Heikkilä 1951, 22; Paillard 1952, 3). Silloin, kun mikään ei tunnu kielen ongelmia ratkaisevan tyydyttävällä tavalla, voidaan etsiä kohti kielettömyyttä, vaihtoehtoisia tapoja olla ja kokea maailmassa ja hahmottaa kaikkea sitä, mikä totunnaisesti on hahmo-

tettu sanallistusten tai käsitteellistysten avustuksella. Hiljaisuus voidaan nähdä merkittävänä, kieltä ilmaisuvoimaisempana. Näissäkin tapauksissa luonto asettuu usein hyvin keskeiseksi tekijäksi, joten käsittelen näitä tarkemmin seuraavassa luvussa.

Kaiken kaikkiaan kuten edeltä näkyy, kielen uudistaminen ja ideaalikielen tavoittelu, niin yhteisön kuin yksilönkin tasolla, ovat yksiä aineistostani nousevia keskeisiä kielikeskustelun ääniä. Toinen, tähän kytkeytyvä ja osin limittyvä, osa-alue on kielen ongelmien pohdinta. Kolmas, edelleen molempiin edellä mainittuihin kytkeytyvä, on halu pitää kieli elossa. Näiden sekaan limittyvä keskustelualue on näiden kaikkien reflektointi, kriittinen pohdinta ja mahdollinen kyseenalaistaminen. Äänet ja vastaäännet hakeutuvat toistensa seuraan, muutos ja pysyvyys, elävät ja kuolleet, yksityinen ja yleinen, ongelmat ja ratkaisut, ratkaisut ja niiden ongelmat kohtaavat toisensa ja toimivat yhdessä.

5.3 Puhtaat puut: luonto 1950-luvun kirjallisuuskeskustelussa

Aineistostani ilmenee, että luonnon elementeillä on vankka asema modernistisessä runoudessa 1950-luvulla. Luontoon viittaavaa sanastoa ja kuvastoa hyödynnetään laajalti. Tässä luvussa esitän aineistoni ja etenkin ensimmäisen artikkelini pohjalta havaintoja luonnon roolista, asemasta ja funktioista 1950-luvun kirjallisuus- ja modernismikeskustelussa. Näkökulma on hieman kielikeskustelua laajempi ja tarjoaa kontekstin kielen ja luonnon kytkösten tarkastelulle. Koska tarkastelen luontoa vain kirjallisuuskeskustelun ja runojen metalyyristen kohtien kautta, en tuota tässä yhteydessä koko kuvaa luonnosta 1950-luvun runoudessa. Voi kuitenkin olettaa, että kirjallisuuskeskustelun tuottama kuva luonnosta ja ihmisen luontosuhteesta on jonkinlaisessa vastaavuussuhteessa yleisempäänkin kuvaan.

Lehtiaineistossani luonnosta ei juurikaan puhuta; oletettavasti luontoa koskeva keskustelu on ohjautunut muihin foorumeihin. Tästä syystä tässä luvussa esitetty kuva luonnosta kirjallisuuskeskustelussa perustuu pääosin runoaineistooni. Sinänsä harvat lehtiesiintymät ja runsaat runoesiintymät myötäilevät toisiaan eikä lehdissä esiinny mitään selkeästi runoista poikkeavaa näkemystä luonnosta.

Runojen suhde luontoon ei ole yksioikoinen tai yksiääninen, vaan niissä esiintyy erilaisia luontoon liittyviä ääniä ja äänet myös ovat vuorovaikutuksessa ja saavat osakseen reflektointia. Reflektointi kohdistuu etenkin siihen, miten luontoa käytetään tai pitäisi käyttää ilmaisussa, miten luonto tulisi nähdä ja miten tulisi suhteutua muihin luonnon olioihin; tämä tuottaa jännitteen, kun runoissa toisaalta käytetään ja kuvataan luontoa ja toisaalta pohditaan tätä käyttöä ja kuvausta.

Olen etenkin ensimmäisessä ja toisessa artikkelissani tuonut esiin, miten 1950-luvun runoissa luonnosta puhutaan paljon ja luonnolla on monenlaisia rooleja. Luonnon elementit voivat olla runojen keskiössä, taustamaisemana tai irrallisia mainin-

toja; ne voivat esiintyä konkreettisina luonnon olioina ja elementteinä tai olla kuvaannollisia tai ideatasolle etäännytettyjä ja abstrakteja jonkin edustajia. Esimerkiksi ensimmäisessä artikkelissa käsitellyt runojen puut ovat monesti juuri tällaisia jälkimmäiseksi mainittuja ja vain harvoin pelkkiä puita: puiden avulla kuvataan jotakin muuta kuin pelkkiä puita tai puita kuvattaessakin niihin kytketään moninaisia merkityksiä. Näin puut laitetaan osallistumaan runossa kuvattuun, puiden ytimen ulkopuoliseen asiaan. Toisaalta modernistien tapaa käyttää luontoa runoissaan myös kritisoitiin: moitittiin luonnon käyttämistä symbolisesti, ihmisen kuvaamiseen (ks. Enckell 1958).

Runoissa näkyikin jännite sen suhteen, ovatko luonnon elementit ensisijaisesti tai vain luonnon elementtejä vai edustavatko, peilaavatko ja merkitsevätkö ne jotain muutakin, onko ne irrotettu alkuperäisestä paikastaan ja roolistaan ja valjastettu johonkin käyttöön. Aineistossani on myös tekstiesiintymiä, joissa aktiivisesti pohditaan juuri luonnon asemaa ihmisen ilmaisussa ja kyseenalaistetaan ihmisen oikeutta puhua luonnon äänenä, kuvitella luonnon puhuvan ja käyttää luontoa oman ilmaisuksensa ja omien tarpeidensa hyväksi. Esiin nousevat kysymykset luonnon puhtaudesta ihmisen ilmaisussa ja ihmisen houkutuksesta sotkea kuvaa luonnosta esimerkiksi tunkeutumalla itse luonnon elementteihin tai antamalla luonnon elementeille ihmisestä lähtöisin olevia piirteitä. Tällöin problematisoituvat ajatukset, että puut puhuvat (ks. esim. Anhava 1955, 21), linnut kuuntelevat ymmärtäväisinä ihmisten murheita (ks. esim. Pylkkönen 1957, 7) ja vuoret tuntevat (ks. esim. Rekola 1954, 30–31). Luonnon näkeminen ihmisen läpi sekä toteutuu että kyseenalaistuu. Useimmiten näissä esiintymissä luonto esitetään ihanteellisena ja ihminen huonompana, langenneena tai heikkona ja heikkoudessaan kuvitelmiin luonnon puheesta ja ihmiseen keskittyvästä ymmärtämisestä tukeutuvana.

1950-luvun kirjallisuuskeskustelussa luonto tosiaan nähdään usein vahvasti ihanteellisena ja esikuvallisena. Tämä ei ole toki vain kyseisen ajan piirre, vaan suomalaisessa kirjallisuudessa luonto oli nähty ihanteellisena, täydellisenä ja arvokkaana jo pitkään ennen tätäkin. Tällöin usein luonto oli esitetty kulttuurin tai harhautuneen, epätäydellisen ihmisen vastavoimana, täydellisenä kokonaisuutena tai pyhänä paikkana. Luonto on myös toiminut ihmisen pakopaikkana. (Lassila 2011, 225.)

1950-luvun runous näyttää jatkavan tätä perinnettä: luonnosta etsitään ratkaisua kielen, kirjallisuuden ja ihmisen ongelmiin, luonto on epätäydellisen ihmisen vastakohta ja muutoksen suunnannäyttävä, luontoa selvästi arvostetaan ja ihmiseltä ja tämän kirjalliselta ilmaisulta edellytetään luontoa kunnioittavia käytänteitä. Luonnon vastavoimaisuus ja ihanteellisuus ei kuitenkaan ole vain suomalaisen modernismin piirre, vaan myös laajemmin modernismissa on nähty tarve etsiä luonnosta vastavoimaa, pakopaikkaa ja uudistumista sodan runtelemasta yhteiskunnasta ja modernisaation paineista (ks. esim. Kalaidjian 2020). Toisaalta pakopaikkaäänen rinnalla ai-

neistossani kuuluu ääni, joka tuo näkyväksi, että ajatus luonnosta pakopaikkana on ihmiskonstruktio ja siten näennäinen ja haastettavissa.

Jacob Golomb (1995, 5, 7–9) on esittänyt, että autenttisuus nousi 1950-luvulla trendiksi. Tällöin autenttisuus oli erityisesti ihmisen rehellisyyttä itselleen, ei yhteisöllinen normi. Yksilön autenttisuuden rajoitteiksi koettiin esimerkiksi kasvatuksen, koulutuksen, instituutioiden ja kulttuurin asettamat normit, ideologiat ja uskomukset, joista oli suotavaa vapautua. Aitouden ihannointi näkyy myös 1950-luvun kirjallisuuskeskustelussa. Luonto on tällöin yleensä se, joka aitouden suhteen on esimerkillinen ja josta ihmiselle ammennetaan oppia. Ihminen – yksilönä mutta toisaalta yleisenä ihmisten edustajana – puolestaan on vajavainen ja juuri kasvatuksen, kulttuurin, ideologioiden ja normien saastuttama; ihminen on kasvaessaan joutunut pois aitouden tilasta (vrt. esim. Manner 1956, 91; Vartio 1952, 21–23). Tämä asetelma korostaa ihmisen ja muun luonnon vastakohtaisuutta mutta myös mahdollista yhteyttä vapautumalla aitouden esteistä; toisinaan vapautumista ei tosin esitetä realistisena vaihtoehtona, vaan enemmänkin kuvataan ihmisen erkaantumista siitä, mitä hän esimerkiksi lapsena tai lapsenmielisenä on ollut (vrt. esim. Manner 1956, 91).

On huomattava, että suuri osa suomalaisista sotienjälkeisistä modernisteista asui 1950-luvulla pääosan vuodesta kaupungeissa; juuret monilla silti saattoivat olla maaseudulla. Tämä sekä kriittinen suhtautuminen ja pettymys suhteessa omaan aikaan voivat tuottaa kontrapunktisen jännitteen kaupungin ja maaseudun/luonnonympäristön, nykyihmisen/kulttuurin ja luonnon välille, eräänlaisen kahden maailman kansalaisuuden kokemuksen, jossa menneeseen voi liittyä ihannoitua ja kaipuuta. Anna Möller-Sibelius (2021) on Solveig von Schoultzin runojen analyysin yhteydessä tuonut esiin orgaanisen luonnon ihannoinnin ja toimimisen mekanistisen maailmankuvan vastaajana. Tämä asetelma näkyy suomenkielisessäkin runoaineistossani.

Luonto voi aineistossani näyttäytyä myös uhkaavana, pelottavana ja hallitsemattomana. Sinänsä luonnon arvaamattomuus sopii yhteen modernistisen sattumanvaraisuuden ja teleologisista juonirakenteista luopumisen kanssa. Jonkinlainen luonnon armottomuus, ihmisen muotteihin mukautumattomuus tulee esiin aineistossani: ihminen voi yrittää nähdä luonnon elementit mielensä mukaisina, voi olettaa luonnon puhuvan juuri hänelle, tuntevan myötätuntoa ja toistavan ihmisen sisimmän tunteuksia, mutta runoissa tätä mielikuvaa myös hajotetaan ja tuodaan eteen tilanne, jossa luonto ei suostu tukemaan ihmisen tekemiä keinotekoisia rakennelmia. Luonto on ihmisen harhakuvitelmiin, ihmiselle mieluisen maailmanjärjestämisen uhka; tämä kuitenkin kohdataan runoissa usein vastaan pyristelemättä, ihmisen puutteita korostaen. (Vrt. Soukka 2022b, 176–177.) Toisaalta siis aineistossani on läsnä tarve lainata ja oppia luonnolta ja verrata ihmistä ja tämän kulttuurista toimintaa luontoon ja toisaalta tuodaan esiin luonnon elementtien itsenäisyyttä suhteessa ihmiseen ja kulttuuriin ja siten haastetaan luonnon käyttäminen kulttuurin ja taiteen hyödyksi.

Kaiken kaikkiaan kirjallisuuskeskustelun luonnolla on 1950-luvulla monia rooleja, asemia ja funktioita ja luontoa hyödynnetään kirjallisuuden suunnan pohdinnassa. Samoin kirjallisuuskeskustelussa läsnä on monenlaisia luontosuhteita ja luontokäsityksiä. Nämä kaikki tuottavat omanlaisiaan ääniä ja eri äänten yhdistelmiä keskusteluun, jossa kirjallisuus ja luonto kohtaavat. Äänet toimivat tällöin moninaisissa vuorovaikutussuhteissa, jotka toistavat ja muokkaavat olemassa olevia näkemyksiä ja tuottavat uusia; se, mitä äänten yhteentulemisesta seuraa, riippuu paljolti siitä, mitkä äänet asettuvat kohdatusten tai leikkaavat toisiaan, ja osin myös siitä, miten näitä ääniä tässä vuorovaikutuksessa käsitellään ja miten äänet suhteutuvat ja vaikuttavat toisiinsa. Runouden luontosuhteet asettuvat näin eristyneisyyden ja irrallisuuden sijaan vuorovaikutussuhteisiin, osiksi erilaisia kokonaisuuksia ja lopulta osaksi kokonaiskuvaa ajankohdan luontosuhteista ja luonnon kytköksistä luonnon ulkopuolelle.

6 Kielen ja luonnon kytkökset 1950-luvun modernistisessa runoudessa

Artikkelieni tuloksia yhdistelevästi esittelevässä luvussa syvennyn tutkimukseni ydinkysymykseen eli luonnon ja kielen kytköksiin 1950-luvun suomenkielisessä modernistisessa runoudessa¹⁷. Karoliina Lummaa (2010, 12) on todennut 1900-luvun jälkipuoliskon runouden ja luontokäsitysten kytköksistä seuraavasti: ”Runous- ja luontokäsitysten murrosten yhdistyessä runoudesta tuli alue, jolla neuvoteltiin luontosuhteesta sekä luontoa ja eläimiä koskevista käsityksistä ja merkityksistä.” Tämä on alue, joka tutkimuksessani on keskiössä 1950-luvun osalta: miten kielen murros yhdistyy käsityksiin luonnosta. Lummaan mainitsema neuvottelu näkyy myös aineistossani: runous on 1950-luvullakin paikka, jossa keskustellaan luontosuhteesta ja luontoa koskevista näkemyksistä ja merkityksistä ja samoin neuvotellaan kielinäkemysistä ja ihmisen ja kielen välisestä suhteesta. Nämä kaksi kokonaisuutta eivät vain myllerrä omissa poteroissaan, vaan yhdistyvät ja toimivat vuorovaikutuksessa. Kielen ja luontokäsitysten murrosten kytkeytymien ja yhteistoiminnan tarkastelu voi paljastaa näistä jotain sellaistaikin, joka jäisi piiloon tai vähemmälle huomiolle niitä erikseen tarkasteltaessa. Voidaankin kysyä, miksi kieli ja luonto kytkeytyvät 1950-luvun kielikeskustelussa, minkälaisia rooleja kieli ja luonto silloin saavat ja mitä yhteistoiminnasta seuraa. Tutkimuksessani tämän kyselyn tulosuunta on kielestä, mutta samalla paljastuu jotakin sekä kieli- että luontosuhteesta ja kieli- ja luontokäsityksistä ja näiden suhteesta toisiinsa.

Koska aineistoni runoissa hyödynnetään paljon luontokuvastoa ja -sanastoa ja asioista puhutaan luonnon kautta tai avulla, yksi kielen ja luonnon kytkeytymisen taustatekijä saattaa olla se, että runsas puhe kielestä ja runsas puhe luonnosta ovat nostaneet näiden kohtaamisen todennäköisyyttä. Luonnon ja kielen kytkeytymisen taustalla voi olla myös se, että on yleisen tavan mukaisesti hyödynnetty luontoa jos-

¹⁷ Kun viitataan tässä luvussa aineistooni, tarkoitan nimenomaan suomenkielisiä 1950-luvulla julkaistuja modernistien runoja, ellen ole erityisesti maininnut, että kyse on esimerkiksi lehtiaineistosta tai muusta ydinkysymystä kontekstoivasta aineistosta.

takin muusta puhuttaessa tai hahmotettu ja suodatettu maailmaa toisaalta luonnon, toisaalta kielen läpi. Olen halunnut selvittää, onko kielen ja luonnon kytköksissä kyse muustakin kuin puolisuhteellaisista yhteentulemisista.

Olen jaotellut kielen ja luonnon kytkökset temaattisesti alaotsikoiden alle sen mukaan, mikä kielen ja luonnon kytkee kussakin tapauksessa ja mitä havaintoja aineistosta on noussut kielen ja luonnon kohdatessa. Jaottelu pohjaa yksittäisten äänten sijaan äänten vuorovaikutukseen ja äänistä tehtäviin päätelmiin. On myös huomattava, että temaattiset kokonaisuudet eivät ole irrallisia toisistaan eivätkä niiden alla esiteltyt esimerkit yleensä rajoitu vain yhden teeman alaisuuteen, vaan luonnon ja kielen kytkökset ovat kytköksissä myös toisiinsa. Esimerkkirunot havainnollistavat tätäkin; monet niistä olisi mahdollista sijoittaa useampaankin alalukuun, ja otankin näitä yhteyksiä käsittelyssäni esille.

6.1 Yhteneviä ihanteita ja poolittuneita asetelmia

Olen käsitellyt artikkeleissani kieleen ja luontoon liitettyjä ihanteita ja niiden toteutumiseen liittyviä jännitteitä. Tällöin olen tullut kohdatusten poolittuneiden asetelmien kanssa, joissa luonto on ihanteellisuuden edustaja ja ihminen tai kieli jotakin huonompaa, langennutta tai harhaanjohtunutta. Ensimmäisessä artikkelissa olen tuonut esiin kielelle ja kirjallisuudelle asetettuja ihanteita ja sitä, miten nämä ihanteet tulevat runoissa ilmi puiden käsittelyn kautta tai suhteessa puihin. Toisessa artikkelissani olen käsitellyt samankaltaista problematiikkaa puita laajemmin luonnon ja kielen yhdistävien esiintymien kautta. Kolmannessa artikkelissa ovat vahvasti läsnä kielen ihanteet ja ongelmat ja luonnon toiminen vastaelementtinä ongelmalliselle kielelle. Seuraavaksi käsitelen kieleen ja luontoon kytkettyjä ihanteita ja kielen ja luonnon välisiä poolittuneita asetelmia sekä sitä, miten ihanteet ja poolit tuovat kielen ja luonnon tekemisiin toistensa kanssa.

Kielelle ja luonnosta puhumiselle asetetut ihanteet ja siten luontoon ja kieleen liittyvät äänet ovat aineistossani osin yhteneväiset ja asettuvat sitä kautta erilaisiin vuorovaikutussuhteisiin. Siinä missä kieleltä edellytettiin esimerkiksi puhtautta, tarkkuutta ja tyhjistä sanoista riisumista, luonnonkuvaukseltakin saatettiin vaatia suoruutta ja symbolisuudesta ja metaforisuudesta pidättäytymistä. Luonnosta tuli puhua sinä itsenään, mahdollisimman välittömästi, ja luonnolle haluttiin antaa mahdollisuus vain olla, ei merkitä tai toimia ihmisen välineenä. Tällöin kyse on myös luontosuhteelle asetetuista ihanteista ja siitä, miten ihmisen tulisi olla maailmassa, osana luontoa. Luonnosta puhuminen ei tällöin olekaan aina pelkästä luonnosta puhumista, vaan luonto, kieli ja ihminen kielen käyttäjänä kytkeytyvät monesti erottamattomasti toisiinsa.

Luontoa ja kieltä yhdistävinä ihanteiden alueen piirteinä ovat aineistossani myös luonnollisuus, aitous ja alkuvoimaisuus. Luonto on tällöin kaksitahoisessa asemassa:

toisaalta ihminen on voinut omassa luontosuhteessaan erkaannuttaa luontoa näistä ihanteellisista piirteistä käyttämällä luontoa hyväkseen ja näkemällä luonnon ihmisen läpi, mutta taustalle kuitenkin oletetaan luonto juuri jonakin aitona ja luonnollisena, kulttuurista ja ihmiskonventioista vapaana. Jälkimmäisessä muodossaan luonto toimii aineistossani esimerkillisenä. Kielen kohdalla puolestaan luonnollisuus, aitous ja alkuvoimaisuus ovat jotain yleensä menetettyä mutta sellaista, jota kohti kielen käyttäjän olisi tärkeä suunnata esimerkiksi kääntymällä luonnon puoleen ja vapautumalla rutiinien, automaation ja konventioiden kahleista. Toisaalta paluu esikielelliseen aitouteen ja luonnollisuuteen voi vaikuttaa myös mahdottomalta, saavuttamattomalta kaipauksen kohteelta.

Kieli ja luonto yhdistyvät runoissa vastakohtaisuuden kautta etenkin siis silloin, kun luonto esitetään ihanteellisena ja kieli vaillinaisena, toimimattomana tai muutoksen tarpeessa olevana. Ihminen kytketään tiiviisti kieleen (konventioineen) ja esitetään kielen tavoin langenneena, juuriltaan erkaantuneena hahmona. Toisessa artikkelissani olen käsitellyt juuri luonnon ja kielen arvottumista ja asettumista vastakkain.

Sekä luonnon että kielen kohdalla 1950-luvun kirjallisuudessa tulee esiin juurilta erkaantuminen ja roolin muuttuminen. Esimerkiksi ensimmäisen artikkelini aineiston puut ovat toisaalta metsän elementtejä mutta toisaalta ne ovat siirtyneet myös katuvalojen valaisemiksi yksinäisiksi rivissä seisojiksi, viljellyiksi riveiksi, ihmisen peileiksi, puutuotteiksi, runojen materiaaliksi tai jonkin muun kuin itsensä kuvaajiksi. Kieleenkin voi liittyä kokemus jostakin alkuperäisestä erkaantumisesta: kieli on muokkautunut ihmisen ja kulttuurin vaikutuksesta, joutunut ihmisen mikroskoopin alle tarkkailtavaksi ja pilkottavaksi, se on erkaantunut käytöstä irrallisiksi ideaaleiksi, kirjaimet ovat viljellyissä ja karsituissa riveissä sivuilla ja kielestä ja ilmaisusta on tehty tuote, jota voidaan myydä, ostaa ja eristää taiteelliseksi objektiksi. Nämä kaikki tuottavat ambivalenssia ja jännitettä luonnon elementtien ja kielen erilaisten olemusten ja olomuotojen välillä. Pooleina ovat kaipuu alkuperäiseen tai aitoon ja ympäristöstä erkaantumisen tuntemukset. Lisäksi runojen luontosuhteiden kipukohdissa on usein kysymys puhujan halusta kuulua luontoon ja samalla kokemuksesta luonnosta erilliseksi joutumisesta ja todellisesta minästä erkaantumisesta. Tällöin kielen, ilmaisutapojen ja oman minän etsijän katse voi kääntyä turmelemattomaksi, alkuvoimaiseksi tai konventioista vapaaksi koettuun luontoon mallin toivossa tai etsijä voi etäännyä kielestä kohti luonnon materiaalisuutta ja konkreettisuutta. Olennainen huomio on, että kielen ja ilmaisun etsintä kytkeytyy tällöin vahvasti yksilön oman minän ja luontoyhteyden etsintään.

Luonto yhdistyy aineistossani kielen ihanteisiin siis kahdella tavalla: toisaalta luontoon ja kieleen liitetään samoja – toteutuneita tai toteutumattomia – ihanteita ja toisaalta luonto näyttäytyy keinona ja esimerkkinä, jonka avulla kielen ihanteet ja samalla ihmisen ideaalitapa olla ja kokea voidaan saavuttaa. Ihanteiden käsittelyn

yhteydessä runoista hahmottuu hyvin moniääninen kokonaisuus, jossa äänet ovat vuorovaikutuksessa ja vaihtavat paikkoja. Taustalla ovat sekä todellisuuden ja ihanteiden välinen epäsuhta että erilaisten ihanteiden kohtaaminen ja ihanteiden kritiikki. Esimerkiksi puhtauden ja välittömyyden ideaalin haastaa tämän ihanteen käytännön vaikeus tai mahdottomuus tilanteessa, jossa kirjallinen ilmaisu vaatii kieltä ja ihmisen on vaikea irtautua kielestä ympäristöään hahmottaessaan (vrt. Rojola 2013, 225, 227). Ihminen näyttäytyy haitallisena myös silloin, kun ihmisen nähdään vieneen kielen harhaan tai kun luonto on muutettu ihmisen kuviksi. Toisaalta luonnon ja kielen puhtaus tuntuisi vaativan ihmiskomponentin hävittämistä, toisaalta ihmisen ja luonnon välitön kohtaaminen näyttäisi vaativan kielen hävittämistä tai paluuta esikielelliseen tilaan. Artikkeleissani tuon esiin kuitenkin myös ihmisen ja luonnon erottelun vastaäänen: merkityksistä vapautunut puhtauden tila tuottaa lopulta kaiken yhteyden. Tämä tulee hyvin esiin ensimmäisessä artikkelissani käsittelemässäni Annavan (1955, 15) runossa ”Coda”:

Kun puu, taivas, sade ja maa
 on väriä vain, näkyä katseessamme
 [--]
 kun ajatus kiidättävä, tuntematon tunto, luonto
 kauttamme puhkeaa ja yhtyy, kohtalomme on
 hahmoa kohoavaa, säveltä leveää, suuri liike,
 [--]
 silloin olemme yhtä, elämä, kaikki maa, taivaat ja kappaleet
 [--]

Kaiken yhteyden tila kuvautuu runossa kielestä ja merkityksistä vapaaksi, mikä noudattelee yhtä modernistista ihannetta eli havainnon välitöntä korostumista.

6.2 Luontosuhteeseen kajoava kieli ja luontoon tunkeutuva ihminen

Etenkin kahdessa ensimmäisessä artikkelissani olen käsitellyt runoista nousevaa ajatusta, että tietynlainen kielenkäyttö etäännyttää ihmistä luonnosta tai toisaalta lähentää ihmistä luontoon. Ensimmäisessä artikkelissa käsittelen tätä ihmisiä ja puita kytkevän sanaston hyödyntämisen ja kielen ja mielen puhtauden ideaalin osalta. Toisessa artikkelissa pohdin runoissa esiintyviä kielen aiheuttamia kuiluja ilmaisun ja ilmaisun kohteen sekä ihmisen ja luonnon välillä. Nämä tapaukset tuovat tarkastelemaani kokonaisuuteen kontrapunktisen jännitteen: toisaalta pyritään mahdollisimman erottamattomaan yhteyteen ilmaisun ja ilmaisun kohteen sekä ihmisen ja luonnon välillä, mutta toisaalta tavoite tuntuu kielen ja ihmisen mielen takia erittäin vai-

keasti saavutettavalta tai saavuttamattomalta. Erillisyys ja yhteydenhalu toimivat näin tuottaen kokonaisuuteen liikettä ja epävakautta.

Aineistostani on löydettävissä ajatus, että kieli ei tavoita luontoa – joko sen takia, että kieltä käytetään ”väärällä” tavalla, tai siksi, että kieli yksinkertaisesti ei ole täysin soveltuva luonnon kuvaamiseen aidosti ja jäännöksettä. Tämä välimatka on runoissa ihmiselle ongelmallinen: ihminen – luonnon osana – on ajautunut etäälle ihanteellisesta muusta luonnosta ja siten irtaantunut myös ihanteellisesta itsestään: ero luonnosta on eroa itsestä. Kun runoissa kieli tulee ihmisen ja luonnon väliin, liikutaan paljolti (mieli)kuvien tasolla, siinä, miten ihminen asiat näkee ja hahmottaa, eikä niinkään siinä, mitä luonnolle konkreetian tasolla tästä kuvan vääristymisestä seuraa. Kielikeskustelun luonto tuleekin monesti pohdittavaksi sanastona ja käsitteinä ja niiden kautta materiaalisesta luonnosta etäännyneenä; kieli ei tavoita materiaalista maailmaa, vaan luonto ja samalla kieli uhkaavat jäädä sanahahmojen, käsitteiden ja merkitysrakennelmien tasolle. Sanallistaminen voi näyttäytyä jopa jonakin ihmisen ja luonnon yhteyttä tuhoavana: kun kohde, tuntemus tai kokemus sanallistuu, kieli tunkeutuu kohteen alueelle tuoden mukanaan merkityksiä ja antaen kohteelle sanaan kytkeytyvien käsitteiden rajat. Kielen tunkeutuminen luonnon alueelle tuhoaa tällöin aitoa kokemusta ja olemista.

Vaikka ihminen voi runoissa kokea kieltä käyttäessään tekevänsä väärin luontoa kohtaan, kielen ja luonnon kytkeytyessä painopiste yleensä on ihmisen kokemuksen ja ihmisen ja luonnon yhteyden pohdinnassa. Yhteydessä on myös vaaransa. Aineistossani näkyy vahvana huoli, suorastaan harmistuskin, ihmisen tunkeutumisesta kaikkialle, etenkin maisemaan ja luontoon. Kritiikki kohdistuu ihmiskeskiseen houkutukseen puhua luonnon kautta ihmisestä ja tulkita kaikkea ihmisen kuvana. Romantiikan kirjallisuudessakin näkyvä luonnon rooli ihmisen itsensä toteuttamisen ja kuvaamisen apuna (Lassila 2011, 70) toistuu ja haastuu modernistisessa kirjallisuudessa ja siihen liittyvässä kirjallisuuskeskustelussa. Kritiikin vastapainona on toive tai näkymä jostain muusta: ihmisen äänen vaikenemisesta tai ihmisen sulautumisesta kaiken yhteyteen, jolloin kysymys siitä, kuka tunkeutuu kenenkin alueelle, menettää merkityksensä.

Tavoite luonnon omasta äänestä voidaan nähdä myös ilmaisuna sotienjälkeisen ajan tarpeesta tehdä eroa siihen, miten luonnolle oli annettu kansallisromantiikassa uusia, symbolisia merkityksiä, miten luonnosta oli sittemmin sota-aikana puhuttu ja miten luonto oli valjastettu sota-ajan retoriikkaan (ks. Lassila 1999a; Lassila 2011, 83). Yleinen fraasien ja iskulauseiden kritiikki ylsi myös luonnosta kirjoittamiseen. Haluttiin vapauttaa luonto ihmisen sille kielen kautta asettamista kahleista. Tälle ajatukselle vastaäänen tuovat ne runot, joissa luontosanastoa hyvin kielellisenä ja äännteellisenä materiaalina käytettäessä kieli ikään kuin vapautuu luonnosta tai ajautuu irti luonnosta – kytkös pysyy enää sanahahmoissa (ks. luku 6.3).

Kun pohditaan toisaalta pyrkimystä päästä lähemmäs luontoa ja toisaalta kielen käytöllä tuotettua etäännyttämistä luonnosta, kyse ei ole joko–tai-vaihtoehdoista, vaan kokonaisuuden eri osista, joilta ei voidakaan edellyttää samanlaista suhdetta kieleen tai luontoon. Tavoite näissä on kuitenkin tietyllä tapaa yhteinen: luonnon vapautuminen symboloimasta ja samankaltainen symboloinnista vapautuminen irrottamalla materiaallinen luonto luontosanastosta. Näitäkään näkemyksiä ei aineistossani jätetä ilman vastaääniä, vaan hyvin suora, puhdas puhe luonnosta asetetaan kriittiseen arviointiin ja esitetään kuva pelkistyksen ideaalin seurauksista ilmaisulle (ks. Anhava 1955, 33). Samoin sanojen irtaannuttaminen referenteistään ja luonnollisesta ympäristöstään tulee kyseenalaistetuksi (ks. Haavikko 1959, 7–8).

Näen yhtymäkohtia puhtaan kuvan ja samaan aikaan keskustelussa esiintyneen puhtaan kielen ideaalin välillä, kuten olen tuonut ensimmäisessä artikkelissani esiin. Molempiin liittyy ajatus ilmaisun itsenäisyydestä ja tietynasteinen vapaus konventioista. Karoliina Lummaa (2010, 18) on 1970-luvun runouden lintujen konkreettisuutta tarkastellessaan todennut, että jo sotienjälkeisestä modernistisesta runoudesta voidaan löytää merkkejä lintujen konkretisoitumisesta. Aineistossani tämä konkretisoituminen tosiaan näkyy rinnan muunlaisen luonnon kuvaamisen ja käyttämisen kanssa; suhde konkretisoitumiseen ei kuitenkaan ole yksioikoinen, vaan paikoin vahvasti refleктоiva ja monitulkintainenkin – asiasta tuodaan esiin eri puolia niin, että erilaiset näkemykset ovat läsnä yhtäaikaaisesti. Puhtaan ja konkreettisen ideaalin ääni kuuluu erityisen selvästi Anhavan (1955, 34) runossa ”Muukalainen”, jota olen käsitellyt ensimmäisessä ja toisessa artikkelissani:

Olen vieras täällä, tarvitsen tietoa,
 mutta te puhutte mielettömiä,
 kirjoitatte: puut kukkivat, tuuli nukkuu –
 puut ovat puita, kukat kukkia, tuuli tuulemista ja nukkuminen
 tapahtuu yhdeksästä illalla kuuteen aamulla
 [--]

Anhavan runon puhuja tarttuu ympärillään havaitsemaansa tapaan hahmottaa ja puhua luonnon elementeistä. Hän ei hyväksy ilmaisuja, joissa puiden sanotaan kukkivan tai tuulen nukkuvan. Sen sijaan hän haluaa, että asiat ilmaistaan tarkasti ja pelkistetysti, jolloin luonnon elementit pelkistyvät pelkiksi itseikseen ilman ihmisen lisäämiä merkityskytköksiä. Runon puhuja näyttäytyy äärimmäisen esimerkillisenä puhtaan kielen ideaalin edustajana. Runo on kuitenkin luettavissa ironisena kannanottona, mikä tuo runon luentaan vastaäänen: ideaalin kärjistäminen tuo esiin ideaalin mahdollisen ongelmallisuuden. Anhava (2002, 426) itse onkin todennut runon muukalaisen olevan ”patologisen tosikon, moralistin, diktaattorin” muotokuvan ja runon olevan ”järjestyksenintohimon” ivaa. Runon puhuja itse asiassa vastaa paljon joi-

denkin Anhavasta antamaa kuvaa tiukkana kirjallisuuden vartijana ja pelkistetyn tyylin ajajana; näin runo haastaa myös tätä kuvaa ja tuo kuvaan Anhavan kirjallisuuskäytännön moniäänisyyttä. Kielen ja luonnon kytkösten kannalta runon voidaan lukea esittävän mielikuvan siitä, mitä runoudelle tapahtuu, jos se pelkistyy tiedonantoon ja faktoissa tiukasti pitäytyvään pelkistykseen. Näin 1950-luvun kielikeskustelussa läsnä on toisaalta ajatus ihmisten likaamasta kielen käytöstä ja toisaalta äärimmilleen viety ilmaisun puhdistaminen, joihin molempiin liittyy ongelmansa. Puhtauden ja epäpuhtauden välinen jännite säilyy, kielen käyttö sotkee joko luontoa tai runoutta, eikä moniäänisestä tilanteesta löydy purkautumistapaa yksiaäänisyyteen.

Toisessa artikkelissani totesin, että merkitsemisen ja olemisen suhteen pohdinta yhdistää 1950-luvun suomen- ja ruotsinkielistä modernistista runoutta. Ihmisen tapaan käyttää kieltä kytkeytykin runoissa myös sen pohdinta, onko kaiken sanallistuttava ja merkityksellistytävä. Sanallistamisen tai merkitsemisen ja olemisen välinen jännite tuo luonnon ja kielen yhteen: runoissa pohditaan, onko luonto ja tulisiko sen antaa vain olla vai onko ihmisellä oikeus tai pitäisikö ihmisen sanallistaa luontoa ja nähdä luonto merkitsevänä. Tässäkin ihmisen ja luonnon erillisuus ja erottamattomuus tuottavat jännitettä: toisaalta keskitytään ihmisen tapaan merkityksellistää ja sanallistaa ei-inhimillistä luontoa ja toisaalta etsitään ihmiselle tapaa olla maailmassa muun luonnon kaltaisella tavalla ja haastetaan ihmisen taipumusta merkityksellistää ja määrittää luontoa ulkoapäin. Myös sitä pohditaan, mistä luontoon kytkeytyvät merkitykset tulevat, ovatko ne kaikki ihmislähtöisiä ja onko luonnolla sijaa omassa merkityksenannossaan tai -antamattomuudessaan.¹⁸ Tähän merkitsemisen ja olemisen jännitteeseen liittyy eettisiä pohdintoja: Ensinnäkin runoista nousee sen pohdinta, onko ihmisellä oikeus liittää luontoon merkityksiä, jotka lopulta paljastuvat ihmislähtöisiksi ja ihmistä itseään ilmentäviksi, ja onko tällaisesta luonnon merkityksellistämisestä hyötyä. Toiseksi pohdittavaksi nousee, joskin edellistä pohdintaa huomaamattomammin, kysymys siitä, mikä on luontokappaleiden asema, jos ne vain ovat, eivät merkitse. Kysymys on myös luonnon oikeudesta omanlaiseensa olemassaoloon.

Aineistossani kuuluu selkeästi ääni, joka puoltaa olemisen oikeutusta ja haastaa merkitsemisen. Tätä ääntä edusti, joskin ironian kautta tulkittavissa olevana, edellä käsitelty Anhavan ”Muukalainenkin”. Anhavan runossa ääni siis samaan aikaan ilmeni ja tuli haastetuksi runon tulkinnan kautta. ”Muukalaisen” kanssa samalta vuodelta on ensimmäisessä artikkelissa käsittelemäni Paavo Haavikon (1955, 46) runo, jossa pohditaan päärynöiden oikeutusta merkitsemiseen tai olemiseen. Runo tuo aiheen pohdintaan oman lisänsä ja kohostaa ajatuksen siitä, miten olemisen ja ihmislähtöisistä merkityksistä riisutun kuvauksen vaatimuskin on ihmislähtöinen.

¹⁸ Karoliina Lummaa on pohtinut lintujen merkitysten ja merkityksellistymisen problematiikkaa suomalaisessa runoudessa, ks. Lummaa 2017.

Puille annettiin nuo hedelmät, mehu puitten hedelmiin, niin minä sanoin,
että ne kukoistavat.

Hedelmät vastasivat jyrkkään ääneen: me kukoistamme, on sielu,
kukoistus on meidän pelkkä asiamme.

Mutta ei niin ole,

[--]

mutta päärynä on vain hedelmä,

se kumahtaa kyllä raskauttaan, mutta mikään se ei ole,

eikä ole pelkoa että hedelmät heräisivät, ne ovat kuolleita kappaleita,

punerrus on niitten pelkkä asia

[--]

Runossa ensin puhuja sanoo, Anhavan muukalaisen oletettavaksi kauhuksi, että puut/hedelmät kukoistavat, minkä jälkeen hedelmät itsekin julistavat kukoistavansa ja omaavansa sielun. Nämä molemmat kuitenkin tylysti torjutaan: päärynä määritetään vain hedelmäksi, joka ei ole mikään muu kuin kuollut kappale, jonka heräämistä ei tarvitse pelätä. Samalla tässä ulkoapäin tulevassa kyselemättömässä määrittelyssä päärynän voi runossa tulkita menettäneen yksilöllisyytensä ja arvonsa. Runossa ovat läsnä jännitteisesti monet äänet: ajatus luonnosta puhuvana ja toimivana, pintaan pelkistämisen ideaali, ihmisen tarve antaa ääni luonnolle tai määrittää luonto. Näiden äänten yhteistoiminnassa piirtyy kuva ääniin ja niiden yhtäaikaiseen olemassaoloon liittyvistä haasteista ja ongelmista.

6.3 Kieleksi muuttuva luonto

Modernistinen runous sisältää paljon kielellä leikittelyä ja monimerkityksisyyden hyödyntämistä – toisilla aineistoni runoilijoilla erityisen paljon, toisilla vähemmän. Esimerkiksi useat Haavikon runot kytkevät kielen monimerkityksisen käytön ja luonnon toisiinsa. Tällöin kieli toimii esimerkiksi homonymian kautta merkityksen tason jännitteen luoja ja luonto on osapuolena tässä monimerkityksisyydessä: puhutaan vaikkapa lehdistä ja riveistä, jotka voi ymmärtää (samanaikaisesti) kirjoihin ja kirjoitukseen tai puihin liittyviksi elementeiksi. Näin kirjoitus ja luonto yhtyvät sanaston kautta ja toimivat yhdessä runon merkityksenmuodostuksessa. Monimerkityksisyys onkin yksi kontrapunktisia rakenteita tuottava tekijä, ja sen hyödyntäminen tuo kieltä kohosteisesti esille – tarkastelemissani tapauksissa luontosanaston kautta. Tätä olen käsitellyt erityisesti ensimmäisessä artikkelissa.

Kieltä käytetään joissain aineistoni runoissa vahvistamaan tai, tulkinnasta riippuen, haastamaan ihmisen ja luonnon välistä kytköstä. Kieli voi näyttäytyä ihmisen tai kulttuurin ja luonnon yhteentuojana esimerkiksi kytkemällä ihmisen tai kulttuurin

luontoon yhteisen sanaston kautta. Näin esimerkiksi puut ja ihmiset kytkeytyvät fyysisten yhteneväisyyksien lisäksi toisiinsa sanaston avulla: puhutaan juurista, suonista, kurkottamisesta, taipumisesta. Olen ensimmäisessä artikkelissani kuvannut sitä, miten fyysinen yhtäläisyys ei välttämättä yksin riitä liittämään tarpeeksi tiiviisti tällaisia eri elementtejä toisiinsa, vaan väliin tarvitaan kieli. Kun vaikkapa puhutaan tulkinnan kannalta ambivalentisti (puiden/painotuotteen) lehdistä tai (lintujen/ihmisten) muutosta, luonto ja kulttuuri tulevat kohdatusten; kieli yhdistää ja lähentää mutta samalla tekee monitulkintaisuuden korostuessa eroa erilaisten lehtien ja muutosten välille. Se, että kieli voi vahvistaa tapaa hahmottaa sanahahmon kautta yhdistyvät asiat toisiinsa liittyviksi, voidaan kytkeä 1950-luvun huoleen kielen vaikuttamisesta ihmisen havaitsemiseen ja maailmassa olemisen tapaan; toisaalta kielellisiin leikkelyihin ja monimerkityksisyyteen liittyy myös mahdollisuus kyseenalaistamiseen ja vieraannuttamiseen. Kieli siis sitoo ja vapauttaa: sillä kytketään asioita toisiinsa ja sanallistetaan, mutta sillä myös haastetaan totunnaisia kaavoja, sitä voidaan rikkoa ja sen omilla keinoilla voidaan tuoda kohosteiseksi sen vaikutukset tapaan nähdä luonto ja puhua luonnosta.

Luonnon elementtien hyödyntäminen kieltä kohostavissa kohdissa tuo pohdittavaksi, miten luonto runoissa on osin kieltä. Tätä olen tarkastellut erityisesti ensimmäisessä artikkelissani. Niissä tapauksissa, joissa sanat tulevat runosta esiin vahvasti nimenomaan kielenä, ne voivat etäännyä referenteistään: luonto muuttuu sanoiksi, äänneiksi, äänneiden yhdistelmiksi. Tämä muistuttaa symbolistista sanan irrottamista suorista viitesuhteistaan (vrt. Hökkä 2001, 14) ja voi olla myös yksi äärimmäisen pelkistyksen seuraus, vaikka pelkistyksellä alun perin olisi tavoiteltu kohteen välitöntä kuvaamista; kun jäljellä ovat enää kaikesta ylimääräisestä riisutut sanat, ei voi olla varma, viittaavatko ne ulkopuolisiin referentteihinsä vai vain itseensä sanahahmoina ja äännekonstruktioina. Tästä esimerkkinä toimii Haavikon (1959) *Talvipalatsi*, jossa puusanasto kulkee mukana liki läpi kokoelman. ”Ensimmäisessä runossa” puut astuvat kuvaan pelkistettyinä: ”puu puu puu ja puu, / [--] / Kuusi, mänty, koivu, leppäpuita ja paju pensas” (Haavikko 1959, 7–8). Puut ovat läsnä luettelomaisesti sanoina, luonnonympäristöstään eristettyinä, äänneiden yhtymiksi paperilla pelkistyneinä. Pohdittavaksi tulee, ovatko nämä sanahahmot luonnon puita ollenkaan vai mahdollistavatko ne oikeastaan pääsyn kaikkein lähimmäksi puisuutta – kuten olen artikkelissani todennut:

Haavikon puut jäävät näin ajatellen hieman hämäräksi – kontrapunktisesti samalla selkeiksi ja epäselviksi. Silloin puut eivät pelkisty yksi yhteen toimiviksi symboleiksi eikä kieli sanoineen jähmety paikalleen. Kielellistynyt puu on vapaa silloin, kun merkitykset eivät aukene yksioikoisesti, kun kielen monitulkintaisuus mahdollistaa sisällön monitulkintaisuuden[.]

Pelkistyksen ja karsittuuden ideaalin kannalta Haavikon kokoelman loppupuolella puusanojen luettelo saa selityksensä: ”Ja tässä ovat ne harvat rivit joitten / piti olla luettelo: / [--] / mikä tahansa tavaraluettelo on lähinnä pyrkimykseni / mutta en onnistunut / ja minä lähdän tästä runosta” (mt., 51). Runon puhuja on pyrkinyt luettelorunomaiseen pelkistykseen mutta kokee epäonnistuneensa. Äärimmäisen pelkistyksen ideaali kohtaa pettymyksen, ja puhuja poistuu runosta, ilmaisunsa muodosta. Ilmaisun haasteellisuus ja sen aiheuttama tuska tulevat taas esiin siinä, missä kohosteinen kieli ja luonto kohtaavat toisensa – ja ovat kohtaamatta toisiaan.

6.4 Kielellinen luonto

Kuten olen toisessa artikkelissani havainnoinut, siinä missä ihmisen kieli voidaan 1950-luvun runoissa nähdä ihmisen ja luonnon väliin tulevana ja sikäli luonnosta erillisenä mutta luonnon ja ihmisen suhteessa vuorovaikuttavana tekijänä, luonto voi myös näyttäytyä kieltä ymmärtävänä ja tuottavana ja sitä kautta ihmisen kanssa kommunikoivana kokonaisuutena. Kieli ei olekaan vain ihmisen alueen asia, vaan myös luonnolla on kytköksensä ilmaisuun ja kieleen. Tällöin runoissa tuodaan esiin ajatus, että luonnolla ja ihmisellä on joko yhteinen kieli tai että ihminen voi oppia luonnon kielen ja sitä kautta ymmärtää jotain maailmasta ja itsestään.

Ajatus luonnosta puhuvana ja kuuntelevana näkyy jo esimerkiksi suomalaisessa kansanrunoudessa, jossa ihminen on voinut puhua luonnolle ja luonto vastata ihmiselle tai luonto on toiminut ymmärtäväisenä kuuntelijana (Tarkka 2005, 261; Timonen 2004, 105). Romantiikan ajan kirjallisuudessa asetelma puolestaan on ollut kaksijakoinen: toisaalta ihminen on nähty luonnon puhetta ymmärtävänä tai luonnon viestien välittäjänä, toisaalta on oltu huolissaan luonnosta etäännyttämisestä ja sitä myöten luonnon ymmärtämisen ja kuuntelemisen kyvyn menettämisestä (Lassila 2011, 67, 87). Nämä äänet tulevat esille myös 1950-luvun modernistisessä runoudessa mutta niihin liittyy myös vastääniä. Aineistossani näkyy ajatus luonnosta erkaantumisesta, mutta usein sen sijaan että tällöin olisi erityisesti kyse luonnon ymmärtämisen menetyksestä, kyse on ihmisen itsensä kadottamisesta, aidon minän unohtamisesta. Kyse ei olekaan vain siitä, ymmärrämmekö, mitä luonto meille sanoo, vaan siitä, pystymmekö ilmaisemaan itseämme ja kuka meitä ymmärtää; luontoyhteyden menetys johtaa myös minän kadottamiseen.

Luonto on aineistossani puhuvana hahmona usein jonkin paljastaja – luonto kertoo sitä kuuntelevalle sen, mitä tämä muuten ei ymmärtäisi. Näin kielellisenä toimijanakin luonto asetetaan hierarkiassa ihmisen yläpuolelle. Tässä asetelmassa kuuluvat jännitteisen kontrapunktisesti samanaikaisesti ihmisen luonnosta erillisyyden ääni ja ihmisen kiinteästi luontoon liittävä ääni.

Olen ensimmäisessä ja toisessa artikkelissani tuonut esiin myös aineistossani näkyvää kritiikkiä, joka kohdistuu houkutukseen tehdä luonnosta ihmisen lailla kielel-

linen, ilmaiseva ja ihmistä ymmärtävä toimija. Tarkemmin ottaen kyse on jaetun kielen lisäksi luonnon näkemisestä ihmisenkaltaisena kielellisenä toimijana, joka vuorovaikutuksessaan noudattaa samoja periaatteita ja sääntöjä kuin ihmiset. Kun ihminen aineistossani puhuttelee luontoa ja odottaa luonnolta myötäelävää kuuntelemista, vastaaäni kyseenalaistaa tämän toimintamallin. Suhde perinteisiin luonnon puhumisen ja kuuntelemisen ääniin on siten toisaalta toistava mutta toisaalta myös kyseenalaistava ja reflektioiva: luonto puhuu, paljastaa ja merkitsee mutta luonto myös halutaan jättää vain itsensä ilmaisuksi ja vapauttaa merkitsemisen ja puhumisen pakosta. Ihmisen tarve purkaa tunteensa luonnolle ja ihmisen kieltä ymmärtämättömän luonnon olio tulevat kohdatusten jännitteisesti esimerkiksi Maila Pylkkösen (1957, 7) runossa, jota olen käsitellyt toisessa artikkelissani (ks. myös Lummaa 2017, 102–106):

Enkö yhtä hyvin itkisi sinulle, pieni lintu,
hippiäinen,
joka olit rakosesta lentänyt pimeään vajaan,
kuollut, nälkäänkö vai lentänyt pään pahki, en tiedä,
lintu joka et ennenkään ole tajunnut ihmisen sanoja
[...]

Lassila (2011, 193) on Joel Lehtosen tuotannon analyysissään pohtinut luonnon ja ihmisen suhteen muutosta kielen kautta:

Luonto ja ihminen ovat joutuneet eroon toisistaan vaille yhteistä kieltä ja keskinäistä kommunikaatiota. Ihminen on jäänyt yksin ihmisyytensä varaan, ja luonnon kauneus on pelkkää kauneutta, jolla ei ole sanomaa tai sisältöä.

Lassilan tulkinnasta paljastuu ajatus, että ihminen menettää luontoyhteytensä ja jää yksin, jos luonnolla ja ihmisellä ei ole yhteistä kieltä ja luonnolla ei ole sanomaa, luonto ei merkitse. Tämä yhteisen kielen puutteeseen liittyvä yksinäisyyden kokemus tulee esille myös aineistossani, jossa luonnosta etäännyttä koetaan sen takia, ettei yhteistä kieltä ole, ja yhteyttä ihmisen ja luonnon välille rakenentaan kielen ja merkitysten kautta, Aineistoni kuitenkin myös haastaa ajatuksen, että ihmisen ja luonnon välinen yhteys vaatisi kieltä, sillä kieli voi olla tekijä, joka itse asiassa erottaa ihmisen luonnosta.

Luonnon ihmisen tarpeisiin vastaamisen ja ymmärtämisen kyseenalaistaminen sitoutuu runoissa tunteisiin: Ajatus ymmärtävästä ja kuuntelevasta luonnosta on puhujille lohdullinen. Kun tämä liittolaisuuden, ymmärryksen ja turvan kokemus kyseenalaistuu, tilalle tulevat yksinäisyyden, irrallisuuden ja turvattomuuden tunteet. Luonto ei olekaan kuuntelemassa, ymmärtämässä ja pelastamassa ihmistä,

ei täyttämässä ihmisen tarpeita. Tätä olen käsitellyt ensimmäisessä artikkelissani Aila Meriluodon (1952, 54) "Valkopukuisen naisen" analyysissäni. Kun luonnolle annetaan tilaa puhua puolestaan, mikä usein aineistossani näyttää kielettömänä olemisena ja vapautena ihmislähtöisestä merkityksenannosta, runon puhujien kokemus etäisyydestä luontoon voi joko kaventua tai aueta kuiluksi. Puhujan kokemuksessa luonto voi näyttää uudessa, luontolähtöisessä valossa vieraalta, mutta toisaalta luonnon kohtaaminen ei-ihmiskeskeisesti ja kielettömästi voi näyttää tienä tiiviiseen yhteyteen luonnon kanssa.

Luonnon puhumiseen ja siten luontoon kielellisenä entiteettinä liittyy myös luonnon toimiminen kielen materiaalina tai suoraan kielenä tai ilmaisuna. Luonnosta kielen mallina kirjoitan erikseen luvussa 6.5. mutta tässä yhteydessä tarkastelen tapauksia, joissa sanat tai ilmaisu ovat suoraan saatavissa luonnosta. Erityisesti runoissa, joissa runon puhuja etsii optimaalista tapaa ilmaista itseään, kokea ja hahmottaa maailmaa, toivo voi kääntyä luonnon puoleen ja luonnon elementit voivat alkaa toimia sanojen ja lauseiden funktioissa. Näissä tapauksissa raja kielen ja luonnon elementtien välillä hälvenee, kuten Pentti Holapan (1959,8–10) runossa "Vuoristo yössä", jota olen analysoinut toisessa artikkelissani:

[...]
kuljemme poimien sanoja ruohosta
ja hitaasti kääntyvistä tähtikuvioista
metsiä kuuntelemme
kuuntelemme puita
jokaista vuorosanaa erikseen
yksinäisten puhetta joka kohoaa
tuuleksi rannikolta rannikolle.

Holapan runo tuo esiin kontrapunktisen rakenteen, jossa abstrakti ja konkreettinen, kieli ja luonnon elementit ovat läsnä yhtäaikaista ja runossa kuvattu "me" etsii sanat ja puheen luonnosta. Puhuja ei suoraan väitä luonnon puhuvan tai käyttävän kieltä, vaan toimijana on koko ajan ihminen, joka poimii sanoja ja kuuntelee metsiä ja puita. Runon alussa mainitaan, kuinka "tiedoton valtameri väistyy", ja runossa on tulkittavissa kuuluvan ääni ihmisen tavasta antaa tietoisuus, kieli ja merkitysten tuottamisen taito luonnolle ja ihmisen tarpeesta käyttää ympäristöään sanojensa ja merkitystensä tuottamiseen. Runon pintatasolta ei ole tulkittavissa kannanottoa tämänkaltaisen toiminnan puolesta tai vastaan; runo vain kuvaa tilanteen. "Vuoristo yössä" on kuitenkin kolmen runon sarja, josta ensimmäisestä lainaamani katkelma on, ja

kokonaisuutta tarkasteltaessa voidaan sarjasta löytää ihmisen toimintaan tympääntynyt tai toimintaa kriittisesti tarkasteleva ääni.¹⁹

Kaiken kaikkiaan puhuvaan ja kuuntelemaan luontoon liittyvät äänet ja niiden vastaänet tuovat pohdittavaksi kysymyksen, kuka oikeastaan puhuu silloin, kun luonnon esitetään tai koetaan puhuvan, tulisiko luonnon antaa vaieta vai onko luonnon puheesta hyötyä ja miten ihminen voi olla vuorovaikutuksessa luonnon kanssa, jos se ei tapahdu kielen kautta – ja onko ajatus mielen tason vuorovaikutuksesta vain ihmislähtöinen ja ainoastaan ihmistä palveleva valheellinen konstruktio. Samalla modernistisista runoista paistaa läpi vahva kaipuu yhteyteen luonnon kanssa, kaiken yhteyteen. Kielen mahdollisuuksia tämän yhteyden tuottamiseen testataan ja haastetaan, yhteyksiä löydetään mutta niiden aitous myös kyseenalaistetaan, ja lopulta kysymykseksi jää, mikä on se luonto, johon kielen kautta yhteys voidaan muodostaa ja johon yhteyttä kieli jopa voi vahvistaa; kun kieli todetaan yhteyden löytämisen kohdalla turhaksi tai jopa haitalliseksi, yhteyden välineitä käännetään etsimään muualta.

6.5 Luonto kielen ja ilmaisun mallina

Luonto toimii ihanteellisuudessaan aineistossani monin tavoin kielen ja kielen käytön mallina. Ensinnäkin luonnosta voidaan ottaa mallia ilmaisun tuottamiseen; kyse ei ole suoraan siitä, millaista kieltä käytetään, vaan siitä, miten kielellinen ilmaisu on synnytetty. Näissä tapauksissa kyse on oikeastaan vahvasti kaipuusta luonnolliseen, vaivattomaan ilmaisuun. Bo Carpelan (1960) kuvaili tätä tavoitetta heti tarkastelujaksoni perään esseessään ”Om diktens öppenhet” toteamalla, että ellei runo synny yhtä luonnollisesti kuin lehdet tulevat puihin, olisi parempi, ettei runo syntyisi ollenkaan. Samankaltaista ajatusta ihanteellisesta tavasta tuottaa ilmaisua esiintyy esimerkiksi Lassi Nummen (1956, 43) runossa ”Chaconne 1” :

Tahtoisin alkaa kuin huomaamatta – en juuri nyt tai vähän aikaisemmin,
 en myöskään myöhemmin; en juuri tästä asiasta, en liioin jostakin muusta:
 minä tahtoisin alkaa niinkuin eläimet jumalat ja lapset alkavat, niinkuin
 [– –]
 vaan niinkuin aallot, metsän puut ja tuuli – katoavimmat, ikuisimmat. Minä
 [– –]

¹⁹ Samaa tematiikka kuin ensimmäisessä runossa on myös sarjan toisessa runossa, jossa luonnon sijaan kaupunkiympäristö saa toimia ihmisen tarpeen tyydyttäjänä: ”kahvilat ovat soittoasioita / joita ravistelemme kuullaksemme kuinka soimme / tyhjänpäiväisiä lauluja ja sanoilla / jotka ovat kuluneet makuuhuoneissa ja porraskäytävissä / ylistämme jäseniä ja niistä hengitämme” (Holappa 1959, 9). Runossa korostuvat tyhjänpäiväisyys ja kuluneisuus, mikä haastaa ihmisen toiminnan järkevyyden.

Luonnollisuuden tavoite voi tässä kytkeytyä ajankohtaisiin pohdintoihin tekstin tuottamistavoista, ja toisaalta sillä on yhtymäkohtansa romantiikan kirjallisuudesta tuttuun ajatukseen välittömästä, keinotekoisuudesta vapaasta ilmaisusta (vrt. Lassila 2011, 91). Kuten jo aiemmin todettua, modernisteillakin esiintyi välittömän ja luonnollisen kielen ihannetta, konventioiden ja sääntöjen rikkomista ja halua nähdä asiat tuoreesti, uudella tavalla.

Olen artikkeleissani käsitellyt myös sitä, miten esimerkilliseksi koettu luonto voi aineistossani kytkeytyä kieleen myös paikkana ja entiteettinä, josta etsiä ideoita ja muotoja uudenlaiselle kokemisen tavalle ja ilmaisulle. Luonnon toimiminen kielen ja ilmaisun mallina kytkeytyy tiiviisti kokemukseen (nykyisen) kielen riittämättömyydestä yksilön ilmaisuntarpeisiin ja uuden, toimivan kielen etsintään. Samoin se kytkeytyy tarpeeseen ilmaista jotain, joka ei hahmotu sanoilla tai järjellä. Luonto voi onnistua sellaisessa, johon kieli ei pysty; luonnolla koetaan olevan suurempi ja välittömämpi suhde ilmaistavaan asiaan. Näitä keskustelun ääniä olen kuvannut kahdessa ensimmäisessä artikkelissani, ja ne tulevat esiin myös Lassi Nummen (1954, 80) runosta ”Mykkä”, jonka esittelin luvussa 3.5.2. Nummen runossa ilmaisukielen etsintä tuo kielen ja luonnon kytköksiin ja johdattaa ihmisen luonnon pariin. Ilmaisukieltä ei löydy sanoista, mutta se löytyykin luonnon elementeistä ja ruumiin materiaalisuudesta²⁰. Samalla ilmaisu tulee hyvin materiaaliseksi mutta tunnetta ja merkitystä sisältäväksi; konkreettinen ja abstrakti sitoutuvat ilmaisukeinossa. Vaikka luonto saa vahvan läsnäolon runon puhujan kokemuksessa, ihminen ei katoa kuvasta, vaan kyse on nimenomaan puhujayksilön ilmaisuntarpeesta ja ilmaisun muodoista. Ihmisen totunnainen tapa ilmaista asioita kuitenkin problematisoituu, mikä tuo esiin ilmaisukielen kriisiytymistä ja tarpeen etsiä vaihtoehtoja konventioiden ulkopuolelta. Lopputulos sisältää toivon vireen: toimiva ilmaisukieli on löydettävissä, ja tässä luonnolla sekä ihmisen ja luonnon yhteydellä on keskeinen asemansa.²¹

Luonto toimii runoissa mallina myös silloin, kun ilmaisussa on tarve irtautua kulttuuristen konventioiden kahleista. Tähän liittyy huoli kielen jähmettävästä vaikutuksesta, siitä, miten konventiot kytkevät sanallistettuun kohteeseen tietyt merkitykset ja kieli näin ohjaa ihmisen hahmottamista ja maailmassa olemista. Tarkastelen

²⁰ Holopainen (2024, 109–131) on käsitellyt esimerkiksi tunteiden ja kokemusten ymmärtämistä vastaavankaltaisesti luonnonelementtien kautta Kivikk’ahon runoissa.

²¹ Mielenkiintoisen lisänsä luontoon kirjallisen ilmaisukielen mallina tuo pikainen katseus siihen, mitä esimerkiksi musiikin alueella oli samaan aikaan tapahtumassa: myös modernismin ajan musiikkiin liittyi vahva ilmaisukielen etsintä ja erilaisten sävellystekniikoiden ja menetelmien kokeilu. Ilmaisun luontokytkösten kannalta kiintoisa vertailukohta on Olivier Messiaenin tuotanto, jossa laajasti hyödynnetään lintujen laulua sävellysten materiaalina: 1950-luvulla julkaistiin esimerkiksi liki kokonaan linnunlaulujen transkriptioista muokatut sävellykset *Réveil des oiseaux* (1953), *Oiseaux exotiques* (1955–1956) ja *Catalogue d’oiseaux* (1956–1958).

myöhemmin luontoa mallina vaihtoehtoisille maailmassa olemisen tavoille, mutta otan tähän esimerkin luonnon vaihtoehtoista sanallistamiselle: ilmaisu ja kokemus ottavat luonnosta mallin, joka vapauttaa totutun kielen kahleista. Maila Pyllkkösen (1957, 40) runossa vanha kieli väistyy ja ilmaisu ja kokemus saavat luonnosta konkreettiset ja materiaaliset muotonsa:

Rengastetut linnut tullaan tuntemaan,
unet voivat käydä samoiksi kaikkialla,
mutta sade saapuu, valkoinen sade, kirkas, sade
suostuu minun iloani itkemään,
eivät sanat, eivät vanhat kielet,
niillä on paha puhua, ne ovat myyttejä täynnä,
sade itkee, ei sanele.

Pyllkkösen runossa toisaalta ilmaisu vapautuu totunnaisista sanoista, myyttejä täynnä olevista kielistä ja ottaa muotonsa sateessa, joka ei ulkoapäin määritä runon puhujan kokemusta. Toisaalta runossa kuuluu luonnon merkityksellistämisen ja toimijaksi asettamisen ääni: sade saapuu, suostuu, itkee. Kyse on yksilön kokemuksesta, jolle luonnon elementti tarjoaa purkautumisväylän. Tässä väylässä läsnä ovat samanaikaisesti ihmislähtöisten konventioiden ääni (itkevä sade) ja pyrkimys vapautua yksilöllisyyden estävistä konventioista ja totutuista tavoista hahmottaa ja käsitteellistää itkua. Samankaltainen kontrapunktinen jännite on usein läsnä, kun luonnosta etsitään mallia kielelle: ilmaisun tarve lähtee yksilöstä ja yksilöllisyyden kaipuusta ja samalla halusta aitoon, konventioista vapaaseen ilmaisuun, jolloin luonto toisaalta valjastetaan palvelemaan tätä ilmaisutarvetta ja sidotaan ilmaisevaksi tai ihmisen kokemuksen tuottavaksi kokonaisuudeksi ja toisaalta asetetaan hierarkiassa ihmiskieltä ylemmälle tasolle, aidon, välittömän ja ihanteellisen asemaan. Toni Lahtinen ja Markku Lehtimäki (2008, 19) ovat yleisellä tasolla pohtineet samankaltaista, moniäänistä problematiikkaa:

koska kaunokirjallinen teksti väistämättä lähestyy kohdettaan kielen keinoin ja kielen sisällä, tulee kirjallisuudessa kuvatusta luonnosta aina myös tietynlaista ”ei-luontoa”, kielellisten merkkien, kulttuuristen symbolien ja konventionaalisten, historiasidonnaisten representaatiokeinojen kautta nähtyä todellisuutta ja inhimillisesti suodatettua kokemusta.

Sen lisäksi, että kielelle voidaan aineistossani etsiä mallia luonnosta, luonto voi toimia paikkana tai toimijana, joka on säilyttänyt kielen, kun ihminen on sen menettänyt tai saastuttanut. Nämä tapaukset kytkeytyvät ajatukseen kielellisestä luonnosta, mutta näissä on myös läsnä ääni, joka kytkee luonnon ihanteelliseen pysyvyyteen.

Luonto kielen säilyttäjänä on jotakin muinaisuudesta nykyaikaan ulottuvaa, ja samalla kieli sitoutuu tähän ikiaikaiseen. Siinä missä sodanjälkeinen aika näkyy murroksena suhteessa isänmaan käsitteeseen ja näkemyksiin kansasta, 1950-luvun runoissa esiintyy isänmaan ja äidinkielen käsitteen pohdintaa. Tätä voidaan tarkastella kriittisenä pohdintana suhteessa jo romantiikan aikana virinneeseen ajatukseen kielestä kansan erottajana ja määrittäjänä (ks. esim. Fellerer 2016) ja kääntäen ajatukseen kansasta kielen sijaintipaikkana. Aineistossani haetaan kielellistä identiteettiä muuttuneessa tilanteessa ja kysellään, mistä yksilön tai ”meidän” kieli on peräisin ja mitä se oikeastaan on. Tuomas Anhavan (1955, 21) ”Yleisissä opeissa” esimerkiksi kysellään äidinkielen käsitteen perään: ”Mikä on äidinkielesi: se on tämä kieli / jota puhuvat enää tuuli ja puu, veden kaltaat, sisin mieli”. Toisessa artikkelissa käsittelemässäni Helvi Juvosen (1955, 74) ”Kalliopohjassa” puolestaan pohditaan kielen syntyä ja elämistä: ”Särmistä, kalliosta, hongasta / syntyy ja elää kieli / talven pitkin sanoin, / lumen lyhyin, se on meitä, / se elää taivaan alla”. Molemmissa runoissa luonto ensisijaistuu suhteessa kieleen; Anhavan runossa luonnon elementit asettuvat ihmisestä erillisiksi, kun taas Juvosen runossa ihmisen, luonnon ja kielen rajat häviävät, samoin häviävät materiaalisen ja materiattoman rajat.

6.6 Luonto olemisen ja kokemisen mallina

Kuten edellä on kuvattu, kielellä ja luonnolla on runoissa yhtymäkohtansa ja eronsa. Myös ihmisen ja ei-inhimillisen luonnon välille rakentuu yhtäläisyyksiä ja eroja. Yksi runoista nouseva perustavanlaatuinen ero tulee esiin suhteessa maailmassa olemisen tapoihin: luonnon tapa näyttäytyy osassa aineistoni runoja vahvasti erilaisena kuin ihmisen, joka on kulttuurin, konventioiden ja merkitysten kyllästävä ja jonka kieli häiritsee vuorovaikutusta ympäristön kanssa ja maailman kokemista. Sen sijaan luonnon tapa olla maailmassa tuntuu edeltävän kieltä. Niinpä näissä runoissa tie tavoiteltuun ilmaisun ja kokemisen uudistumiseen voi käydä maailmassa olemisen tavan ja maailman hahmottamisen tavan kautta, kaikesta ”luonnottomasta”, kuten konventioista ja merkitsemisen pakosta, luopumalla.

Olen toisessa ja kolmannessa artikkelissani käsitellyt sitä, miten ihmisen ja luonnon välille muodostuu runoissa toisinaan jännite juuri erilaisten maailmassa olemisen tapojen vuoksi. Yksi keskeinen havainto on, että ilmaisun ihanteet ja ihanteellinen maailmassa oleminen kytkeytyvät toisiinsa ja samalla kieli ja luonto tulevat yhteen: runon puhuja voi etsiä oikeaa tapaa olla maailmassa puuttumalla siihen, milaista kieltä käyttää ja miten hahmottaa kokemustaan. Toisaalta runoissa näkyy myös ajatus paluusta luontoon tai esikielelliseen, luonnolliseksi koettuun tilaan. Tässä kaipuussa korostuu kaiken yhteys, jonka kieli on katkaissut, tai aito maailmassa olemisen tapa, jonka esteenä kieli on. Nykänen (2022, 245) on kuvannut Mannerin proosassa ilmenevää kaipuuta esikielelliseen yhteyteen ja alkuperäiseen onnentilaan. Ho-

lopainen ja Kähärä (2023, 12–14) puolestaan ovat esitelleet kehollista tietämistä maailmassa olemisen onnistuneena muotona Mannerin runoissa, ja Tuula Hökkä (1991, 80–87) on liittänyt epätäydellisyyden tilan kokemukseen kielellisen ja ruumiillisen välisestä kuulusta. Samanlaiset kokemukset ja näkemykset esiintyvät aineistossani.

Runoissa haastetaan kielellisen ihmisen totunnainen tapa olla maailmassa ja hahmottaa maailmaa. Runoista nousee esiin vaihtoehtoisten olemisen ja kokemisen tapojen mahdollisuus, kielen hallinnasta vapautuminen ja kääntyminen ottamaan mallia luonnon tavasta olla. Kyse on maailman näkemisestä uudella tavalla ja olemisesta ilman sanallistamista ja merkityksellistämistä. Tällöin kielen muokkaaminen ei välttämättä riitä, vaan tarvitaan vaihtoehtoja kielelle. Tämä voidaan nähdä toisaalta haluna vapautua kielen vallasta, toisaalta protestina sille äänelle, joka väittää kielen ohjaavan väistämättä ihmisen ajattelua, kokemista ja havainnoimista. Näissä pohdinnoissa luonnon rinnalla esimerkillisenä voi esiintyä lapsen tapa kohdata ympäristönsä; sekä lapsi että luonto nähdään puhtaina, kulttuurin ja kielen konventioista saastumattomina (vrt. Manner 1956, 76–98). Tässä näkemyksessä kieli ja luonto ovat vastakkaiset, joko–tai-vaihtoehdot.

Kieli voi 1950-luvun runojen puhujien kokemuksessa myös konkreettisesti korvautua luonnolla ja luonto voi ottaa kielen paikan. Yleensä tämä on runon puhujan mielessä askel parempaan. Näin on esimerkiksi Maila Pylkkösen (1957, 80) edellä olleessa runossa, jossa sade asettuu kielen tilalle puhujan kokemuksessa: sade tyydyttää runon puhujan tarpeen, jota kieli ei ole pystynyt täyttämään. Kun kieli tuntuu rypevän ongelmassa ja häiritsevän ihmisen luontosuhdetta ja tapaa olla maailmassa, kielettömyys voi näyttää runoissa houkuttelevalta vaihtoehdolta.

Samalla kun runoissa pohditaan vaihtoehtoisia tapoja olla ja kokea, luodaan kuvia tilasta, jossa ihminen olisi kielestä tai merkitsemisestä vapauduttuaan. Näitä olen käsitellyt artikkeleissani esimerkiksi Mannerin ja Anhavan runoissa: ”Saapua viimein / kevyenä, väsyneenä, / ilman sanoja, telttaa ja eläinten myötätuntoa / meren rannalle, nähdä ruumiillaan tämä kaikki” (Manner 1956, 22) tai ”Kun puu, taivas, sade ja maa / on väriä vain, näkyä katseessamme / [--] / silloin olemme yhtä, elämä, kaikki maa, taivaat ja kappaleet” (Anhava 1955, 15). Näissä esimerkeissä maailma hahmottuu kokijalle kielelle vaihtoehtoisella tavalla: ruumiillisesti tai kaiken yhteyteen sulautuen. Tällöin yhteys luontoon ei ole katkennut kielettömässä tilassa, vaan yhteys on vain vahvistunut. Järjellä tapahtuva ymmärtäminen ja merkityksellistämisen vaihtuu samalla kokemiseen ja toisenlaiseen ymmärrykseen.

6.7 Yhteenvetoa

Sotienjälkeisen modernismin aika oli kirjallisuudessa sekä luontosuhteen että ilmaisen murrosaikaa, jona etsittiin vaihtoehtoja, kyseenalaistettiin totunnaisuuksia ja ta-

voiteltiin uutta. Olen artikkeleissani tuonut esiin luonnon ja kielen välille 1950-luvun modernistisissa runoissa muodostuvia kytköksiä: luonto kytkeytyy ajan kieli- ja samalla kirjallisuuskusteluun ja kieli luontokeskusteluun, erityisesti pohdintoihin ihmisen ja kirjallisuuden luontosuhteista ja sitä kautta huoleen ihmisen toiminnasta luontoa kohtaan. Runoissa toistuvat myös pohdinnat ihmisen tavasta olla maailmassa. Kontrapunktinen luenta tuo kielen ja luonnon kytköksissä muodostuvat ja kohtaavat äänet ja näistä muodostuvan moniäänisen ja jännitteisenkin yhdessä toimimisen esiin.

Osassa runoista näkyvät luontoon ja kieleen kohdistuvien pohdintojen yhteneväisyydet, jotka tuovat luontoa ja kieltä yhteen, saman kokonaisuuden osiksi. Tästä on kyse esimerkiksi luontoon ja kieleen liitettyjen ihanteiden yhtenevydessä. Luonto voi myös toimia mallina kielen ja kulttuurin kontaminoimalle ihmiselle, toimimattomalle kielelle tai ilmaisulle sekä kokemisen ja maailmassa olemisen tavoille. Siinä missä modernistisessä kirjallisuudessa näkyy kokemus ihmisen luontoyhteyden katkoksesta ja kaipuu luontoon, samankaltaiset katkos ja kaipuu luonnolliseen kytketään myös kieleen.

Kun luonto aineistossani kytkeytyy tiiviisti kieleen tai näyttäytyy kielellisenä, ihmisen ja luonnon kielet voivat hahmottua samoiksi, jaetuiksi ja keskinäisesti ymmärrettäviksi tai ne voivat näyttäytyä joko nykytilassaan tai jo lähtökohtaisestikin erillisinä. Molemmissa tapauksissa kieli on yksi tekijä, jonka kautta ihmisen ja luonnon suhde rakentuu ja tulee näkyväksi; ihmisen ja luonnon kielten suhteesta riippuu puolestaan se, minkälainen kytkös ihmisen ja luonnon välille hahmottuu. Kun luonto nähdään ihmistä paremmaksi, myös luonnon kieli tai luonnon tapa olla maailmassa toimii ihmisen kielelle, ilmaisulle ja kokemiselle mallina. Luonto voi olla myös ihanteellisuudessaan merkki muinaisesta ihmisen kielestä ja maailmassa olemisen tavasta, joista nykyihminen on johtunut harhaan; nykytilanne näyttäytyy vastakohtana ajalle, jolloin ihminen ja luonto olivat yhtä. Samoin ihmisen kieli voi kokonaan kyseenalaistua tai haastua; siitä kaivataan eroon tai sen rinnalle kaivataan vaihtoehtoisia tapoja olla ja hahmottaa ympäristöä.

Kieltä ja luontoa tuovat yhteen ajatukset luonnosta puhuvana ja ilmaisevana entiteettinä, jota ihminen voi ymmärtää ja joka voi paljastaa ihmiselle jotakin erityistä. Kieli on tällöin välikappale, joka mahdollistaa ihmisen ja luonnon yhteyden tai luonnon puhumisen ihmiselle; usein tämä puhe on ohjausta ja neuvonantoa ihmisen ongelmissa ja siten ihmiskeskeistä. Sinänsä puhuvan luonnon kielen ei ole vastattava ihmiskieltä, vaan se näyttäytyy runoissa enemmänkin vaikutuksena, jonka luonto tai luonnon keskelle antautuminen ihmiselle tuottaa. Kun luonto asetetaan runoissa ymmärtäjän rooliin, luonnolta oletetaan ihmiskielen ja -mielen ymmärrystä. Luonnon näkeminen puhuvana ja ymmärtävänä myös haastetaan runoissa korostamalla aselman ihmislähtöisyyttä. Tällöinkin runon puhuja usein kaipaa kuulijaa, ilmaisulleen vastaanottajaa, jolloin ymmärrys siitä, ettei luonto vastaa ihmisen odotuksia,

tuottaa pettymystä ja tuskaa. Kielellinen ilmaisu, ihminen, luonto ja tunteet kytkeytyvät jännitteisesti toisiinsa.

1950-luvun runoista piirtyy myös hyvin monimutkainen kuva kielen ja ihmisen luontosuhteen sidoksista. Aineistoni näkemyksissä kieli voi joko toimia ihmistä luontoon yhdistävänä tai ihmistä luonnosta erkaannuttavana. Ensinnäkin kielen puhdistaminen esimerkiksi luonnon käyttämisestä metaforien ja symbolien aineksena voidaan nähdä tienä aidompaan luontosuhteeseen. Samankaltaisesti kielestä irtautuminen näyttäytyy reittinä yhteyteen luonnon kanssa ja siten luontosuhteen muokkaamiseen. Kieli voi myös esiintyä monin tavoin ihmistä luontoon sitovana ja siten ihmisen ja luonnon yhteyttä ja läheisyyttä vahvistavana: Ihmisestä ja luonnon elementeistä voidaan puhua samoin sanoin, jolloin sanat tuovat erilliset kokonaisuudet toistensa luo, kielen kautta tapahtuvaan yhteyteen. Yhteyttä luonnon kanssa voidaan rakentaa myös näkemällä luonto ihmisen kaltaisena kielellisenä toimijana, jonka kanssa voi olla kielellisessä vuorovaikutuksessa. Lisäksi yhteys luontoon on tiivis käännyttäessä luonnon puoleen etsimään mallia kielelle ja ilmaisulle; kyse voi olla ihmisen paluusta takaisin luontoyhteyteen, juurilleen.

Kielen ja luonnon kytkeytymisessä aineistoni kokonaisuudessa vallitsee kontrapunktinen jännite siinä, miten kielen ongelmat tulisi ratkaista: tulisiko kieltä muuttaa ja etsiä mallia kielelle luonnosta vai tulisiko kieli hylätä kokonaan ja etsiä luonnosta vaihtoehtoinen malli maailmassa olemisen ja maailman hahmottamisen tavoille. Molemmissa tapauksissa luonto on muutoksen suunnannäyttävä, mikä tuo esiin luontoa arvostavan ja etualaistavan äänen. Tämä ääni on vahvana modernistisessä runoudessa ja haastuu oikeastaan vain siltä osin, että joissakin tapauksissa luonnon puoleen kääntyminen esitetään vahvasti ihmislähtöisenä, ihmistarpeita tyydyttävänä ja siten epäilyttävänä toimintana.

Kun aineistossani ilmaisulle etsitään mallia luonnosta, kyse ei ole oikeastaan redusoinnista kohti yksinäisyyttä ja valmiiksi määritettyä ilmaisutapaa eikä ihmislähtöisestä yksilöllisyydestä: luonnosta mallia ottava ilmaisu esitetään kyllä sikäli pelkistettynä, että siinä ei ole mitään ylimääräistä, ei ihmis- tai kulttuurilähtöistä ja se on luonnollista, vapaata konventioista ja säännöistä, mutta tämä redusointi ei tarkoita yksinkertaisuutta eikä äärimmilleen vietyä karsimista. Oikeastaan yksinäisyys ja moniäänisyys menettävät merkityksensä siinä suuressa kokonaisuudessa, joka nähdään mahdollisena kielen ja ilmaisun alueena, kun kieli tai kielen malli otetaan luonnosta. Tässä kokonaisuudessa korostuu kaiken yhteys, ja ilmaisu on kokonaisvaltainen kokemus, jossa henkinen ja materiaallinen ovat läsnä samassa kokonaisuudessa.

Erityinen erillisyyden ja yhteyden haastava tapaus ovat ne runot, joissa luontoon viittaavat sanat tuntuvat erkaantuvan reaali maailman vastineistaan, pelkistyvän kielellisiksi hahmoiksi, jotka eivät enää viittaakaan totuttuihin referentteihinsä, vaan noudattavat toisenlaista toiminnan logiikkaa. Tällaisia ovat esimerkiksi luotelman

kaltaisesti toistellut ja paperille puretut luontosanat Haavikon (1959) *Talvipalatsissa*, jossa totuttujen syntaktisten rakenteiden rikkominen ja puute etäännyttävät sanat luonnosta, korostavat luontosanojen kielellisyyttä ja äänteellisyyttä. Kyse samaan aikaan on ja ei ole enää luontosuhteesta: irtaantuminen materiaalisesta maailmasta käsitetasolle voidaan nähdä luonnosta erkaantuneen tai luontoa pelkkänä materiaalina hyödyntävän luontosuhteen kuvana mutta toisaalta voidaan ajatella, ettei näissä tapauksissa ole enää kyse luontosuhteesta, vaan jostakin muusta. Toisaalta voidaan myös tulkita sanoiksi pelkistyneet luonnon elementit äärimmäisinä esimerkeinä sen ihanteen tuloksista, joka halusi riisua luonnon konventionaalisista ja ihmislähtöisistä merkityksistä tai kaikesta merkitysten kautta rakentuvasta hahmottumisesta. Modernististen runojen luontosuhde on siis hyvin moninainen ja monimutkainen ja kytkeytyy kaunokirjallisuuden ilmaisutapojen tendensseihin ja pohdintaan.

Kaikkien artikkelieni tuloksissa näkyy kieleen ja ilmaisuun liittyvä vahva etsinnän ja muutoksen ääni. Kielen alueella ollaan suuntaamassa jostakin johonkin. Siinä missä varhaisemmassa suomen kielen historiassa nähtiin tarvetta korostaa suomen kielen erityisyyttä ja hienoutta ja osoittaa suomen kielen sopivan suuren kirjallisuuden kieleksi (ks. esim. Varis 2017, 38–40, 42), 1950-luvulla kipuillaan kielen puutteellisuuden ja muiden ongelmien kanssa. Kieli kytkeytyy sellaiseen yhteiskuntaan ja sellaisiin ajatusmalleihin, jotka koetaan vanhentuneiksi tai jopa vaarallisiksi. Kieli halutaan palauttaa massakäytöstä yksityiseen, jolloin ongelmiksi muodostuvat ilmaisykyvyttömyys, epätarkkuus ja käsittämättömyys. Kieli alkaa hajota. Katse kääntyykin kaukaiseen menneisyyteen, aikaan ja paikkaan ennen turmeltumista, tai esikielelliseen ja se kääntyy aitouden ja alkuperäisyyden toivossa luontoon, ja kaksi kaipausta – kaipuu aitoon, menetetyksi pelättyyn luontoyhteyteen ja kaipuu kykyyn keä ja ilmaista aidosti – yhdistyvät.

Vaikka runoissa kielen kohdalla kommunikaatiofunktio korostuu, kyse on usein yksilön itseilmaisusta. Kieli on runoissa erkaantunut kansallisesta tai yhteisöllisestä funktiosta, edustamasta yhtenäistä kansaa tai yhteisöä. Tämä ei ole tapahtunut sikäli kivuitta, että joukossa on runoja, joissa kysellään, mitä on isänmaa, mitä on äidin-kieli. Kielelle myös etsitään uutta toiminta-aluetta kansallisen intressin palvelemisen ja kansallisen identiteetin ilmentämisen sijaan. Sen lisäksi, että kieli tällöin paikantuu yksilöllisen ja yksityisen alueelle, se kuljetetaan myös luonnon alueelle: kieli ei löydykään kansasta, vaan se löytyy luonnosta. Näin kielelle halutaan edelleen löytää koti, paikka jossa kieli on luonnollisimmillaan ja josta ihminen voi löytää aidon ja toimivan kielen ja sitä kautta yhteyden johonkin suurempaan kokonaisuuteen; nyt tämä paikka löytyy usein luonnosta, kulttuurin ja yhteiskunnan ulkopuolelta.

Ylipäänsä kulttuurin ja luonnon sekä ihmisen ja luonnon suhteet saavat moniäänistä ja jännitteistä pohdintaa runoissa. Kulttuurin ja luonnon sekä ihmisen ja luonnon vastakohtaisiksi asettaminen tulee selvästi esiin, mutta ihmisen ja luonnon kohdalla tämä ei tarkoita välttämättä lähtökohtaista erillisyyttä. Sen sijaan ei-inhimilli-

nen luonto näyttäytyy ihanteellisena ja ihminen langenneena tai harhaanjohtuneena hahmona, jonka tulisi tai jolla on halu palata yhteyteen luonnon kanssa. Ihminen hamuaa kohti luontoa ja samalla ominta, aidointa itseään, etsii luonnosta ilmaisulleen aitoa muotoa ja maailmassa olemiselleen oikeaa tapaa. Kaiken yhteyden tavoittelemisen rinnalla luonnon ja ihmisen erillisuus puolestaan tulee kylmäävästi esiin tilanteissa, joissa runon puhuja pyrkii löytämään kielen, sanallistamisen ja merkityksellistämisen kautta yhteyden luonnon kanssa: luonto ei vastaa ihmisen tarpeeseen, yhteyden sijaan tulee usein kokemus irrallisuudesta ja vuorovaikutuksen puutteesta. Näin 1950-luvun runous sekä etsii yhteyttä luonnon kanssa ja hyödyntää luontoa ihmisen peilinä ja maisemana, josta ihminen voi itsensä löytää, että haastaa ihmisen tavan pyrkiä hallitsemaan luontoa sanallistamisella ja merkityksellistämällä. Sen rinnalla, että runoissa voidaan suunnata luontoon juuri kieltä etsimään, haastuu runoissa myös ajatus ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen toteutumisesta ihmisen eidoilla, kielen välityksellä.

Kielen ja luonnon kytkeytyessä aineistossani näkyvät luontosuhteessa sekä vahva ihmiskeskeisyys että pyrkimys eroon tästä ihmiskeskeisyydestä tai tietoisuus ihmiskeskeisyydestä ja sen kriittinen tarkastelu. Ihmiskeskeisyys tulee ilmi esimerkiksi luonnon näyttäytyessä puhuvana ja ymmärtävänä toimijana ja etsittäessä ihmisen kielelle ja ilmaisulle mallia luonnosta. Luonto on tässä jälkimmäisessä tapauksessa kyllä arvostetussa asemassa ja sitä voidaan pyrkiä näkemään sinä itsenään, mutta suunta käy kohti ihmisen kieltä ja lähtökohta on tarpeessa muovata kieltä, jotta ihminen saisi ilmaistua itseään. Toisaalta aineistossani on runsaasti runoja, joissa pyritään irti ihmisen totunnaisista ja kulttuurilla kyllästetyistä tavoista hahmottaa maailmaa, olla maailmassa ja käyttää kieltä. Ihmiskeskeisyyttä voidaan tarkastella runoissa kriittisesti myös toteavammin: lopputulemana on tietoisuus ihmisen piirteistä ja vajavaisuuksista ja havahtuminen totunnaisesta poikkeavaan todellisuuteen tai tyytyminen ihmisen vajavaisuuteen.

Länsimaisessa ajattelussa on ollut vahvasti läsnä luonnon ja kulttuurin ja luonnon ja ihmisen välinen dualismi (Björklund ym. 2022, 14). 1950-luvun runoudessa tämä jaottelu on samanaikaisesti sekä läsnä että kyseenalaistettuna, jonakin, jota ei pidä ottaa itsestäänselvytenä tai josta pitää päästä eroon. Näin on esimerkiksi silloin, kun luonto esitetään ihanteellisena ja kieli ja ihminen vajavaisina: asetelma tekee näkyväksi ihminen–luonto-dualismin mutta samalla esittää sen ongelmallisena. Modernistit purkavat ihminen–luonto-dualismia sekä etsiessään sille vaihtoehtoja että esimerkiksi puhuessaan ihmisen erkaantumisesta juuriltaan tai aidosta itsestään sen sijaan, että puhuisivat luonnosta erkaantumisesta. Juuret ja aitous paikantuvat sinne, minne myös puut ja metsän eläimet sijoitetaan. Ihminen sijoittuu usein jonkin kielen ja luonnon välimaastoon, etsimään yhteyttä luontoon tai luonnosta vaihtoehtoa kielellistyneelle tavalle olla maailmassa.

Kaiken kaikkiaan luonto on aineistossani siis selkeä esikuva ja ihanne, ja kieli on nykymuodossaan ihmisen turmelema ja ihmistä turmeleva tai ihmisen käyttöön toimimaton. Kielen turmeleva vaikutus ei 1950-luvun kielikeskustelussa rajoitu vain ihmisen ilmaisuun, vaan hyvin monipuolisesti ihmisen tapaan olla maailmassa, kohdata ympäristönsä, puhua luonnosta ja sitä kautta tuottaa kuvaa ja kokemusta luonnosta. Tällöin esiin piirtyy liikettä tuottava, dynaaminen kontrapunktinen suhde ihmisen ja luonnon välille: toisaalta läsnä on kokemus luonnosta erkaantumisesta ja toisaalta veto kohti luonnon kanssa yhteentulemista.

Kielen ja luonnon kytkeytyessä pohdittaviksi tulevat myös näkemykset kirjallisuudesta ja kirjallisuuden suhde kieleen ja luontoon ja samalla myös todellisuuteen. Kielen tunnistetaan vaikuttavan maailman hahmottumiseen mutta toisaalta tunnustetaan tarve käyttää kieltä muunkin kuin reaali maailman toisintamiseen. Kun nämä näkemykset eivät mahdu samaan kokonaisuuteen, syntyy kipuilua sen suhteen, onko oikeutta käyttää mielikuvitusta tai kuvata jotain, mikä ei pinnasta käy ilmi. Samoin kysymyksiksi nousevat, johtaako luonnon käyttäminen taiteen välikappaleena väärityneeseen luontokuvaan, saako luontoa käyttää materiaalina vai tuleeeko pyrkiä antamaan luonnon puhua puolestaan ja onko kirjallisuuden luonnon oltava sama kuin luonto kirjallisuuden ulkopuolella. Läsnä on kaiken kaikkiaan vahva tietoisuus luonnon ihmislähtöisistä käyttötavoista, ja se myös tuodaan ilmi.

Olen artikkeleissani tuonut esiin runoissa esiintyvää kontrapunktista jännitettä ideaalien ja todellisuuden välillä. Toisaalta on kyse ideaalien mahdottomuudesta todellisuudessa, toisaalta ideaalien toteuttamisen seurauksista ja siitä, mitä ideaalit jättävät ulkopuolelleen. Runoissa on läsnä kaipuu ihanteelliseen kieleen ja luontosuhteeseen mutta käytännössä näiden saavuttaminen on haasteellista eikä aina ole selvää, mistä tarvittava muutos on löydettävissä. Pohdittavaksi tulee myös, ovatko tietyt kielen ideaalit kaikkialla sovellettavissa ja mitä seuraa, jos nämä ideaalit viedään äärimilleen: mitä tapahtuu runoudelle, jos kieli pelkistetään, pitäydytään pelkässä havaitussa ja ilmaistuaan asiat mahdollisimman suoraan? Voidaan myös kysyä, mitä esimerkiksi pelkistyksen ja puhtauden ideaali jättävät ulkopuolelleen. Tai mitä jättää ulkopuolelle ilmaisu, jossa ihminen tunkeutuu kaikkialle ja luonto näyttäytyy symboleina ja merkityksinä?

Sotien jälkeisen modernismin runous on kokonaisuutena näiden kysymysten suhteen moniäänisyyden kannalta melko optimaalinen: erilaiset näkemykset pääsevät esiin, asioita punnitaan eri kannoilta, suuntia etsitään muttei aina lukita, ratkaisut nähdään potentiaalisina ongelmina ja ongelmat potentiaalisina ratkaisuina. Haasteena tässä moniäänisessä kokonaisuudessa on joidenkin äänten dominoiva asema, mikä tuottaa toisten äänten validiuden epäilyä ja epävarmuutta. Haasteena on myös keskustelun ajoittainen poleemisuus ja jyrkkyys pääosin runojen ulkopuolella – poleemisuus toisaalta houkuttaa moniäänisyyteen, esittämään kantoja ja vastakantoja, mutta se pinnaltaan on yksiäänisyyteen tähtäävää ja siten muiden äänten puolusta-

miseen pakottavaa tai muiden äänten hylkäämiseen ohjaavaa. Tämä näkyy runoissa omaan ääneen liittyvänä epävarmuutena ja kipuiluna, ja kaikki tämä tuottaa modernismin kielikeskusteluun liikettä ja dynaamisuutta, pinnalla ja pinnan alla piileviä ja vaikuttavia ääniä, mikä haastaa sotienjälkeisen modernismin kielellisen maiseman suoraviivaiset kuvaukset.

Olen artikkeleissani tuonut kontrapunktisen luennan kautta kielen ja luonnon tarkasteltaviksi osana samaa kielikeskustelun kokonaisuutta. Tämä tarkastelu on paljastanut monia kielen ja luonnon välille rakentuvia kytköksiä, joista näkyy, miten samaan aikaan, kun keskustellaan ja neuvotellaan kielestä ja kirjallisuuden ilmaisutavoista, voidaan keskustella ja neuvotella myös luonnosta ja ihmisen luontosuhteesta. Samalla modernismin kontekstissa keskustelu ilmaisukielestä ulottuu kirjallisuuden ulkopuolelle ja erillisyyksien sijaan kokonaisuus hahmottuu monista kytköksellisistä ja yhdessä toimivista äänistä koostuvaksi.

Kielikeskustelun tarkastelu artikkeleissani saa myös kysymään, mitä kieli oikeastaan 1950-luvun runouden kontekstissa on ja millaista on monien runojen haikailema luonnosta mallia ottava kieli. Runoissa kieli on niin arjen kieltä, ilmaisukieltä kuin tapa olla vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Kieli kytkeytyy yksilön kokemusmaailmaan ja maailmassa olemisen tapoihin. Kieli on sekä konkreettisia puhuntoja ja sanoja että kokemusta ohjaava tekijä. Vaikka runoissa monesti ilmaisua ja ilmaisutapoja etsitään ja löydetäänkin luonnosta, niissä runoissa, joissa kieli ja luonto kohtaavat metakielellisellä tai metalyysisellä tasolla, usein lukijalle epäselväksi jää, minkälainen tämä luonnosta löytyvä kieli paperille päätyessään olisi. Näin kielen pohdinnassa pysytään abstraktilla tasolla tai keskitytään etsimään toiminnan, kokemuksen ja olemisen vaihtoehtoisia malleja; kieli ei tällöin ole äänneistä muodostuvia sanoja ja kieliopillisia sääntöjä, vaan se on nimenomaan ilmaisua ja vuorovaikutusta, joka voi toteutua ja saada muotonsa sateessa, kivissä ja muissa luonnon elementeissä. Tämä kielen materiaalisuus ja totutulle kielellä vieraat ilmaisun ja kokemuksen muodot ovat keskeinen havainto, joka nousee esiin runoista, joissa kieltä etsitään luonnosta. Runokirjojen sivuilla tapahtuvat mahdolliset luonnon kielen tai luonnosta mallinsa ottavan ilmaisun käytännön toteutukset jäävät tämän tutkimuksen ja sen kysymyksenasettelun ulkopuolelle. Myöhemmässä tutkimuksessa voisi kuitenkin tarkastella abstraktin tason pohdintojen ja käytännön reaalitumien suhdetta; muuttuuko kielessä jotain myös konkreettisella tasolla ja jos muuttuu, missä vaiheessa ja miksi muutos tapahtuu ja onko muutoksella jotain tekemistä luonnon tai luontosuhteiden kanssa²²?

²² Kielen luontovaikutteista lintujen osalta suomalaisessa runoudessa ks. esim. Lummaa 2017.

7 Lopuksi

Väitöstutkimuksessani olen tarkastellut kontrapunktisen luennan avulla kielen ja luonnon kytköksiä 1950-luvun suomenkielisistä modernistisista runoista luettavissa olevassa kielikeskustelussa. 1950-luku on aiemmassa tutkimuksessa liitetty ilmaisun kriisiin ja uuden ilmaisukielen etsintään kirjallisuudessa. Lähtöoletukseni oli, että ajan keskustelut ja neuvottelut kielestä, sen ongelmista, uudistustarpeesta ja suunnasta, näkyvät myös kaunokirjallisuudessa metakielellisinä pohdintoina. En kuitenkaan halunnut tarkastella pelkästään kieltä eristettynä keskustelun osana, vaan halusin selvittää, miten kielen pohdinta kytkeytyi toiseen ajankohtaiseen aiheeseen eli luonnon ja luontosuhteen pohdintaan.

Tutkimukseni osatutkimuksista, kolmesta aiheesta hieman eri näkökulmista ja osin erilaisin aineistoin tarkastelevasta artikkelista, on nähtävissä, että kieli ja luonto kytkeytyvät monin tavoin runojen kielipohdinnoissa. Kontrapunktisen luennan avulla toin näkyviin erilaisia näissä pohdinnoissa esiintyviä ääniä ja tarkastelin äänten välisiä vuorovaikutussuhteita ja jännitteitä. 1950-luvun kielikeskustelu osoittautui hyvin moniääniseksi ja monimutkaiseksi kokonaisuudeksi, jossa erilaisia näkökantoja esitettiin, testattiin, punnittiin, problematisoitiin ja tuotiin kohdatusten toisten näkemysten kanssa.

Tutkimusprosessini lähti liikkeelle muutamista 1950-luvun teoksista, mutta prosessin edetessä kaunokirjallinen aineisto paisui liki ääriinsä asti. Tähän muutokseen olin tyytyväinen. Tärkeä syy laajenemiselle oli valmiin 1950-luvun kielikäsitteitä koskevan kokonaiskuvan puuttuminen ja halu tällä tutkimuksella paikata osa tästä puutteesta. Halusin selvittää, mitä todella sanottiin, ja ainoa keino tähän tavoitteen saavuttamiseksi oli mahdollisimman laajasti etsiä esiin nämä todelliset sanomiset. Jatkossa on mahdollista keskittyä suppeampiin aineistoihin ja tarkastella niitä suhteessa laajan aineiston pohjalta saatuihin tuloksiin. Samoin jatkossa on hyvä laajentaa ja koetella ajanjakson rajaamista 1950-lukuun; tähän tutkimukseen oli jokin rajausta tehtävä, mutta siitä huolimatta, että tämä ajanjakso oli tutkimuksen kannalta otollinen, rajausta on osin keinotekoinen.

Artikkelieni aineistovalinnoissa pidin keskeisenä lähestyä suomalaista sotienjälkeistä modernistista runoutta osana aikansa runous- ja kirjallisuuskenttää eikä kaikesta ulkopuolisesta irrallisena saarekkeena. Huomioinkin artikkeleissani myös suo-

menruotsalaisen ja ei-modernistisen runouden sekä kirjallisuutta koskevan lehtikeskustelun. Tämä auttoi kontekstoimaan ydinaineistoani ja hahmottamaan keskustelun ääniä osina laajaa kokonaisuutta. Valitsemani materiaali toimi tutkimuksessani hyvin ja oli tutkimukseni kannalta olennaista. Toki paljon kontekstia jäi myös tutkimukseni ulkopuolelle, ja tutkimukseni olisi voinut hyötyä kielinäkemyksiä vastaavan laajemman selvityksen tekemisestä luontokäsityksistä ja luonnon rooleista kirjallisuudessa. Tämä avaa mahdollisuuksia tulevalle tutkimukselle edelleen syventää käsitystä 1950-luvun kieli- ja luontonäkemyksistä. Toisaalta toivon tulevalta tutkimukselta myös jotain samaa kuin mitä olen aineistovalinnassani pitänyt periaatteena: esimerkiksi suomenruotsalaisen ja suomenkielisen kirjallisuuden yhdessä tarkastelun näen erittäin hedelmällisenä ja samoin suomenkielistä ja ruotsinkielistä kirjallisuutta käsittelevän tutkimuksen vuoropuhelun.

Aineistoni käsittelyssä yhtenä haasteena olivat määritelmät: mikä kaikki laskeetaan kieleksi ja luonnoksi. Useimmat tapaukset toki olivat selkeitä: kielen kohdalla puhutaan kielestä ja sanoista, luonnon kohdalla vaikkapa kasveista ja eläimistä. Mutta entä kun puhutaan vaikkapa kuuntelemisesta, ymmärtämisestä, verestä, aineesta tai äänestä, kun etäännyttään stereotyyppisimmistä kielen ja luonnon elementeistä ja käsitteistä? Tällaisten esiintymien kohdalla olen joutunut tapauskohtaisesti harkitsemaan, otanko tekstikohdat mukaan analyysiini. Näitä tapauksia on kuitenkin aineistossani niin vähän suhteessa helpommin lokeroitaviin tapauksiin, että ne eivät horjuta muodostunutta kokonaiskuvaa.

Valitsin tutkimukseni lähestymistavaksi aiemmin kaunokirjallisuuden osalta lähinnä proosaan sovelletun kontrapunktisen luennan. Kehitin menetelmää omaan suuntaani siitä, mitä sillä aiemmassa tutkimuksessa oli tehty. Tarve kehittämiseen lähti toisaalta aineiston ja tutkimuskysymysten vaatimuksesta ja toisaalta siitä, että näin menetelmässä olennaista kehitys- ja laajennuspotentiaalia. En siis väitä käyttäneeni kontrapunktista luentaa täysin Edward Saidin alkuperäisellä tavalla, mutta menetelmän käytännön soveltamistapani taustalla vaikuttavat samat pääperiaatteet kuin Saidilla. Erityistä kontrapunktisessa luennassani oli esimerkiksi sen testaaminen runoaineiston analyysissä ja hyvin moniäänisen aineiston tarkastelu kokonaisuutena ja tällöin myös hyvin monimutkaisten äänten kytkeytymien analyysi. Kontrapunktista luentaa ei myöskään paljon ollut ennen hyödynnetty luontoon tai kieleen kytkeytyvässä tutkimuksessa.

Halusin tutkimuksessani myös tuoda selkeästi esiin sitä, että kontrapunktinen luenta ei ole sama asia kuin kontrapunktisten rakenteiden tai kontrapunktin etsiminen teksteistä tai tekstien väliltä. Sen sijaan olennaista on nähdä kohteet vuorovaikutteisista äänistä muodostuvina kokonaisuuksina, etsiä näitä ääniä ja tarkastella niiden yhteistoimintaa ja sen seurauksia. Kontrapunktinen luenta on sikäli tutkimuksessani nimenomaan taustalla vaikuttava voima, etten ole tutkimustuloksia esitellessäni erityisesti vähän väliä korostanut, miten jossakin tekstissä on kontrapunktia tai joiden-

kin tekstien välille muodostuu kontrapunktinen rakenne. Ennemminkin olen tuonut esiin erilaisia ääniä, äänten moninaisuutta, äänten asemia ja äänten yhteistoiminnan piirteitä, sitä, mitä erilaisten äänten kohtaamisissa tapahtuu; toki äänet usein näyttävät muodostavan kontrapunktisia kokonaisuuksia, mutta tämä kontrapunktisuus on enemmän taustahypoteesin vahvistus kuin pääasiallinen tutkimustulos.

Kontrapunktisen luennan käytännön toteutuksessa isoimpana haasteena oli äänten etsiminen, määrittely ja luokittelu. Useimmiten äänet oli helppo tunnistaa ja niille oli helppo muodostaa kuvaus, mutta oli myös tapauksia, joissa selvästi kieli ja luonto tulevat yhteen runossa mutta ei ole yksioikoista, millaisista äänistä tämä yhteentuleminen muodostuu. Näin oli erityisesti silloin, kun yhteentuleminen tapahtui kielellä leikittelyn tai vastaavan kautta: mitä ääniä esimerkiksi on kuultavissa silloin, kun monimerkityksisen sanaston kautta kieli ja luonto tulevat yhteen? Tällöin ääniä oli etsittävä vahvasti pinnan takaa ja tulkitsemisen kautta, esimerkiksi siitä, mikä ääni on tulkittavissa taustavaikuttajaksi sille, että kieltä ja luontoa halutaan yhdistää sanaston kautta. Samalla oli huomioitava myös pinnassa kuuluvat äänet eli se, mitä suoremmin tulkittuna teksti sanoo kielestä ja luonnosta.

Tutkimukseni pohjalta on todettavissa, että kontrapunktinen luenta soveltuu erinomaisesti runouden tarkastelutavaksi. Sen avulla voi tarkastella yksittäisiä runoja ulko- ja sisäpuolelta kumpuavien äänten muodostamina kokonaisuuksina, mutta erityisen hedelmällistä kontrapunktisen luennan hyödyntäminen on yksittäisiä runoja laajempien – hyvinkin laajojen – aineistojen analyysissä ja kytköksellisenä kokonaisuutena hahmottamisessa. Laajan aineiston etuna ovat olleet äänten moninaisuus, erilaisten näkemysten esille pääsy ja vuorovaikutus. Laaja aineisto yhdistettynä kontrapunktiseen luentaan on tuottanut monivivahteista kuvaa kielikeskustelusta ja samalla runoudesta ja sotienjälkeisestä modernismista.

Laajan aineiston haittapuolena on ollut se, ettei tutkimustulosten esittelyssä ole ollut mahdollista syventyä kovin syvästi yksittäiseen runoon tai runokokoelmaan. Lisäksi olen joutunut artikkeleihin valitsemaan vain harvoja edustavia esimerkkejä runoista ja usein vielä vain katkelmia runoista, jotta kuitenkin on ollut mahdollista tarjota yhtä tai muutamaa runoa laajempi havainnollistus aineistosta. Pääosin olen valinnut artikkeleihin esimerkit eri runoista ja useilta tekijöiltä, mutta muutamissa tapauksissa olen nähnyt tietyn runon niin havainnollistavana useamman näkökulman kannalta, että olen käyttänyt esimerkkinä samaakin tekstiä eri artikkeleissa. Sen lisäksi, että olen tuonut artikkeleissa runoista esiin myös hieman eri puolia, lähtökohtana on ollut mahdollisimman tehokas havainnollistus sekä artikkelien sisällä että mahdollisille eri artikkelien poikkeaville lukijakunnille. Tämä on ollut tasapainottelua artikkelien itsenäisyyden ja väitöskirjan kokonaisuuteen kuulumisen välillä.

Uskon, että kontrapunktisella luennalla kuitenkin olisi tarjottavaa myös suppeiden aineistojen, jopa yksittäisten runojen analyysissä. Tämän olen havainnut, kun

olen tutkimustani varten analysoinut suuraineistooni kuuluvia runoja. Kuitenkin kontrapunktinen luenta vaatii laajaa ja monipuolista kontekstin tai vähintään erilaisen kohteessa kuuluvien äänten tuntemusta, joten se ei tässä muodossa sovellu kontekstista irrotettujen tekstien analyysiin. Toisaalta kontrapunktisen luennan analyysiprosessikin alkaa aina jostakin, äänet eivät paljastu ilman yksittäisten tekstien analyysia. Jatkossa voisi kuitenkin olla hyödyllistä julkaista analyysieja siitä, miten tietyt kielen piirteet ja elementit rakentavat ääniä ja mitä kielen tasolla tapahtuu, kun erilaiset äänet kohtaavat.

Kontrapunktisessa luennassa olen hahmottanut kokonaisuuksia ja yksittäisten äänten suhteita toisiinsa ensisijaisesti yhteyksien, en erillisyyksien kautta. Toki analyysissa tärkeitä ovat olleet myös erot ja vastakohtaisuudet, mutta niiden erittely on toiminut taustana, jonka pohjalta on ollut mahdollista tarkastella erilaisten näkökantojen välistä vuorovaikutusta ja yhdessä toimimista. Samalla analyysi on paljastanut sekä erilaisten näkemysten törmäysten tuottamia haasteita ja kielteisiä tuntemuksia että eri näkökantojen yhteentulemisen rikkautta ja uutta luovia mahdollisuuksia. Tässä tarkastelussa kohdeaikea ei pelkisty selvärajaisiksi pooleiksi tai modernismia määrittäviksi muutamiksi ydinpiirteiksi, vaan esiin pääsevät modernismin sisäinen moninaisuus, reflektointi pelkän ehdottomuuden ja yksinäkökulmaisuu den sijaan sekä epävarmuus itsevarmuuden rinnalla. Tällöin, kuten olen kolmannessa artikkelissani todennut, kokonaisuus hahmottuu "monisäikeiseksi, epästabiiiliseksi, ambivalentiksi ja tarkkoja rajoja välttäväksi". Tämä on asettanut omat haasteensa tutkimustulosten esittämiselle: haasteena on ollut löytää sellainen tapa esittää tulokset, joka on selkeä mutta tuo esiin keskustelussa esiintyvien äänten moninaisuuden, sidokset ja vuorovaikutuksen ja korostaa samalla myös äänten yhdessä toimimista ja sen seurauksia.

Tutkimuksessani keskiössä ovat olleet kytkökset, jotka syntyvät kahden aihealueen risteämiskohtiin. Kontrapunktinen luenta on erinomainen väline tällaisissa tapauksissa, joissa analyysissa tuodaan näkyväksi kahden kokemuksen, tässä tapauksessa luontoon ja kieleen liittyvän kokemuksen, yhteen tuleminen ja vuorovaikutus ja kun halutaan tarkastella asioita yhdessä eikä toisistaan eristettyinä Se on toimiva lähestymistapa myös, kun halutaan tarkastella dynaamisia rakenteita stabiilien tilanteiden tai lopputulemien sijaan. Tällöin kieli- ja luontosuhteet ja niiden kytkökset voidaan nähdä osina keskustelua, jossa neuvotellaan, esitetään ja punnitaan kantoja ja tutkitaan näkemysten toteutumien seurauksia.

Erityisesti kriisiytyneet ja ongelmalliset asetelmat ja tilanteet tuntuvat vahvasti vetävän kontrapunktista luentaa puoleensa. Niin on myös kielen ja luontosuhteen kriisin kohdalla; ne tarjoavat runsaasti materiaalia luennalle, joka tuo yhteen erilaisia, ristiriitaisiakin näkemyksiä ja kokemuksia. Tämä luenta tuo esiin äänten kytkösten ja toisiinsa sitoutumisen lisäksi niiden uutta luovan potentiaalin. Kyse ei kuitenkaan ole kriisien ihannoimisesta tutkimusmateriaalina, vaan pyrkimyksestä sellai-

seen kokonaisuuksien hahmottamiseen, jossa kriisit purkautuvat erilaisten näkemysten yhteistoiminnaksi ja neuvotteluksi poteroitumisen sijaan. Toki 1950-luku oli kirjallisuuden alueella vahvojen kannanottojen aikaa, mutta se oli paljon muutakin, ja erityisesti se oli myös vuorovaikutusta näiden erilaisten osatekijöiden välillä. Sitä, mitä annettavaa kontrapunktisella luennalla on muiden kuin murros- tai kriisiaikojen analyyseille, ei pysty tutkimukseni perusteella varmasti sanomaan.

Se, että keskityin tutkimuksessani juuri kielen ja luonnon yhdessä esiintymisiin, jättää tuloksissa varjoon kaikki ne muut kytkökset, joita kielellä ja luonnolla tarkastelluissa teksteissä on. Niinpä tuleva tutkimus hyötyisi pienempien aineistojen analyyseistä, jossa olisi mahdollista tutkia, mihin kaikkiin suuntiin kieli tai luonto yksittäisissä runoissa tai kokoelmissa kytkeytyy. Tuleva tutkimus hyötyisi myös laajemmasta ja monipuolisemmasta analyyseistä siitä, mitä ääniä itse asiassa kielikeskustelun äänen taustalla on, mistä kielikeskustelun äänet ja niiden käsittely kumpuavat silloin, kun taustatekijät eivät ole löydettävissä kirjallisuuden tai kielikeskustelun kentältä. Tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista kartoittaa kaikkia tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet kielikeskustelun sisältöön ja suuntaan, ja jatkotutkimuksessa yksi suunta voisikin laajan kaiken huomioon ottamisen sijaan olla keskittyminen jonkin tietyn esimerkiksi sodan jälkeiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyvän tai filosofian alan keskustelusta nousevan taustatekijän – äänen – etsimiseen kielikeskustelusta. Samalla pitää huomata, että analysoimani keskustelun äänet eivät välttämättä rajaudu pelkästään kielen ja luonnon yhdistävään keskusteluun, vaan osa äänistä tulee esiin runoissa myös silloin, kun luonnon tilalla on jotakin muuta. Yleisvaikutelma kuitenkin on, että kieltä käsitellään enemmän luonnon elementtien kuin vaikkapa kaupunkien tai ihmisten rakentamien kohteiden kautta ja yhteydessä.

Tutkimukseni kolme artikkelia toimivat mielestäni hyvänä kokonaisuutena, jossa artikkelien välillä on erillisyyttä ja päällekkäisyyttä. Näin artikkelit samalla tarjoavat taustoittavaa kontekstittietoa ydintutkimuskysymysteni tarkastelua varten ja myös vastaavat, erikseen ja yhdessä, näihin ydintutkimuskysymyksiin. Artikkelien tulokset tukevat toisiaan ja tuottavat keskenään yhtenevän näkemyksen kielen ja luonnon kytköksistä kielikeskustelussa. Ydinaineistoni ulkopuolisista aineistoista ei paljastunut sellaista, joka olisi poikennut merkittävästi ydinaineistostani saamistani tuloksista. Kokonaisuuden eheyttä olisi voinut tukea, jos kaikissa artikkeleissa olisi ollut täsmälleen sama, vieläkin laajempi aineisto. Esimerkiksi koska kontekstoivista aineistoista suomenruotsalainen runoaineisto ei koostunut kaikesta 1950-luvulla julkaistusta suomenruotsalaisesta runoudesta, vaan vain kirjallisuushistorioiden määrittämien modernistien runoudesta, tulevan tutkimuksen varaan jää kattavamman kuvan muodostaminen suomenruotsalaisessa runoudessa käydystä kielikeskustelusta. Tällöin suomen- ja ruotsinkielisen runouden kielikeskustelu olisi mahdollista todella syvällisesti kokonaisuudessaan sijoittaa tarkasteltaviksi osina samaa vuorovaikutteista kokonaisuutta.

Tutkimuksellani olen osallistunut myös suomalaisen modernismin uudelleen arviointiin ja modernismikuvan tarkentamiseen ja laajentamiseen. Olen tutkimuksesani tuonut esiin luonnon keskeistä roolia niin modernistisessa runoudessa kuin osana tarkasteluajanjakson kirjallisuuskeskustelua. Samalla kun olen tuottanut uutta tietoa tarkastelemalla modernismin ja luonnon kytköstä kielikeskustelun kannalta, on myös käynyt hyvin selväksi, että modernismin ja luonnon kytköksissä riittää vielä paljon tutkittavaa; samoin tutkittavaa riittää modernismin kielessä ja kielisuhteessa. Näitä tutkimuksia olisi hyvä tehdä syväluotaavasti tiettyihin kirjailijoihin ja teoksiin keskittyen, minkä lisäksi näen tärkeäksi myös laajoihin ja rajoja rikkoviin aineistoihin perustuvan tarkastelun – olivat nämä rajat sitten kielirajoja, tyyli rajoja tai taiteenalojen välisiä rajoja. Mielenkiintoista olisi esimerkiksi kartoittaa taiteenrajat ylittävästi ilmaisukielen kriisiytymistä modernismin aikaan, erilaisia keinoja etsiä ulospääsyä tästä kriisistä ja luonnon asemaa tässä etsinnässä.

Vaikka tutkimuksessani olen keskittynyt yhteen kymmenlukuun ja painottanut sen kirjailijoiden kiinnostusta kieleen ja vaikka olen todennut, että tässä kymmenluvussa riittää vielä kielenkin osalta selviteltävää ja ammennettavaa, ei kieli ole tietenkään 1950-luvun yksin- eikä etuoikeus. Niinpä tulevassa tutkimuksessa olisi hyvinkin hedelmällistä tarkastella sitä, mitä kielisuhteelle ja kielelle tapahtuu vaikkapa 1960-luvulla, jonka yhteydessä yhteiskunnallisuus ja kantaaottavuus ovat ahkeraan esiin tuotuja piirteitä. Mitä tapahtuu kielelle tällöin, minkä roolin se saa, mitä siitä keskustellaan, jos keskustellaan, ja pysyykö yhteys kielen ja luonnon välillä yllä? Esimerkkinä siitä, että kielikeskustelu ei jäänyt 1950-luvulle, toimikoon Pentti Saarikosken (1963) kirjoitus *Kansan Uutisissa* 1963; taas ollaan suurten muutosten äärellä ja keskiöön nostetaan kieli:

Me elämme suurten muutoksien aikaa. [––] Tällaisena aikana, kun suurten muutoksien järkytykset järkyttävät meidän mieltämme, järkkyy myös kieli [––]. Meidän kielemme on kappaleiksi hajonnutta menneisyyden kieltä, ja näitä kappaleita me käytämme rakentaessamme tulevaisuuden kieltä. Menneisyyden kieltä me emme enää hallitse, ja tulevaisuuden kieltä me emme hallitse vielä.

Muutos, etsintä, hajottaminen ja rakentaminen kuljettavat kieltä eteenpäin käyttäjiensä matkassa. Kieli sidotaan aikaansa, jota se on toisaalta aina hieman jäljessä mutta samalla kontrapunktisesti se on kiinni ajassaan ja viitoittamassa jo tulevaa, jättämässä siihen jälkensä.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

- Anhava, Tuomas 1955: *Runoja 1955*. Helsinki: Otava.
Haavikko, Paavo 1955: *Synnyinmaa. Runoja*. Helsinki: Otava.
Haavikko, Paavo 1959: *Talvipalatsi. Yhdeksän runoa*. Helsinki: Otava.
Heikkilä, Lasse 1951: *Sinä. Teemoista runoihin*. Helsinki: Otava.
Holappa, Pentti 1959: *Katsokaa silmiänne. Runoja*. Helsinki: WSOY.
Juvonen, Helvi 1950: *Kuningas Kultatakki. Runoja*. Helsinki: WSOY.
Juvonen, Helvi 1955: *Kalliopohja. Runoja*. Helsinki: WSOY.
Manner, Eeva-Liisa 1956: *Tämä matka. Runoja*. Helsinki: Tammi.
Meriluoto, Aila 1952: *Sairas tyttö tanssii. Runoja*. Helsinki: WSOY.
Nummi, Lassi 1954: *Tahdon sinun kuulevan. Neljä sikermää*. Helsinki: Otava.
Nummi, Lassi 1956: *Taivaan ja maan merkit. Runoja*. Helsinki: Otava.
Pylkkönen, Maila 1957: *Klassilliset tunteet. Runoja*. Helsinki: Otava.
Rekola, Mirkka 1954: *Vedessä palaa. Runoja*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
Vartio, Marja-Liisa 1952: *Häät. Runoja*. Helsinki: Otava.
Vartio, Marja-Liisa 1955: *Maan ja veden välillä. Novelleja*. Helsinki: Otava.

Sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit

- Anhava, Tuomas 1952: Mitä lukijan tulee tietää. *Parnasso* 3/1952, 222–230.
Anhava, Tuomas 1953: Uuden kritiikin vaiheilta. *Ylioppilaslehti* 2/1953, 17.1.1953, 20.
Carpelan, Bo 1960: Om diktens öppenhet. *Hufvudstadsbladet* 27.3.1960.
Enckell, Rabbe 1958: Muistiin merkittyä. *Parnasso* IV/1958, 147–152.
Jarrell, Randall 1952: Kritiikin aikakausi. Suom. Annamari Sarajas. *Parnasso* 4/1952, 318–324.
Kivistö, Jorma 1953: Lukeneisuuden Martta. *Parnasso* 1/1953, 90–92.
K-s, K. 1954: Modernismi on kuollut. *Parnasso* 1/1954, 28–29.
Kurjensaari, Matti 1953: Paradokseja. *Arena* 2/1953, 19–31.
Laitinen, Kai 1949: Modernin taiteen puolustus. *Näköala* 3/1949, 208–213.
Manner, Eeva-Liisa 1957: Moderni runo. *Parnasso* 3/1957, 117–119.
Oinonen, Yrjö 1949: Modernismin ongelma. *Ajan kirja* 2/1949, 57–60.
Paillard, Jean 1952: Non-Figuratio – Taiteen nuorennus. *Välkysymys* 2/1952, 3.
Rekola, Mirkka 1990: Nuori runoilija kahtia jakautuneessa maailmassa. *Helsingin Sanomat* 30.9.1990, 20.
Saarikoski, Pentti 1963: Dialektisesta runoudesta. *Kansan Uutiset* 8.12.1963, 8.
Saastamoinen, Tyyne 1959: Ranskalaisia tähdenvälejä. *Helsingin Sanomat* 28.10.1959, 17.
Weidlé, Wladimir 1951: Nykyisestä runokielestä. Suom. Annamari Sarajas. *Parnasso* 1/1951, 44–48.
Wright, Georg Henrik von 1946: Humanismens förfall. *Finsk Tidskrift* 139 (1946).

Tutkimuskirjallisuus

- Ahluwalia, Pal & Sullivan, Michael 2001: *Beyond International Relations: Edward Said and the World*.
Teoksessa *International Relations – Still on American Social Science? Toward Diversity in Inter-*

- national Thought*. Toim. Robert M. A. Crawford & Darryl S. L. Jarvis. Albany: State University of New York Press, 349–368.
- Anhava, Tuomas 2002: Miten kirjani ovat syntyneet. Teoksessa *Todenkaltaisuudesta. Kirjoituksia vuosilta 1948–1979*. Toim. Helena Anhava & Martti Anhava. Helsinki: Otava.
- Bahtin, Mihail 1991: *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.
- Barnard-Wills, David & Moore, Cerwyn 2010: The terrorism of the other: towards a contrapuntal reading of terrorism in India. *Critical Studies on Terrorism* 3:3, 383–402. <https://doi.org/10.1080/17539153.2010.521641>
- Bilgin, Pinar 2016: "Contrapuntal Reading" as a Method, an Ethos, and a Metaphor for Global IR. *International Studies Review* 18, 134–146.
- Biswas, Shampa 2007: Empire and Global Public Intellectuals. Reading Edward Said as an International Relations Theorist. *Millennium* 36(1), 117–133. <https://doi.org/10.1177/03058298070360010801>
- Björklund, Heidi, Hiltunen, Kaisa, Purhonen, Jenna, Rainio, Minna, Sääskilähti, Nina & Vallius, Antti 2022: Ristiriitainen luontosuhde. Teoksessa *Luontosuhteiden luonto. Taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Toim. Heidi Björklund, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Sääskilähti & Antti Vallius. Jyväskylän yliopisto, 9–36.
- Black, Elizabeth 2018: *The Nature of Modernism: Ecocritical Approaches to the Poetry of Edward Thomas, T. S. Eliot, Edith Sitwell and Charlotte Mew*. Abingdon: Routledge.
- Brown, Calvin S. 1987[1948]: *Music and Literature: A Comparison of the Arts*. Repr. Hanover & London: University Press of New England.
- Chowdhry, Geeta 2007: Edward Said and Contrapuntal Reading: Implications for Critical Interventions in International Relations. *Millennium: Journal of International Studies* 36(1), 101–116. <https://doi.org/10.1177/03058298070360010701>
- Clarke, Jim 2015: The Baroque Weaving Machine: Contrasting Counterpoint in James Joyce and Anthony Burgess. Teoksessa *Joycean Legacies*. Toim. Martha Carpentier. Basingstoke: Palgrave.
- Diaper, Jeremy 2022: Introduction: Eco-Modernism. Teoksessa *Eco-Modernism: Ecology, Environment, and Nature in Literary Modernism*. Toim. Jeremy Diaper. Clemson: Clemson University Press, 1–12. <https://doi.org/10.2307/j.ctv32nxx9p>
- Ekman, Michel 1999: Modernistinen perinne suomenruotsalaisessa runoudessa. Suom. Rauno Ekholm. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–117.
- Elovaara, Raili 1983: Musiikin osuus Eeva-Liisa Mannerin tuotannossa. Teoksessa *Runouden ja musiikin suhteista*. Toim. Irmeli Niemi. Turku: Clarion, 13–42.
- Enwald, Liisa 2001: Kätkeyty sana – Helvi Juvosen poetiikkaa. Teoksessa *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsitksistä*. Toim. Tuula Hökkä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 146–165.
- Enwald, Liisa 2006: *Pohjajään ilo. Helvi Juvosen runoudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ervasti, Esko 1967: *Välivaihe. Poimintoja suomalaisesta nykypeikasta*. Turku: Esko Ervasti.
- Ervasti, Esko, Karkama, Pertti & Laapio, Seija (toim.) 1974: *Suomen kirjallisuushistoria. 2. painos*. Helsinki: Tammi.
- Eskelinen, Markku 2016: *Raukoilla rajoilla. Suomenkielisen proosakirjallisuuden historiaa*. Helsinki: Siltala.
- Eysteinsson, Astradur 1990: *The Concept of Modernism*. Ithaca & Lontoo: Cornell University Press.
- Fellerer, Jan 2016: Theories of language. Teoksessa *The Oxford Handbook of European Romanticism*. Toim. Paul Hamilton. Oxford: Oxford University Press, 788–806.
- Fill, Alwin F. 2018: Introduction. Teoksessa *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Toim. Alwin F. Fill & Hermine Penz. New York & Lontoo: Routledge.

- Golomb, Jacob 1995: *In Search of Authenticity: From Kierkegaard to Camus*. Lontoo & New York: Routledge.
- Guarracino, Serena 2014: Said's Contrapuntal Reading and the Event of Postcolonial Literature. *Le Simplegadi* XII, 11–26.
- Hiltunen, Kaisa, Björklund, Heidi, Nurmesjärvi, Aino, Purhonen, Jenna, Rainio, Minna, Sääsikiähti, Nina & Vallius, Antti 2020: Tale(s) of a forest: Re-creation of a primeval forest in three environmental narratives. *Arts* 9:4. <https://doi.org/10.3390/arts9040125>
- Hirschkop, Ken 2019: *Linguistic Turns, 1890–1950: Writing on Language as Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hollsten, Anna 2004: ”Syvä ja kirkas”. Imagismia ja empiiristä mystiikkaa. Teoksessa *Runosta runoon. Suomalaisen runon yhteyksiä länsimaiseen kirjallisuuteen antiikista nykyaikaan*. Toim. Sakari Katajamäki & Johanna Pentikäinen. Helsinki: WSOY, 284–300.
- Holopainen, Reeta 2024: *Luonto ja ekopoetikka Eila Kivikk'ahon runoudessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9709-2>
- Holopainen, Reeta & Kähärä, Tiia 2023: Jakaa eläinten kärsimykset ja haaveilla maailmasta ilman ihmisiä. Eläineettinen tematiikka Eeva-Liisa Mannerin *Tämä matka* -teoksessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(4), 4–23. <https://doi.org/10.30665/av.13398>
- Häkkinen, Kaisa 1998: *Kielitieteen perusteet*. 4. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hökkä, Tuula 1999: Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 68–89.
- Hökkä, Tuula 2001: Runouskäsitteet liikkeessä. Teoksessa *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsitteistä*. Toim. Tuula Hökkä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–25.
- Järv, Harry 1953: *Kritik av den nya kritiken. Arenas polemiska skriftseri nr. 3*. Helsingfors: Arena.
- Kainulainen, Siru 2011: *Kun sanat eivät riitä. Rythmi, modernismi ja Eila Kivikk'ahon runous*. Turku: Turun yliopisto.
- Kajannes, Katriina 1998: Lassi nummen *Kuusimittaa*-kokoelman metalyryisyys. Teoksessa *Suuri fuuga. Artikkeleita 70-vuotiaalle Lassi Nummelle*. Toim. Katriina Kajannes. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kalaidjian, Andrew 2020: *Exhausted Ecologies: Modernism and Environmental Recovery*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1017/9781108775212>
- Karkama, Pertti 1990: Modernismin haasteet. Teoksessa *Tutkielmia suomalaisesta modernismista*. Toim. Tuija Takala & Juha Hyvärinen. Turku: Turun yliopisto, 7–51.
- Katajamäki, Sakari 2004: ”Kukunor, – niin kaunis sana!” Metakielisyys Lauri Viidan Kukunorissa. Teoksessa *Katkos ja kytkös. Modernismin ja postmodernismin suhde traditioon*. Toim. Katriina Kajannes, Leena Kirstinä & Annika Waenerberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 966. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 136–161.
- Kaunonen, Leena 2013: Modernism becomes contrapuntal: Eeva-Liisa Manner's poetic intermediality. *Orbis Litterarum* 68:2, 143–167.
- Kirvelä, Matilda 2023: ”Usko sinä että kaikki on politiikkaa, / minä uskon että jokainen päivä on kertomus.” Arjen poliittisuus ja epäpoliittisuus Eeva Kilven runokokoelmissa *Laulu rakkaudesta ja muita runoja* (1972) ja *Terveisin* (1976). *Sanelma. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 2022*, 55–69.
- Kirves, Jenni 2008: ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa”. Kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Jenni Kirves & Sari Näre. Helsinki: Johnny Kniga, 381–423.
- Knickerbocker, Scott 2012: *Ecopoetics: The Language of Nature, the Nature of Language*. Amherst & Boston: University of Massachusetts Press.
- Kolehmainen, Taru 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Koskela, Lasse & Rojola, Lea 1997: *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kunnas, Maria-Liisa 1981: *Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkielisen lyriikkaan 1945–1959*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurikka, Kaisa 2020: Uncanny spaces of transformation: Fabulations of the forest in Finland-Swedish prose. Teoksessa *Contemporary Nordic Literature and Spatiality: Geocriticism and Spatial Literary Studies*. Toim. Kristina Malmio & Kaisa Kurikka. Cham: Palgrave MacMillan, 231–256. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23353-2_11
- Kusick, James C. 2006: Nature. Teoksessa *A Companion to European Romanticism*. Toim. Michael Ferber. Malden: Blackwell Publishing, 413–432.
- Kuusi, Matti, Konsala, Simo, Sarajas, Annamari, Laitinen, Kai, Kurki-Suonio, Sirkka & Rapola, Martti (toim.) 1965: *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava.
- Kuusi, Matti, Kurki-Suonio, Sirkka & Konsala, Simo (toim.) 1967: *Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava.
- Laamanen, Erika 2018: *Pispalan ars poetica. Lauri Viidan runojen metalyrisyydestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lachman, Kathryn 2010: The allure of counterpoint: History and reconciliation in the writing of Edward Said and Assia Djebar. *Research in African literatures* 41, 2010:4, 162–186. <https://doi.org/10.2979/ral.2010.41.4.162>
- Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku 2008: Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–28.
- Laitinen, Kai 1958: Mikä uudessa lyriikassamme on uutta? Kai Laitinen: *Puolittinessä. Esseitä kirjallisuudesta*. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 1981: *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- Lassila, Pertti 1999a: Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–38.
- Lassila, Pertti (toim.) 1999b: *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lassila, Pertti 2011: *Metsän autuus. Luonto suomalaisessa kirjallisuudessa 1700–1950*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lummaa, Karoliina 2010: *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 102. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lummaa, Karoliina 2017: *Kui tritittii! Finnish Avian Poetics*. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters & Finnish Society of Science and Letters.
- McCarthy, Jeffrey Mathes 2015: *Green Modernism: Nature and the English Novel, 1900 to 1930*. New York: Palgrave Macmillan.
- Moradi, Arash & Pourgiv, Farideh 2017: A contrapuntal reading of Daniel Defoe’s *Robinson Crusoe*. *Journal of Humanistic & Social Studies* vol. 8, no 2, 31–42.
- Mortimer, Mildred 2005: Edward Said and Assia Djebar: A contrapuntal reading. *Research in African Literatures* 36(3), 53–67. <https://doi.org/10.2979/ral.2005.36.3.53>
- Murray, Rachel 2020: *The Modernist Exoskeleton: Insects, War, Literary Form*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Möller-Sibeliuss, Anna 2021: En avbarrad julgran i dagsljus. Organiskt liv, andlig utveckling och modernitet i Solveig von Schoultz poesi. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 96, 163–190. <https://doi.org/10.30667/hls.99093>
- Nummi, Jyrki, Laamanen, Erika & Koriseva, Matias 2018: Myöhäinen modernismi Suomen kirjallisuudessa. *Joutsen/Svanen 2017–2018*. Toim. Päivi Koivisto & Daniela Silén. 87–126.

- Nykänen, Elise 2014: *Worlds Within and Without: Presenting Fictional Minds in Marja-Liisa Vartio's Narrative Prose*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nykänen, Elise 2022: *Suomalaiset sivulliset. Eksistentiaalisten tunteiden kertominen 1950-luvun proosassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Polkunen, Mirjam 1967: Lyriikan modernismi. Teoksessa *Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen*. Toim. Matti Kuusi, Sirkka Kurki-Suomio & Simo Konsala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 544–601.
- Potinkara, Nika, Raipallinna, Liia-Maria & Turunen, Arja 2022: Diskurssintutkimus. Teoksessa *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Toim. Outi Fingerroos, Konsta Kajander & Tiina-Riitta Lappi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 329–350.
- Pälli, Pekka & Lillqvist, Ella 2020: Diskurssianalyysi. Teoksessa *Kielentutkimuksen menetelmiä II. Aineistonkeruusta analyysiin*. Toim. Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne, & Kaius Sinnemäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 374–411. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>
- Richardson, John, Välimäki, Susanna, Heinonen, Yrjö, Jyttilä, Riitta, Meretoja, Hanna & Torvinen Juha 2014: Ääni. Teoksessa *Taide, kokemus ja maailma. Risteyksiä tieteidenväliseen taiteiden tutkimukseen*. Toim. Yrjö Heinonen. Turku: Turun yliopisto, 21–76.
- Rojola, Lea 2013: Kielten taistelu. Marja-Liisa Vartion *Tunteet* ja suomalainen modernismi. Teoksessa *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*. Toim. Hanna Meretoja & Aino Mäkikalli. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 200–229.
- Said, Edward W. 1994 [1993]: *Culture and Imperialism*. 8th edition. New York: Alfred A. Knopf.
- Salter, Mark B. 2010: Edward Said and Postcolonial International Relations. Teoksessa *International Relations Theory and Philosophy: Interpretive Dialogues*. Toim. Cerwyn Moore & Chris Farrands. New York: Routledge, 129–143.
- Savolainen, Matti 1998: The intellectual, the exile, the amateur: contrapuntal reading as a form of resistance in the work of Edward Said. *Suomen antropologi* 23: 3, 20–29.
- Schuster, Joshua 2015: *The Ecology of Modernism: American Environments and Avant-Garde Poetics*. Tuscaloosa: The University of Alabama.
- Soukka, Maarit 2018b: ”Lapsi näki sen, yöjalan: suuren mustan lapikkaan kävelemässä itsekseen nurmikolla”. Puhtaan ja epäpuhtaan kontrapunktia Marja-Liisa Vartion novelleissa. *Sanelma. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 2017*, 31–47.
- Soukka, Maarit 2022a: Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 19(2), 6–25. <https://doi.org/10.30665/av.107622>
- Soukka, Maarit 2022b: ”Må naturen tala för sig själv”. Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik. Käännös Hanna Lahdenperä. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier* 96. Toim. Anna Biström & Johanna Wassholm. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 155–188. <https://doi.org/10.30667/hls.112211>
- Soukka, Maarit 2022c: The language of crisis and language in crisis: A contrapuntal reading of aspects of the language debate around Finnish post-war modernism. Teoksessa *Crisis: The Avant-garde and Modernism in Critical Modes*. Toim. Sascha Bru, Kate Kangaslahti, Li Lin, Iveta Slavkova & David Ayers. Berlin & Boston: De Gruyter, 423–440.
- Soukka, Maarit 2023: ”Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu”. Elämän ja kuoleman kysymyksiä suomalaisessa 1950-luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa. *Sananjalka* 65, 238–259. <https://doi.org/10.30673/sja.128513>
- Sultzbach, Kelly 2016: *Ecocriticism in the Modernist Imagination: Forster, Woolf, and Auden*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316676363>
- Suurpää, Matti 2011: *Parnasso 1951–2011. Kirjallisuuslehden kuusi vuosikymmentä*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Lotte 2005: *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Telmissany, May & Schwartz, Stephanie Tara (toim). 2010: *Counterpoints: Edward Said's Legacy*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Timonen, Senni 2004: *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Turunen, Mikko 2010: *Haarautuvat merkitykset. Puukuvasto Lassi Nummen lyriikassa*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Varis, Markku 2017: *Kielen pilarit*. Helsinki: Avain.
- Viikari, Auli 1992: Ei kenenkään maa. 1950-luvun tropologiaa. Teoksessa *Avoin ja suljettu. Kirjoituskäytäntöä 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Toim. Anna Makkonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 30–77.
- Williams, Raymond 1980: Ideas of nature. Teoksessa *Problems in Materialism and Culture: Selected Essays*. Lontoo: Verso.
- Williams, Raymond 2003: Luontokäsitykset. Suom. Mikko Lehtonen. Teoksessa *Luonnon politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Ville Lähde. Tampere: Vastapaino.

Painamattomat lähteet

- Hakkarainen, Juho 2012: Modernismin kätilö. Tuomas Anhava ateljeekritikkona ja kustannustoimittajana. Pro gradu. Tampereen yliopisto.
- Kajava, Viljo 1981: Viikon lauantaivieraana runoilija Viljo Kajava. 7.3.1981. Ylen Elävä arkisto: Runoilija Viljo Kajava muistele. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/runoilija-viljo-kajava-muistele>, lainattu 16.11.2023
- Kähärä, Tiia 2017: Kielen ja mielen hämärä. Merkitysten etsintä Eeva-Liisa Mannerin proosateoksessa *Kävelymusiikkia pienille virtahevoille ja muita harjoituksia*. Pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Soukka, Maarit 2018a: Joko-tai vai sekä-että. Kontrapunktia Marja-Liisa Vartion novellikokoelmassa *Maan ja veden välillä*. Pro gradu. Turun yliopisto.

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

ISBN 978-951-29-9889-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9890-6 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)